

23254



18

23

24

25

В. Н. Златарский, ✓

9(4)/(Болг)
3-67

Имели ли българи свое летоисчисление?

ИМАЛИ ЛИ СЖ

БЪЛГАРИТЪ СВОЕ ЛѢТОБРОЕНИЕ?

ОТЪ

В. Н. ЗЛАТАРСКИ

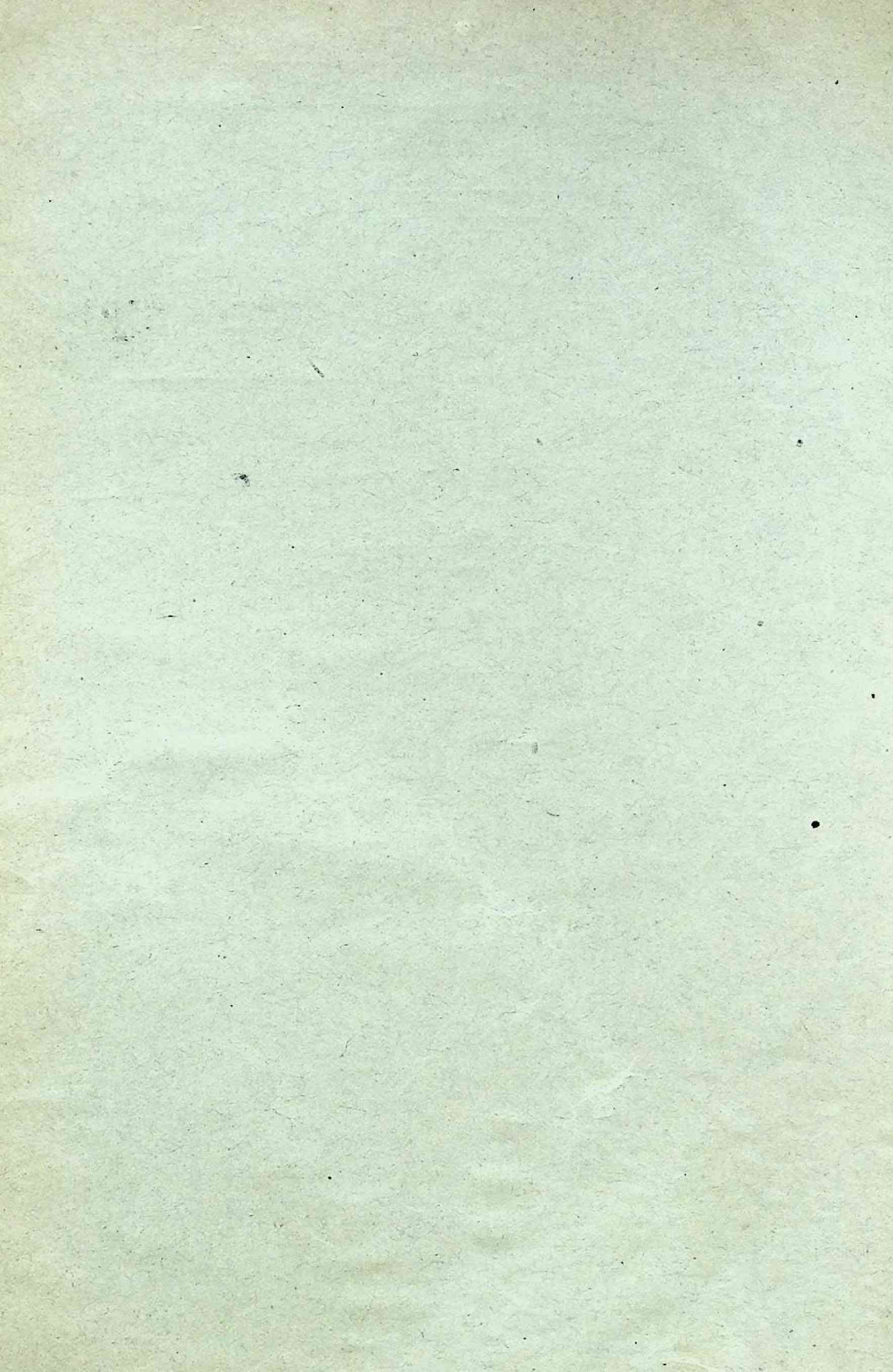
Отдѣленъ отпечатькъ отъ „Списание на Българската академия
на наукитѣ“, I. I.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1911

23237 ✓



Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение?

(Четено въ заседанието на Историко-филологичния клонъ на 24.—31. III. 1911.)

Отъ В. Н. Златарски.

Професорътъ на Кембрижския университетъ J. В. Вугу недавно въ статията си подъ надсловъ „Хронологическиятъ цикълъ на българитѣ“ (The Chronological Cycle of the Bulgarians)¹⁾ съобщи за едно ново откритие, съ което той прави голѣма услуга на българската историческа наука: той даде отдавна търсения ключъ на ония доскоро непонятни изрази въ извѣстния, издаденъ вече прѣди почти половинъ вѣкъ български исторически паметникъ, който бѣ нареченъ тѣй сполучливо отъ покойния хърватски историкъ Ф. Рачки²⁾ „Именикъ на първитѣ български князе“, което име ние и усвояваме.

Тоя паметникъ бѣ изнамѣренъ отъ покойния, познатъ въ науката, руски професоръ А. Н. Поповъ между статиитѣ на тѣй наречения „Елински и римски лѣтописецъ“ отъ първата (по-старата) редакция, и биде издаденъ отъ него още въ 1866 г. споредъ ръкописа на Московската синодална библиотека № 280 и Погодиновския ръкописъ № 1438 въ Императорската Публична библиотека въ Петербургъ, и двата отъ XVI. вѣкъ.³⁾ Ние ще си позволимъ да помѣстимъ тукъ самия текстъ на Именика споредъ изданието на А. Попова, като посочимъ и направенитѣ до появяването на горната статия поправки въ текста, защото ще ни бѣде потрѣбенъ по-нататъкъ при изложението и разглеждането тълкуванията на г. Бьори.

¹⁾ Вж. Byzantinische Zeitschrift, XIX (1910), 1—2 (Doppel-) Heft, S. 127—144.

²⁾ Ср. Rad jugoslov. Akademije, XIII (1870), str. 229.

³⁾ Обзоръ хронографовъ русской редакціи, Москва, 1866, выпускъ 1., стр. 25—26.

Съдържанието на Именика е слѣдното:

Авнтохолъ житъ лѣтъ ꙗ. родъ емоу доуло. а лѣтъ ѿ
днломъ твиремъ.

Приникъ жытъ лѣтъ ꙗ н ѿ лѣтъ роу емоу доуло. а лѣтъ
емоу днломъ твиремъ.

Гостѣнъ¹⁾ намѣстникъ сын. ꙗ лѣтъ роу емоу Ёрмн. а
лѣтъ емоу дохсѣ²⁾ твиремъ.³⁾

Коурѣтъ ѿ лѣтъ дръжа роу емоу доуло. а лѣтъ емоу ше-
горъ веуемъ.

Безмѣръ. ꙗ лѣтъ. а родъ емоу дѣло. а лѣтъ емоу ше-
горъ веуемъ.

снн ѿ князѣ дръжаше⁴⁾ княженне ѿбонѣ страноу Доунамъ.
лѣтъ ф н ѿ. ѿстрнженамн главамн. н потомъ приде на страноу
Дѣнамъ. Исперѣ князь тоѣе н доселѣ.

Есперѣ князь ѿ. н ѿдно лѣто. роу емоу доуло. а лѣтъ
емоу веренн алемъ.

Теркель. ꙗ н ѿ. лѣтъ. роу емоу доуло. а лѣтъ емоу те-
коууетемъ твиремъ.

— ꙗ н ѿ. лѣтъ. роу емоу доуло. а лѣтъ емоу дваншехтемъ.

Секаръ .ѿ. лѣтъ. роу емѣ. дѣло. а лѣтъ емоу тохалѣтомъ.

Кормнсошъ .ѿ. лѣтъ. родъ емоу вокнѣ. а лѣтъ емоу
шегоръ твиремъ.

снн же кнѣзѣ измѣнн роу доуловъ рекше кнѣтѣнъ.

Винехъ. ѿ лѣтъ. роу емоу оузнѣ емѣ нмаше горалемъ.⁵⁾

Телецъ ꙗ лѣтъ. роу емоу оуганиъ. а лѣтъ емоу соморъ.
алтемъ. н снн нного радъ.⁶⁾

Оуморъ .мъ днѣн, роу емоу оузнѣ, а емѣ днломъ
тоутомъ.

¹⁾ Въ Погодиновскія прѣписи Гостѣнъ.

²⁾ " " " дохсѣ.

³⁾ " " " втвиремъ.

⁴⁾ " " " дръжаше.

⁵⁾ " " " нмаше горалемъ. Това мѣсто е поправено отъ

Куника по аналогия на *шегоръ алемъ* (Извѣстія ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, С.П.Б. 1878, стр. 136, 11).

⁶⁾ Въ Погодиновскія прѣписи ра.

Въ споменатата статья г. Бьори си задава за цѣль да обясни непонятнитѣ изрази въ него, или, както той се изразява, „българскитѣ думи“ и свързания съ тѣхъ въпросъ за хронологията на първитѣ български князе.

Той раздѣля статьята си на три глави, които ние ще разгледаме всѣка отдѣлно.

I.

Първата глава, въ която Б-и излага главнитѣ си основни „хипотези“, върху които гради всичкитѣ си обяснения, почва съ въпроса: какво собствено прѣдставятъ изразитѣ *диломъ твиремъ, шегоръ алемъ, дохсъ твиремъ* и пр. По тоя въпросъ досега сж изказани двѣ противоположни мнѣния: едни и то повечето, като Куникъ,¹⁾ Радловъ,²⁾ Блау,³⁾ Геза Кунъ,⁴⁾ приематъ, че тия изрази сж бройни думи, и дори се опитаха съ помощта на турския и други езици да разтълкуватъ бройното имъ значение, макаръ и съвсѣмъ незадоволително; други пъкъ считатъ, че това не сж никакви бройни думи, а сж кратки характеристики на царуванятия и личноститѣ на отдѣлни български господари. Първъ изказа това мнѣние А. Гилфердингъ, който го формулира така: „Обичаятъ да се дава прозвище на годината е обикновено нѣщо на изтокъ, и можемъ да прѣдполагаме, че той е билъ заимствуванъ отъ българитѣ, още когато сж странствували между Волга, Донъ и Кубанъ. Въ нашата записка (Именика) всѣко князуване има подобно прозвище. Приемало ли се е такова прозвище отдѣлно при въцаряването на новъ господарь, или прозвището на нѣкоя година (напр., годината на покачването или годината на смъртта) е ставало титулъ на цѣлото князуване, да отгадаемъ не можемъ. Но тия прозвища прѣдставятъ любопитенъ паметникъ за езика на завоевателитѣ българи до сливането имъ съ славѣнитѣ и служатъ несъмнѣнно свидѣтелство за произхода на Аспаруховата орда.“⁵⁾

¹⁾ Вж. каз. съчинение, стр. 126 и сл.

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 138—143.

³⁾ *Ф. Брунгъ*, Черноморье, ч. II, Одесса, 1880, стр. 317, забѣл. 26.

⁴⁾ Вж. *Relationum Hungarorum etc. historia antiquissima*, Claudiopolis, 1893, vol. II, p. 11—15.

⁵⁾ Собран. сочин. I, стр. 22, забѣлѣжка. — Като изхожда отъ положението, че тия прозвища иматъ явно сходство съ думи отъ маджарски и сроднитѣ нему

Въ полза на сжщото мнѣние се изказва и *Томашекъ* въ рецензията на Иречековата история¹⁾, а сжщо напоследъкъ и *Marquart*²⁾, като виждалъ, че и тия, които считали тия изрази за бройни, не дошли до никакви удовлетворителни резултати, готовъ е да приеме това прѣдположение.

Бъори отхвърля окончателно послѣдното мнѣние, защото изразътъ „емоу нма“ стои само на едно мѣсто, и при това развалено, когато навсѣкждѣ се пише: „лѣт емоу“, въ противенъ случай ще трѣба да се направи съвсѣмъ неприемливо прѣдположение, че послѣдното четене е докрай една грѣшка,

езици отъ уралския клонъ на финското племе, вотяжкия и зырянския, Гилфердингъ объясня и прѣвежда въпросниѣ изрази така: „Авитохоль жилъ 300 лѣтъ. Родъ его *Дуло* (т. е. Опустошитель: по маджарски *dulo* depopulator), а названіе лѣтъ его *диломъ* (?) *твиремъ* (срав. съ зырянск. *тыр* полный, исполненный, совершенный; *эм* я емъ, такъ что это *твиремъ* значило бы: я исполненъ, я совершенъ; сравн. также мад. *tűrö*, *tolerans*, *patiens*). Кургъ держалъ (т. е. княжилъ) 60 лѣтъ. Родъ его *Дулъ*, а названіе его лѣтъ: *я емъ помощникъ* или *я обиленъ помощью* (*шгоръ вечемъ* — сравн. мадж. *segetöm*, *iüvo*, *segellö* der Helfer, и *vogyok* ich bin, *vagyom* das Gut, das Vermögen)... — Исперихъ князь — 61 годъ, родъ его *Дуло*, а названіе его лѣтъ — *я живу въ крови* (*веремъ* маджар. *vér* кровь, зырянск. *vir* кровь, *virny* въ крови; маджар. *élni* жить, *élem* я живу, зырянск. *оми* жить, *олѣм* житье). — Тервель — 21 годъ; родъ его *Дуло*, а названіе его лѣтъ: *я почитаемъ* (или *славою*) исполненъ (*текоучителъ твиремъ*: сравн. маджар. *tekentem* intueor, *tekentelem* aspecto, *respecto*, *tekéntetés* illustris, *spectabilis* и т. д.... — (име князя пропущено) — 28 лѣтъ; родъ его *Дуло*; а названіе его лѣтъ: *добычу добываю* (*дзанигетемъ*: сравн. наше слово *дубанъ* (добыча), употребительное въ при-Уральскомъ краѣ, а съ словомъ *изгетемъ* сравн. маджар. *sáktany* praeda, *manubiae*, *garina*). — Севаръ — 15 лѣтъ; родъ его *Дуло*, а названіе его лѣтъ: *я утверждаю* или *я исполняю* (*мокастомъ*, маджар. *tokelletem* statuo, *ratifico*, *obfirmo*, *tökelletem* perfectus, *absolutus*, *exactus*). — Кормисомъ — 17 лѣтъ; родъ его *Вокиль*, а названіе его лѣтъ: *я исполненъ помощью*, *шгоръ твиремъ* см. выше). Этотъ князь „измѣнилъ“ родъ Дуловъ, то-есть *принимъ ему конецъ* (*вигтунъ вигетъ*: сравн. маджар. *vég* конецъ, *véghez vinni* etwas ausführen, *zu Ende bringen*) въ 7 лѣтъ, а родъ его *Укиль* (*Вокиль*) имѣлъ... (?) *гораламъ*). — Телець — 3 года; родъ его *Уганиъ*, а названіе лѣтъ его — *попашаю печаль* (*соморъ алтемъ*, маджар. *szomorú* tristis, *moestus*, *oltom* stinguo); и этотъ иного рода. — Уморъ — 40 дней; родъ его *Укиль*, а прозвище его — *диломъ тутомъ* (?). — Гилфердингъ не оставилъ безъ вниманіе и изрѣза въ извѣстномъ изрѣченіи въ принписѣ къ прѣписи отъ прѣвода на „словата“ на Атанасія Александрийски — прѣписъ, направенъ отъ черноризца Тудоръ Доксова въ 907 г.:... „Сеи же Борисъ Болгары крестилъ есть въ лѣто *етхъ бехти*, въ имя Отца и Сына и Святаго Духа, аминъ“... „Записанное черноризцемъ Тудоромъ Доксовымъ прозвище года, въ который Борисъ крестилъ свой народъ, весьма удовлетворительно объясняется по нашей методѣ изъ языка Маджарскаго: *етхъ* (? вм. *етхъ*) *бехти* значило бы *жажда спокойствія* или *мира*: по маджарски *ék* der Hunger, *eketnem* ich habe Hunger; *béke* die Ruhe, *bekét* винятъ надежъ этого слова. Могло ли болѣе удачное прозвище быть дано году, въ который воинственные Болгаре приняли христіанскую вѣру?“ — завырива Гилфердингъ.

¹⁾ Zeitschrift für d. österr. Gymnasium, 28 (1877), 683.

²⁾ Die Chronologie der alltürkischen Inschriften, Leipzig 1898, S. 98.

а само първото е истина. Той безъ всѣко колебание настоява, че това сж нищо друго освѣнъ бройни думи. „Че тѣ прѣдставятъ числа, пише той, се вижда, наистина доста ясно отъ текста, защото постоянната форма е: „а лѣтъ (или лѣ^{тѣ}) емоу (дипломъ твиремъ и пр.)“; при това Б. изтъква, че тия бройни думи „не сж могли да бждатъ българскитѣ равнозначущи (the Bulgarian equivalents) на царскитѣ (или жизнепи) години, които сж дадени на славѣнски“, съ други думи, че тия загадочни думи не сж прѣводъ на славѣнскитѣ числа въ текста. Това Б. доказва отъ самия текстъ: „Авитохоль „живѣлъ“ (житѣ) 300 години; неговиятъ наслѣдникъ Ирникъ „живѣлъ“ 108 (или 150) години, но и въ двата случая „лѣтъ емоу *дипломъ твиремъ*.“ Ако *дипломъ твиремъ* значи 300, то не може, въ която и да било бройна система, тѣй сжщо да значи 108 (или 150 год., както го четѣ Иречекъ).“ Сжщо така Куртъ царувалъ 60 год., Безмѣръ 3 год., но и за двамата стои „лѣ^{тѣ} емоу *шегоръ вецемъ*“; отъ друга нѣкъ страна и Телець, както и Безмѣръ, царувалъ 3 години, но въ неговия случай е „лѣ^{тѣ} емоу *соморъ алтемъ*.“

Понататѣкъ Б. обръща внимание още на една особеностъ въ непонятнитѣ изрази, именно че тѣ всички сж „отъ единъ и сѣщи типъ“, т. е. че всѣки изразъ прѣдстави едно число, „състоюще отъ двѣ думи, втората отъ които винаги се свършва съ *емъ* (*имъ*) или *омъ*.“ Споредъ Б., „естествено се явява да се приеме, че всѣки изразъ прѣдстави едно число, състоюще отъ единици и десетици, тѣй че между тия числа (*шегоръ алемъ, дипломъ твиремъ, дохсъ твиремъ, соморъ алтемъ*) не се срѣща число по-долу отъ 10.“

Слѣдъ тия положително установени и сигурни данни, които ни дава самиятъ Именикъ, Б. посочва още на една сжщо тѣй положителна и несъмнѣйна данна, която ни дава другъ единъ паметникъ, именно Чаталарскиятъ надписъ, споредъ който основанието на Прѣславъ е било турено въ година *σιγορελερ* у българитѣ и въ 15. индиктионъ у гърцитѣ (*το δὲ ὁ κερὸς ὅταν ἐκτίσιν Βουλγάρης τὶ σιγορελερ, Γρίκῆς τὶ ἐνδικοτιόνοϋ ἐ'.*¹⁾) „Едничкиятъ 15. индиктионъ, казва Б., който се

¹⁾ Извѣстия Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. X, Абоба-Писка 1905, стр. 545, табл. CXVIII.

падалъ прѣзъ царуването на Омортага, (къмъ врѣмето на когото се отнася Чаталарскиятъ надписъ), се е продължавалъ отъ 1. септемврий 821 год. до 31. августъ 822 г. (септемврийска година). Отъ това се научаваме, че частъ отъ това дванадесетомѣсечие се е съвпадало съ частъ отъ оная година, която българитѣ сж означавали съ *συροελεμ*“, което е нищо друго освѣнъ *шегоръ алемъ* отъ Именика, слѣдов., заключава Б., „тия глоси даватъ абсолютни хронологически дати и прѣдставятъ една стара българска хронологическа система“. Той си задава задача да рѣши, каква е била тая система. Но прѣди да пристѣпи къмъ рѣшението на главната си задача, Б. прави слѣднитѣ хипотези, които на първо врѣме приема за доказани, но които по-сетнѣ се потвърждаватъ съ добититѣ отъ него резултати.

1. Въ една отъ бѣлѣжкитѣ си къмъ изданието на класическото съчинение на Гиббона,¹⁾ Бъори, като се опитва да установи реда на българскитѣ князе слѣдъ Кормисоша възъ основа на извѣстията на византийскитѣ хронисти, Теофана и Никифора, намира, че редътъ е разбърканъ у тии послѣднитѣ поради бързото смѣняване на господаритѣ въ едно късо врѣме, и затова дава прѣдпочитане на реда въ Именика; но въ такъвъ случай ще трѣба да се приеме, че тритѣ години на Телеца ще съвпадатъ съ частъ отъ тритѣ години на Винеха и съ частъ отъ управлението на узурпатора Бояна, за когото не се споменува въ Именика. Това обстоятелство и навело Б. на мисль да прѣдположи, че Винехъ отъ Именика трѣба да е сжщия князь, когото гръцкитѣ хронисти наричатъ *Сабинъ* (*Σαβίνος*). Едноврѣменно и независимо до сжщото заключение бѣ дошълъ и Marquart по сжщитѣ хронологически съображения²⁾. „Списъкътъ поставя Винеха, пише Б., прѣди Телеца и му дава 7 години, когато пъкъ отъ гръцкитѣ извори се вижда, че Сабинъ е билъ поставенъ слѣдъ смъртта на Телеца, а пъкъ Marquart е дошълъ до заключение, че Телецъ и Винехъ сж размѣстени по редъ въ царския Списъкъ“, т. е., че Винехъ е наслѣдвалъ Телеца. Тая тъкмо поправка на

¹⁾ *Ed. Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire edited ... by J. B. Bury, London 1898, Appendix, № 9, pag. 546—548.*

²⁾ Каз съч., стр. 73—74.

Marquart'a приема Б. като хипотеза и върху нея основава по-нататъшнитѣ си съображения, — хипотеза, която ще се напълно докаже при изчисленията.

2. Възъ основа на горнята хипотеза Б. по-нататъкъ установява друга една не по-малко положителна данна. Като изхожда отъ това, че възъ основа на извѣстията на Теофана и Никифора може точно да се изведе годината на свалянето и убийството на Телеца, които сѣ послѣдвали наскоро слѣдъ жестокото поражение, нанесено нему отъ византийцитѣ въ четвъртъкъ на 30. юний 1. индиктионъ, а тая дата точно отговаря на 30. юний 763 г. отъ Р. Х., Б. заключава, че и покачването на Сабина, което е станало сигурно на-скоро слѣдъ това събитие, ще трѣба да се отнесе къмъ юлий — августъ 763 г. Годината пъкъ на Винеха = Сабинъ въ Именика е означенъ съ *шегоръ алемъ*, слѣдоват. не остава нищо друго освѣнъ да се приеме, че това е било *годината на възкачването му на прѣстола*. „Като прѣдполагаме, че това е така, пише Б., ние имаме една *шегоръ алемъ* година, която отчасти съвпада съ юлий — августъ 763 г., отдалечена съ *единъ интервалъ отъ около 60 години* отъ друга *шегоръ алемъ*, която съвпада отчасти съ септемврий 821 г. — августъ 822 (Чаталарския надписъ). Това веднага ни кара да се сѣтимъ, че българитѣ сѣ смѣтали хронологията си съ единъ цикълъ отъ 60 години.“ Тоя изводъ Б. потвърждава и съ други данни отъ Именика. „Годината на Курта е *шегоръ вечемъ*. Ако това значи, както азъ приемамъ, годината на възкачването му, тогава и годината на наслѣдника му, Безмѣра, трѣба да бѣде същата, защото Куртъ е царувалъ тъкмо 60 години, и наистина така е. Сѣщо и годинитѣ на митичния Авитохоль били $300 = 5$ цикла по 60, и двамата, той и наслѣдникътъ му, иматъ същата *диломъ твиремъ* година.“ Щомъ като се установява 60-годишниятъ цикълъ, то очевидно ще има само *шестъ* десетъка или декади. И наистина, доста е да допуснемъ, че втората дума, която винаги се свършва на *-емъ* (*-имъ*) или *-омъ* въ всѣки единъ изразъ, прѣдставя единъ десетъкъ, и ще видимъ, че не може да има въ Именика повече отъ *шестъ* различни десетъци или декади, а именно: *твиремъ* (твиримъ), *вечемъ* (вѣчемъ, оуч(ет)емъ), *алемъ*, *ехтемъ* (или шехтемъ),

ал'томъ и *тутомъ*.¹⁾ Подтвърждение на хипотезата, че втората дума въ всѣки изразъ е десетица, Б. намира въ бройната система на старо-турскитѣ надписи, дѣто единицата всѣкога прѣдхожда десетицата; така, *докусъ иерми* = 9.20, обаче това не значи 29, а 19. При това Б. обръща внимание на това обстоятелство въ нашия Именикъ, че единицитѣ никога не се срѣщатъ сами за себе си, а винаги се послѣдватъ отъ една десетица. Това на първъ погледъ би се показало странно, но въ сжщностъ за единъ хронологически цикълъ, раздѣленъ на декади, то е твърдѣ понятно. Да вземемъ за пояснение като конкретенъ случай 60-годишния цикълъ. Той състои, значи, отъ 6 декади:

тогава първата декада	ще бѣде отъ	1—10 (I)
втората	„ „ „ „	11—20 (II)
третата	„ „ „ „	21—30 (III)
четвъртата	„ „ „ „	31—40 (IV)
петата	„ „ „ „	41—50 (V)
и шестата	„ „ „ „	51—60 (VI)

слѣдов. за да се означа една единица отъ коя да е декада, ще трѣба най-първо да означимъ коя е единицата, а сетнѣ вече декадата, за да се покаже, отъ коя декада е взета единицата, тъй че ако, напр., искаме да означимъ 4. единица отъ V декада, то ще напишемъ 4.50, а това ще бѣде числото 44, защото имаме 4 пълни декади и отъ петата вземаме само 4, а пкъ числата отъ V декада сж: 41, 42, 43 и т. н. до 50 включително; сжщо 7.10 показва, че вземаме 7 единици отъ I декада, а пкъ единицитѣ отъ I декада сж 1, 2, 3 10, тъй че съ 7.10 се означава нашето просто число 7.

3. По-нататкъ Б. опрѣдѣля характера на българската официална година. Той пита: „дали е била тя слънчева или лунна?“ За да отговори на тоя въпросъ Б. си служи съ установенитѣ вече фактове. По-горѣ той посочи, че годината *шегоръ алемъ* е била текуща прѣзъ юлий—августъ 763 г. отъ Р. Х. и прѣзъ една часть отъ 1. септемврий 821 до 31. августъ 822 г. отъ Р. Х.; сжщо така установи, че врѣмето

¹⁾ Въ Именика се срѣща на едно мѣсто *алтемъ* (соморъ алтемъ); то очевидно може да бѣде или *ал'томъ* или *алемъ*; по-нататкъ при изчисленията ще видимъ, че то може да бѣде само *алемъ*.

между тия двѣ години е периодъ отъ единъ 60-годишенъ цикълъ. Обаче, ако да бѣха годинитѣ слънчеви, това не би било възможно, защото тогава годината *шегоръ алемъ* би се паднала прѣзъ 823 ($763 + 60 = 823$); напротивъ, ако годинитѣ бѣха лунни ($354\frac{1}{5}$ дена), то ясно ще стане, че сжщата циклова година, въ която юлий—августъ се е падналъ прѣзъ 763 г., ще се повтори пакъ прѣзъ септемврий—ноемврий 821 г., защото 60 години лунни се = на 58 години и 78 дена слънчеви. И, наистина, $763 + 58 = 821$ + нѣколко мѣсеца; слѣдов. *циклътъ е билъ луненъ*. При това Б. дава слѣднитѣ пояснения, отъ сж могли българитѣ да заимствуватъ тоя 60-годишенъ цикълъ, който се срѣща само у китайцитѣ и японцитѣ.¹⁾

„Извѣстно е, пише Б., че хронологическата система на китайцитѣ, която датира отъ много стари врѣмена, е основана на 60-годишенъ цикълъ. Орхонскитѣ турски надписи потвърдиха свидѣтелството на китайскитѣ лѣтописи, че китайцитѣ сж наложили календаря си на турцитѣ, поне за официална употреба, и датата изглежда да е била ок. 586 г. отъ Р. Х. Но нѣмаме основание да прѣдполагаме, че тоя календаръ е билъ прѣдаденъ и на българитѣ. Ние ще видимъ по-нататкъ въ това изслѣждане, че българитѣ не сж систематизирали хронологията си, прѣди да се поселятъ на югъ отъ Дунава, въ едно врѣме, когато не е могло и да става въпросъ за влияние отъ централна Азия, и друго, че календарътъ имъ се различавалъ сжществено отъ китайския дотолкова, че тѣ сж нѣмали никаква интеркалационна метода, за да хармонизиратъ отъ врѣме на врѣме луннитѣ съ слънчевитѣ периоди. Отъ друга страна изглежда вѣроятно, че употреблението на 60 за главно число (както нашето 100) може да се отнесе назадъ далечъ въ общата древностъ на източнитѣ турци и българитѣ“ (стр. 130—131).

И тъй Б., като не допуска, че българитѣ сж приели своя календаръ непосредствено отъ китайцитѣ, както турцитѣ, приема, че българитѣ сж нѣмали, прѣди поселението си на югъ отъ Дунава, систематизирана хронология, но че тѣ отъ край врѣме, отъ дълбока старина, сж си служили съ бройната система отъ

¹⁾ B. M. Lersch, Einleitung in die Chronologie, Freiburg, 1899 2. Aufl., Teil I, S. 74—77.

60-годишенъ цикълъ, която е била обща у всички източни турски народи, безъ да иматъ нѣкоя интеркалационна метода, за да прѣврѣщатъ луннитѣ си години въ слънчевитѣ. Като приемаме напълно първото отъ поставенитѣ тукъ двѣ положения на Б., ние не можемъ да се съгласимъ съ второто, защото, както ще видимъ по-нататкъ, българитѣ още при Испериха сж знаели интеркалацията и сж си служили съ нея.

4. Въ свръзка съ горното заключение Б. поставя и слѣднитѣ два въпроса: „Дали българитѣ сж изчислявали врѣмето по лунни години, прѣди да сж систематизирали хронологията си въ VII. и VIII. вѣкъ? Или, възможно ли е, щото тѣ да сж усвоили за официална хронология луннитѣ години отъ Хиджра?“ Отговорътъ на първия въпросъ изтича самъ по себе си отъ установяването на 60-годишния луненъ цикълъ. Що се отнася до втория въпросъ, то Б. отговаря: „Това съвсѣмъ не е невъзможно“ и посочва на извѣстното свидѣтелство отъ „Отговоритѣ“ на папата до Бориса за „въвеждането (?) на арабскитѣ книги между българитѣ“. Обаче, той не иска повидимому да приеме това за положително доказателство, и свършено право, защото мохамеданската пропаганда, която несъмнѣнно е достигнала до придунавска България отъ сѣверъ, прѣзъ Хазария, дѣто мохамеданството почнало да прониква въ първата половина на IX. вѣкъ, въ VII. и VIII. вѣкъ не бѣ още получила такива широки размѣри, па и освѣнъ това извѣстието на „Отговоритѣ“ се отнася къмъ втората половина на IX. вѣкъ, и затова надали може и да се мисли, че българитѣ сж могли да усвоятъ луннитѣ години отъ Хиджра. Впрочемъ, това най-ясно ще се докаже при изчислението на даннитѣ. Но при все това, Б. приема, че българската лунна година е съвпадала съ такава отъ Хиджра и то само за по-голѣма практическа сгода при приравнението на българскитѣ лунни години съ годинитѣ отъ Р. Х. Като примѣръ той привежда слѣднитѣ данни: „годината отъ Хиджра 206 се е продължавала отъ 6. юний 821 до 26. май 822 г. и тоя периодъ е включавалъ септемврий – ноемврий 821, които се падали въ *шегоръ алемъ* година. По сжщия начинъ и юлий-августъ 763 г. се падали въ 146 година отъ Хиджра. Като вземемъ тогава (само съ цѣлъ за исчисление), че годината 146 отъ Хиджра се съвпада съ *шегоръ алемъ*, ще постигнемъ ре-

зултати, при които въ никой случай не би могло да се направи грѣшка съ повече отъ нѣколко мѣсеца, и очевидно е, че при такива данни, каквито сж нашитѣ, ние не можехме да се надѣваме да постигнемъ до по-голѣма отъ тая приблизителна точностъ.“ Ние, обаче, ще покажемъ, че тая хипотеза на Б. не само е излишна и затруднява съ своята сложностъ изчислението, но е и неприемлива, 1. защото въ VII. и VIII. вѣкъ лѣтоброението отъ Хиджра не е могло, както видѣхме, да достигне вече въ придунавска България, а оттука и съставителътъ на нашия Именикъ не е могълъ да си служи съ това лѣтоброение, и 2. защото ще имаме по-нататкъ много добъръ случай, дѣто ще се убѣдимъ, че лунната година отъ Хиджра се отличавала отъ българската лунна доста много.

5. Като изхожда отъ това, че „за да изчисляваме датитѣ на царския Списъкъ, не е необходимо да знаемъ значението на декаднитѣ числа, щомъ можемъ да опрѣдѣлимъ цикличния имъ редъ“, Б. мисли, че е „необходимо да опрѣдѣлимъ, въ кои години сж се падали тия декадни дати“, т. е. като знаемъ, напримѣръ, годината, въ която *шегоръ алемъ* е била текуща, то ние ще узнаемъ, кога *алемъ* е текущи, стига само да знаемъ бройното значение на *шегоръ*. „За щастие, пише Б., Списъкътъ ни дава срѣдства за опрѣдѣлението на *шегоръ* като едно отъ двѣ числа. Годината на Безмѣровото възкачване било *шегоръ вечемъ*, той е царувалъ 3 години, Есперихъ¹⁾ го наслѣдилъ въ *верени алемъ*. Ясно е, че, ако *шегоръ* е означавалъ каквото и да е число по-малко отъ 8, Есперихъ би се възкачилъ въ *вечемъ* година“, а той се е покачилъ въ *верени алемъ*, т. е. годината на възкачването му е прѣминала въ друга декада, слѣдов. *шегоръ* може да бѣде 8 или 9; ако е 8, *верени* е 1, ако е 9, *верени* е 2. Отъ тая алтернатива Б. взема първата, т. е. че *шегоръ* = 8 и то на първо врѣме пакъ само като хипотеза, която по-сетнѣ сама по себе си ще се докаже.

Най-сетнѣ Б. посочва, въ кръга на какви данни ще поведе своитѣ изчисления. Той се отказва отъ каквито и да било етимологически сравнения на българскитѣ числа съ турския или други езици, (макаръ и да е могълъ, напр., да сблужи

¹⁾ У Б. тукъ стои *Куртъ*, но това е погрѣшно, защото споредъ Именика Безмѣръ е ималъ наслѣдникъ Еспериха, а не Курта.

шегоръ съ турското *секизъ* = 8, до което и Радловъ бѣ дошълъ, и по тоя начинъ да докаже хипотезата си), защото опитванията на Гилфердинга, Радлова и Геза Кунъ да обяснятъ българскитѣ числа съ маджарския и други турски езици, се ~~о~~казаха съвсѣмъ неубѣдителни и не доведоха до никакви удовлетворителни резултати. „Моятъ методъ, казва Б., е да изслѣдвамъ Списъка (Именика) въ свѣтлината на собственото му показание и да търся външна помощ само въ ония отъ извѣстията на гръцкитѣ хроники, които се отнасятъ до осмия вѣкъ. Азъ нѣма да правя лингвистични прѣдположения, а ще слѣдвамъ, както казва Платонъ, *ἐπει ἂν δὲ λόγος ἄγῃ*. Лингвистиката може по-сетнѣ да се разправа съ заключенията.“ (стр. 132).

И тъй въ основата си при тълкуването датитѣ на Именика, Б. туря слѣднитѣ хипотези:

1. Българскитѣ числа прѣдставятъ датитѣ на възкачването на хановѣтѣ, при това забѣлѣзва, че думата **лѣ** прѣдъ всѣко българско число въ текста стои вмѣсто **лѣто** (един. число). Обаче, самиятъ текстъ, именно тамъ, дѣто тая дума е написана изцѣло, напр. при Авитохола и Ирника, не ни позволява да правимъ подобна поправка, слѣдов. поставеното тукъ множ. число род. пад. си има значението, както ще посочимъ по-нататъкъ.

2. Отъ двѣтѣ числа, които означаватъ датата, второто е декада; числото като 1.20 значи не 21, а 11.

3. Хронологическата система е цикълъ отъ 60 години.

4. Годинитѣ сж лунни и нѣма интеркалація.

5. *Шегоръ* = 8, и

6. Само за улеснение при изчисленията приема, че българската лунна година съвпада съ съотвѣтната ней отъ Хиджра.

Но прѣди да прѣмине къмъ изслѣждането датитѣ отъ Именика, Б. намира за необходимо да направи нѣкои критически бѣлѣжки върху текста.

„Единъ бързъ прѣгледъ, пише той, показва, че годинитѣ, прѣзъ които сж царували хановѣтѣ, въ нѣкои случаи сж доста развалени. Кормисонъ се възкачилъ на прѣстола въ 8. *творемъ*. Ако неговиятъ прѣдшественикъ Севаръ е царувалъ само 5 години (както е въ текста), годината на възкачването му щѣше да бжде 3. *творемъ*. Но неговата година била *тох аі' томъ*. Да

мине отъ една декада до годината 8 въ друга декада, той трѣба въ такъвъ случай де е царувалъ повече отъ 5 години. И тъй, ако не приемемъ крайно невъзможната алтернатива, че *алѣтомъ* е погрѣшна, вмѣсто *твиремъ*, тогава сме длѣжни да прѣдполагаме, че съ $\dot{\epsilon}$ е погрѣшно означено нѣкое по-го-лѣмо число (т. е. $\dot{\epsilon}1 = 15$).“ Всичкитѣ тия разсѣждения, макаръ и да сж правилни и вѣрни, но тѣ сж съвѣмъ излишни, защото въ изданието на А. Попова Севаровитѣ години сж означени тъкмо $\dot{\epsilon}1$. Б. е въведенъ въ заблуждение отъ погрѣшения въ това число прѣписъ на Гилфердинга, отъ когото сжщата грѣшка е минала и у Иречека, а отъ него у Геза Кунъ. Но Б. се явява свършено правъ, като посочва на погрѣшка и въ годинитѣ на Гостуна. И наистина, Куртъ се покачилъ на прѣстола въ 8. *вечемъ*; ако неговиятъ прѣдшественикъ — намѣстникъ Гостунъ, е царувалъ 2 години, ние бихме очаквали за неговото покачване 6. *вечемъ*, а пъкъ текста стои *дохъ съ твиремъ*, слѣдов. да се мине отъ една декада въ друга и при това съ 2 години повече, необходимо е, щото годинитѣ на Гостуна да сж били най-малко $10 + 2 = 12$, а не само 2. Тая тъкмо несъобразность е накарала Б. да прѣдполага „като принципиаленъ фактъ, че българскитѣ години на възкачването, писани нацѣло, сж правилни, и че въ случаи на несъгласие грѣшката ще се търси въ славѣнскитѣ числа, които прѣдставятъ годинитѣ на царуванията, или другадѣ.“

Б. посочва още на една непослѣдователность въ числата за продължителността на царуванията. Отъ Теофана знаемъ, че Тервелъ билъ още живъ въ 718 — 719 г. Между тая година и 760 г., когато Телецъ се покачилъ на прѣстола, би трѣбало да се помѣстятъ и царуванията: на безимения князь $28 +$ на Севара $15 +$ на Кормисоша $17 = 60$ години, що очевидно е недопустимо; па дори и да приемемъ, че това сж били не лунни, а слънчеви години, все пакъ си остава невъзможно, защото $60 \text{ лун. г.} = 58 \text{ слънчеви}$. Тоя случай накаралъ Б. още веднажъ да се убѣди, че текстътъ е погрѣшенъ: или годинитѣ на царуванията сж много неточни, или пъкъ нѣкои отъ царуванията не сж поставени на реда си. „Ние вече видѣхме, казва Б., че Телецъ и Винехъ сж размѣстени; и трѣба да бждемъ готови да смѣтаме размѣстването, както и изопачаването на числата като възможенъ изворъ за грѣшки.“

Освѣнъ това, Б. мисли, че ржкописътъ, отъ който прѣписвачътъ на нашия текстъ е прѣписвалъ, ще да е билъ нечетливъ тъкмо слѣдъ вписката на Тервелевото царуване, защото слѣдъ неговата година на възкачването слѣдва друго число *таиремъ*, отъ което Б. прѣдполага, че цѣла една вписка е изпусната съ изключение на послѣдната дума, и името на слѣдния ханъ е сжщо пропуснато. Ние, обаче, не сме наклонни да приемемъ това прѣдположение на Б., защото, както ще видимъ по-нататкъ, самитѣ данни на Именика и самитѣ български числа не го допусчатъ.

Най-сетнѣ, Б. обръща внимание и на слѣдната особеностъ въ текста. Годинитѣ на царуванята сж дадени въ кръгли числа, и като че ли всѣки господаръ е царувалъ еди-колко-си години точно безъ мѣсеци, що очевидно е невъзможно. Тая особеностъ той обяснява съ туй, че „*годинитѣ на царуванята* не сж оригиналнитѣ данни; ако тѣ бѣха оригинално вписани, мѣсецитѣ щѣха тѣй сжщо да бждатъ отбѣлѣзани“; напротивъ, „*годинитѣ на възкачването* образуватъ първоначалното записване и отъ тѣхъ сж прѣсмѣтнати годинитѣ на царуванята чрѣзъ механическо изброяване.“ Едничко изключение прѣдставя царуването на послѣдния въ списъка князь Уморъ, който е царувалъ всичко 40 дена, отъ което Б. заключава съ извѣстна достовѣрностъ, че Именикътъ датира отъ врѣмето на Уморовия наслѣдникъ. Сжщо така той счита за възможно изказаното още отъ по-рано мнѣние (Поповъ, Гилфердингъ и Куникъ), че Списъкътъ е билъ първоначално написанъ на грѣцки езикъ, и че славѣнскитъ текстъ е прѣводъ отъ грѣцки, като вижда потвърждение на това мнѣние въ „свидѣтелството на старитѣ български каменни надписи, че прѣди да се въведе славѣнската азбука въ втората половина на IX. вѣкъ, грѣцкиятъ езикъ е билъ писменъ езикъ на българитѣ. Българскитѣ имена въ цикловитѣ години ще да сж били написани съ грѣцки букви както въ Чаталарския надписъ.“

II.

Слѣдъ тия прѣдварителни пояснения и прѣдположения Б. минава къмъ главната си задача, като първомъ опрѣдѣля цикличния редъ на декаднитѣ числа. Годината на Безмѣра е означена въ Именика съ *шегоръ алемъ*, а годината на Испе-

риха — *верени алемъ*, а царувалъ е Безмѣръ 3 години, т. е. по-малко отъ една декада, слѣдов. декадата *алемъ* е вървѣла веднага слѣдъ *вечемъ*. По-нататѣкъ. Кормисошевата година е *шегоръ твиремъ*, а годината на Винеха — *шегоръ алемъ*, годинитѣ пъкъ между покачванията на Кормисоша и Винеха сж 17 (Кормисошевитѣ) + 3 (Телецовитѣ) = 20, слѣдоват. *твиремъ* е втората декада прѣди *алемъ*; и наопаки, годината на Умора *диломъ тутомъ*, която е настѣпила 7 години слѣдъ *шегоръ алемъ*, годината на Винеха, показва, че декадата *тутомъ* е слѣдвала веднага слѣдъ *алемъ*. Сжщо така годината на Севара е *тохъ алтомъ* и слѣдъ 15-годишното му царуване дохожда *шегоръ твиремъ*, годината на Кормисоша, слѣдоват. *алтомъ* е била декада веднага прѣдъ *твиремъ*, защото тукъ нѣмаме двѣ пълни декади, а пъкъ останалата декада *ехтемъ* (или *шехтемъ*) очевидно е прѣдхождала *алтомъ*. И тѣй, споредъ тия установления получва се тоя редъ: *ехтемъ*, *алтомъ*, *твиремъ*, *вечемъ*, *алемъ* и *тутомъ*, т. е. имената на 6-а декади на 60-годишния бѣмарски цикълъ въ тѣхния послѣдователенъ редъ. Да опрѣдѣли бройното значение на всѣка отъ тѣхъ било би твърдѣ лесно за Б., щомъ като знае вече, че 146 лун. г. отъ Хиджра безъ интеркалация се = на *шегоръ алемъ*, а именно: $146 + 622 = 768$, дѣлено на 60 въ остатѣка се получава 48 = на *шегоръ алемъ*, т. е. *алемъ* се = 50, тогава, споредъ установения редъ на декадитѣ, ще получимъ слѣдното бройно значение за другитѣ декади: *ехтемъ* = 10, *алтомъ* = 20, *твиремъ* = 30, *вечемъ* = 40, *алемъ* = 50 и *тутомъ* = 60. Обаче, вѣренъ на изказаната вече мисль, че „за да исчисляваме датитѣ на царския Списѣкъ (Именика), не е необходимо да знаемъ значението на декаднитѣ числа, щомъ можемъ да опрѣдѣлимъ цикловия имъ редъ, но необходимо е да опрѣдѣлимъ, въ кои години тия декадни дати сж се падали,“ Б. не прави това опрѣдѣление, а дава една таблица, въ която е прѣдставено, въ кои години отъ Хиджра и отъ Христа се падатъ всѣка декада отъ 60-годишния цикълъ, — таблица, която впрочемъ нѣма особено значение при изчисленията и затова ние нѣма да я привеждаме тукъ. При тия несъмнѣнни данни Б. пристѣпва къмъ опрѣдѣлението хронологията на българскитѣ князе отъ Именика, като въ сжщото врѣме и опрѣдѣля бройното значение на единицитѣ.

Тъй като самият текст на Именика дѣли българската история на два периода, при което точката на дѣленieto е прѣминаването на българитѣ отсамъ Дунава при Испериха, Б. почва отъ първия периодъ, въ който извѣстията на Именика сж допѣйдѣ митически.

„Знаемъ, пише Б., отъ грѣцкитѣ хроники, че Исперихъ (Аспарухъ), който поведе своя народъ прѣзъ Дунава, е живѣлъ въ VII. вѣкъ. Неговата дата е *верени алемъ* (= 1. алемъ, както видѣхме), и едничката година съ това означение, която може да се вземе въ съображение, е тая, която съотвѣтствува на 19-та год. отъ Хиджра = 640 г. отъ Хр. (2. януарий—20. декемврий).“ До това заключение Б. е дошълъ по слѣдния начинъ: $19 + 622 = 641: 60$ дава въ остатъкъ $41 = 1. алемъ$, като се основава на хипотезата, че българитѣ сж „нѣмали никаква интеркалационна метода, за да хармониратъ отъ врѣме на врѣме луннитѣ периоди съ слънчевитѣ“ (стр. 134). По сжщия начинъ той изважда, че Безмѣровата година *шегоръ вечемъ* се = на 16-та година отъ Хиджра, която дѣйствително се съвпада съ 637 г. отъ Хр., т. е. $19 - 3 = 16 + 622 = 638: 60$ въ остатъка дава $38 = 8. вечемъ$. Но да видимъ, дали е възможно да се изчисляватъ българскитѣ години по тоя начинъ.

По-горѣ вече посочихме, че е недопустимо да се прѣдположи, какво лѣтоброението отъ Хиджра е могло да бѣде прѣдадено на българитѣ около срѣдата на VII. вѣкъ, защото къмъ това врѣме мохамеданската пропаганда не бѣ още достигнала до брѣговетѣ на Черно море. Вече това обстоятелство ни дава право а priori да приемемъ, че българитѣ въ VII. и началото на VIII. вѣкъ не сж могли да знаятъ лѣтоброението отъ Хиджра, а слѣдов. тѣ не сж могли да изчисляватъ съ него своитѣ лунни години безъ интеркалация. Но редомъ съ това ние тукъ ще посочимъ и на нѣкои противорѣчия, които изтичатъ отъ приложения отъ Б. начинъ за изчисление на българскитѣ години.

Ние вече видѣхме, че Б. почти доказва хипотезата си, че българитѣ отъ край-врѣме сж броили съ лунни години и при това нѣмали сж систематизирана хронология до прѣминаването си на югъ отъ Дунава, слѣдов. за провѣрка ние можемъ и трѣба да работимъ и съ лунни години отъ Хр., още повече, че годинитѣ на царуванията (славѣнскитѣ числа), споредъ Б., сж

сжщо лунни години, и, ако при изчислението и съ лунни години получимъ еднакви резултати, (а това ние лесно можемъ да направимъ, щомъ ни е извѣстно, че отношението на слънчевата година къмъ лунната е $0.97:1$), то способътъ на Б. е вѣренъ. И, наистина, ако, споредъ Б., *верени алемъ* българска година се съвпада съ 640 (2. януарий и 20. декемврий) сл. г. отъ Хр., а *шегоръ вечемъ* българска год. се пада въ 637 сл. г. отъ Хр., то изминали сѣ се до тѣхъ пълни слънчеви години отъ Хр. 639 и 636, които възъ основа на пропорциитѣ $97:100=639:x$ и $97:100=636:x'$, се равняватъ съответно на 658.76 и 655.67 лунни години отъ Хр., или Ипериховата година *верени алемъ* се пада въ 659/60 лун. год. и 639/40 слън. год. отъ Хр., а Безмѣровата *шегоръ вечемъ* — въ 656/57 лун. год. или 636/37 слън. год. отъ Хр.; отъ друга пкъ страна, ако *верени алемъ* бълг. год. се съвпада, споредъ Б., съ 19-та л. год. отъ Хиджра, а *шегоръ вечемъ* — съ 16-та л. год., то изминали сѣ се до тѣхъ съответно пълни лунни 18 и 15 години; тогава, ако къмъ 622 сл. год. = 641.23 лун. год. прибавимъ послѣдовно 18 и 15 лунни години, т. е. $641.23 + 18 = 659.23$ и $641.23 + 15 = 656.23$, то ще получимъ, че *верени алемъ* се пада въ 660/61 л. г. или 640/41 сл. год. отъ Хр., а *шегоръ вечемъ* — въ 657/58 лун. год. или 637/38 сл. год. отъ Хр. Ако сравнимъ сега резултатитѣ отъ двѣтѣ тия изчисления, които би трѣбало да дадатъ едни и сжщитѣ цифри, то не е трудно да се убѣдимъ, че тѣ се различаватъ крѣгло на една година, слѣдов. ще трѣба да признаемъ, че или хипотезата, какво българската лунна година е съвпадала съ арабската, не е вѣрна, или пкъ начинътъ на изчислението съ помощта на годинитѣ отъ Хиджра е невѣренъ.

По-нататкъ Б. манипулира вече иначе, понеже годинитѣ отъ Хиджра се свършватъ. Така той пише: „Куртъ е царувалъ единъ цѣлъ цикълъ [60 год.] и неговата година като *шегоръ вечемъ*, *отчасти* се съвпада съ 579 год. отъ Хр.“, т. е. той взема годината на Безмѣра безъ интеркалация 638 и изважда отъ нея годинитѣ на Курта, или $638 - 60 = 578$: 60 — остатъкъ 38 = 8. *вечемъ*, и, наопаки, понеже $637 - 58 = 579$ сл., то и 8. *вечемъ* се съвпада съ 579 слън. год. отъ Хр. Но ако почнемъ да работимъ съ лунни години, както въ прѣдния

23237

случай, слѣдвайки начина на изчислението на Б., то ние ще срѣщнемъ сжщата грѣшка; защото, ако отъ Безмѣровата година 656/57 и 657/58 лун. год. извадимъ послѣдовно 60 лун. години, то за Куртовата година ще получимъ въ първия случай 596/97, и въ втория — 597/98 л. год. или 578/79 и 579/80 сл. г., т. е. сжщата разлика.

Сжщото ще се получи и за годината на слѣдния князь. „Прѣдшественикътъ му (на Курта) Гостунъ, пише Б., се възкачилъ въ *дохъ съ твиремъ*, и затова, както видѣхме по-горѣ, неговитѣ царски години не могатъ да бждатъ 2, защото въ такъвъ случай неговата година щѣше да бжде 6. *вечемъ*. Найочевидната поправка ще бжде... да четемъ *ѣ* вмѣсто *ѣ*, което ще направи *дохъ съ* = 6, и Гостуновата година се съвпада *отъ часть* съ 567 отъ Хр.“ Безъ да отричаме правилнитѣ разсждения и напълно приемливата поправка относително 12 и 2, които ние сжщо усвояваме, всепакъ трѣба да забѣлѣжимъ, че и тукъ се повтаря сжщата грѣшка, защото наистина $578 - 12 = 566$ (не интеркалирани): 60 дава остатъкъ $26 = 6$. *твиремъ*, и $579 - 12 = 567$ (интеркалирани), но, работейки само съ лунни години, и тукъ за Гостуна ще получимъ сжщо двѣ различни години, именно лунни 584/85 и 585/86 или слънчеви 566/67 и 567/68. Обаче, слѣдъ горнитѣ думи, Б. колебливо забѣлѣзва, че „възможно е, щото истинската поправка да бжде по-сложна, защото царскитѣ години на Ирника ни въвеждатъ въ друга мжнотия.“

И наистина, „Ирниковата година, пише Б., е *диломъ твиремъ*. Той е царувалъ (въ текста „е живѣлъ.“ но годинитѣ на живота му сж взети, очевидно, за години на царуването) 108 години, тъй че, той прѣминава въ областъта на мита. Но възкачването му въ *твиремъ* година и възкачването на наслѣдника му сжщо въ *твиремъ* година сж несъвмѣстими съ 108 царски години. 6. *твиремъ* безъ 108¹⁾ ще даде 8. *вечемъ* (т. е. $566 - 108 = 458$: 60 остатъкъ $38 = 8$. *вечемъ*). Нѣма да се рѣши въпросътъ, ако поправимъ 108 чрѣзъ замѣстване съ 118, защото 118 би дало *шегоръ твиремъ* (т. е. $566 - 118 = 448$: 60 остатъкъ $28 = 8$. *твиремъ*). Грѣшката трѣба да се обясни съ това, че единъ ханъ между тия е съвсѣмъ

¹⁾ У Б. въ текста стои: „6. *твиремъ* + 108“, очевидно печатна грѣшка.

изпуснатъ. Или нѣкоя вписка е била съвсѣмъ изпусната прѣдъ Гостуна, или пъкъ Гостунъ и ханътъ, който го е наслѣдилъ, сѣ били слѣти въ единъ, като сѣ изпуснати части отъ двѣтъ вписки. Цикловата година на Ирниковата смъртъ можеше да се опрѣдѣли, ако да знаехме численната стойность на *диломъ*. Годината на Умора е *диломъ тутомъ*, и понеже Винехъ, неговиятъ прѣдшественикъ, е царувалъ 7 години и се е възкачилъ въ *шегоръ алемъ*, то *диломъ* значи 5,¹⁾ (т. е. $8 \cdot 50 = 48 + 7 = 55 = 5$. *тутомъ*, слѣдов. *диломъ* = 5). Едно царуване отъ 108 години, което почва съ 5. *твиремъ* дава 3. *алтомъ* (т. е. 5. *твиремъ* = $25 + 108 = 133$: 60 остатъкъ 13 = 3. *алтомъ*), като дата на неговото свѣршване. Наслѣдникътъ на Ирника споредъ това е царувалъ отъ 3. *алтомъ* до 6. *твиремъ*, т. е. 13 години. Ако, разбира се, оригиналниятъ текстъ имаше тая форма

Гостѣнъ . намѣстникъ сын [гѣ лѣ рѣ емоу *, а лѣ емоу *
(= 3) алтомъ.

* . намѣстникъ сын] кѣ лѣ рѣ емоу Ерми, а лѣ емоу
дохъ съ твиремъ,

то изопачението тукъ лесно можеше да се обясни. Но пропуцането на една цѣла вписка е, може би, почти правдоподобно“ (стр. 135). При това Б. забѣлѣзва: „имало е 6 княза прѣди Еспериха. Текстътъ казва за тѣхъ „тия 5 княза.“ 5 е слѣдоват. интерполация.“

Ние напълно признаваме справедливитѣ заключения на Б. за това, че нито числото 108, нито поправено на 118 не даватъ означената въ текста *диломъ твиремъ* година на Ирника; но ние не можемъ да се съгласимъ съ начина, по който той иска да поправи грѣшката. — Прѣди всичко намъ е непонятно, защо Е. прѣдпочита за вѣрно числото 108, а не другото 118; въ сжщность и двѣтъ тия числа могатъ да иматъ еднакво претенции за вѣрни, защото въ случая и двѣтъ не даватъ търсената *диломъ твиремъ* година на Ирника. Но още по-невѣроятно ни се показва неговото попълване на самия текстъ; защото, ако допуснемъ, че единъ прѣписвачъ при прѣписването на нашия паметникъ е почналъ съ началото на една вписка и свѣршилъ по недогледъ съ втората половина

¹⁾ У Б. въ текста стои: 3, очевидно печатна грѣшка.

на слѣдната вписка, то тогава ние бихме очаквали да видимъ въ текста по-долу не 5, а 6 княза прѣди Еспериха, а това е невъзможно; интѣкъ ние ще трѣба да признаемъ, че една грѣшка направена машинално, по недогледъ, е могла да повлѣче подиря си друга съзнателна грѣшка или умишлена поправка, а пъкъ това психологически е недопустимо, тъй че ако въ текста изрично е казано, че прѣди Еспериха отвѣждъ Дунава сж управлявали 5 княза, то, споредъ както Б. прѣдставя работата, надали имаме право да прѣдполагаме, че тѣ сж били 6, а още по-малко да мислимъ, че числото 5 е интерполация; тукъ Б. иска да поправи една прѣдполагана грѣшка съ друга съзнателна поправка. По сжщата причина ние не можемъ да приемемъ и прѣдположението на Б., че изобщо е била пропусната прѣди или слѣдъ Гостуна цѣла една вписка; на освѣнъ това невѣроятнo ни се показва да е имало и двама единъ слѣдъ други намѣстници. Ето защо ние намираме, че прѣдлаганитѣ отъ Б. поправки въ текста на Именика сж изкуствени; тая изкуственостъ се изтъква още и въ това, че Б. се стреми да приближи годината на Ирниковото възкачване къмъ 453 г. — годината на Атиловата смъртъ, и до 454 г. — разпадането на хунската държава, и по тоя начинъ да докаже отъ една страна догадката на Marquart'a, какво „легендарно-историческиятъ Ирникъ на българското прѣдание не е другъ освѣнъ Атиловия синъ Ернахъ (Ἠρνάχ, *Priscus* fr. 8), който слѣдъ съкрушението на хуннитѣ се оттеглилъ въ мѣстността при устието на Дунава,¹⁾ а отъ друга страна да види въ това сближение и потвърждение на своитѣ резултати.

На сходството въ имената *Ирникъ* и Ἠρνάχ (у *Jordanus* Негнас)²⁾ бѣ обърналъ внимание още Куникъ,³⁾ но той още въ 1878 г. прѣдупрѣждаваше, че „такъ какъ съ Ирникомъ прерывається династія „Дуло“, то, можетъ быть, найдутся охотники счесть Ирника за сына Атилы.“ Но и при все това Marquart е напълно убѣденъ, че „подъ тогова (Ирника) надали може да се мисли другъ нѣкой освѣнъ Атиловия любимъ синъ

¹⁾ *J. Bury*, казан. ст., стр. 135—136.

²⁾ *Jordanus*, *Getica*, ed. Mommseni, с. 50, § 266. — Впрочемъ у Приска fr. 8 това име е написано въ им. п. Ἠρνάς, само въ fr. 36 се явява Ἠρνάχ. (вж. *C. Müller*, *FHG*, t. IV, p. 93 и 107; *L. Dindorfius*, *HGM.* vol. I, p. 318 и 346).

³⁾ Казан. съчин., стр. 131.

Ернакъ (Ἐρνάχ), който, слѣдъ поражението на хуннитѣ отъ гепидитѣ и разтурянето на великата хунска държава, се бѣ оттеглилъ съ своята орда въ крайния кѣтъ на Малка Скития и, вѣроятно, е заемалъ страната между устието на Дунава и Днѣпъръ.¹⁾ Обаче да се правятъ подобни прѣдположения, не ни даватъ самитѣ данни на Именика: 1. прѣди всичко тукъ Ирникъ е означенъ като потомокъ на стария български царски родъ *Дуло*; ако да бѣше той синъ на Атила, то сигурно това щѣше да бѣде отбѣлѣзано, и наопаки, щѣхме да знаемъ, че родътъ на Атила е билъ Дуло.²⁾ 2. Ако допуснемъ, че Ирнахъ слѣдъ поселението си въ „крайния кѣтъ“ на Малка Скития е сполучилъ да стане господарь на българитѣ, то това може да се отнесе само за западния имъ клонъ — *Кутургуритѣ* (у Прокопия, *Котригури* у Агапия и *Кутригури* у Менаандра), които, слѣдъ изселването на остъ-готитѣ отъ брѣговетѣ на Черно море, заеха тѣхнитѣ мѣста на западъ отъ Меотида къмъ Днѣпъръ,³⁾ и сѣ живѣли отдѣлно отъ утургуритѣ (източния клонъ на българитѣ), слѣдов. станали сѣ въ почти непосредственно сѣсѣдство съ Ирнаховитѣ хунни, а отъ всички е признато, че основателитѣ на българската държава на Балканския полуостровъ сѣ принадлежали къмъ източния клонъ на българитѣ — *утургуритѣ* (у Прокопия, *утригури* у Агапия и *утигури* у Менаандра), слѣдов. Ирнахъ не е могълъ да бѣде господарь на българитѣ-утургури. 3. Неприемливостта на такова сближение на тия двѣ имена, а оттука и лица, както и сближението на Авитохола съ Атила, което прѣдлага Marquart⁴⁾ и което Б. категорично отхвърля,⁵⁾ се доказва и отъ самата хронологическа дата, до която е дошълъ самъ Б. — 450 год. отъ Хр. като година за Ирниковото покачване

¹⁾ I. Marquart, каз. съч., стр. 75—76.

²⁾ Споредъ А. Wirth, Geschichte Asiens und Osteuropas, Halle, 1905, S. 212: „als Stämme von ihnen (Hunnen) werden die Atil, Dulö, Tiele, denen die Dynastie angehörte, ferner die Uturgur, die Kutur-gur, die Sabir aufgeführt“. Той изкарва Атила vom Stamme der Atil (S. 222). Ако това е вѣрно, то не трѣба ли да приемемъ, че и българскиятъ царски родъ Дуло е водилъ потеклото си отъ племето *Dulö*? Въ таквъ случай Ирнахъ и Ирникъ сѣ произвели отъ два различни рода.

³⁾ Procopius, B. Got. III, c. 5.

⁴⁾ Казан. съчин., стр. 77.

⁵⁾ У Б. вж. стр. 136, забѣл. 1.

[т. е. $578 - 12 = 566 = \text{дохъ твиремъ}$ лун. год., или $578/9 - 11(?) = 567/8$ слън. год.; $566 - 13 = 553 = \text{тохъ алтомъ}$ лун. год., или $567/8 - 13 = 554/5$ слънч. год.; $553 - 108 = 445 = \text{диломъ твиремъ}$ лун. год., или $554/5 - 104 = 450$ слън. год.], която впрочемъ не е вѣрна, както ще покажемъ по-долу, защото въ противенъ случай ще трѣба да признаемъ, че Ирникъ респ. Ирнахъ е станалъ български господарь прѣди смъртта на баща си Атила или прѣди поселението си въ Малка Скития, що е съвсѣмъ недопустимо, защото, до колкото може да се съди отъ разказа на Приска (fr. 8), Атила никога не е отлъчвалъ отъ себе си любимия си синъ Ирна.

Що се отнася до годината на Авитохола, то Б. я смѣта да е била 159 отъ Хр. [$445 - 300 = 145$ лун. год. или $450 - 291 = 159$ слънч. год. отъ Хр.], но и тая дата е неприемлива, защото е изведена отъ невѣрната Ирникова година.

Възъ основа на добититѣ резултати Б. дава слѣдната таблица за годинитѣ на покачването отъ Хр.:

Авитохоль	дипомъ твиремъ = 159	год. отъ Хр.
Ирникъ	дипомъ твиремъ = 450	" " "
Гостунъ (или безименниятъ князь)	З. алтомъ = 554/5	" " "
Безименниятъ князь (или Гостунъ)	дохъ твиремъ = 567/8	" " "
Куртъ	шегоръ вечемъ = 578/9	" " "
Безмѣръ	шегоръ вечемъ = 637/8	" " "
Исперихъ	верени алемъ = 640	" " "

Слѣдъ това Б. се обръща къмъ обяснението на числото 515, което ни дава Именикътъ като количество на годинитѣ, прѣзъ които българскитѣ петъ княза сж управлявали отвѣдъ Дунава.

„Прѣселението на българитѣ, пише Б., отъ тѣхното жилище на сѣверъ отъ Дунава въ Мизия, се отбѣлѣзва отъ автора на Списъка като раздѣлна ера въ българската история. Той забѣлѣзва, че цѣлото число на годинитѣ, прѣзъ които „тия [петъ] княза“ (Авитохоль—Безмѣръ) сж управлявали отвѣдъ Дунава, било 515. Като вземемъ текста, както си е, ще имаме сумата $300 + 108 + 2 + 60 + 3 = 473$. За да примири цифритѣ, Иречекъ прѣдлага ř и ñ (150) вмѣсто ř и ñ за Ирника, и тая поправка изглежда да се приема отъ мнозина. Нашето изслѣждане на българскитѣ дати не признава това четене (защото, ако Ирникъ е царувалъ 150 години, то краятъ

на царуването му би се падало въ *диломъ тутомъ* и не щѣше да има мѣсто за приемницитѣ му). Ако приемемъ поправкитѣ, които азъ се опитахъ да установя, ние ще имаме $300 + 108 + 13 + 12 + 60 + 3 = 496$. И пакъ остава единъ недостигъ отъ 19 години. Азъ заключавамъ, че приетото тълкуване за 515 години е невѣрно.“

„Наистина, изглежда да е ясно, че това число покрива цѣлния ранъ периодъ до годината на прѣминаването Дунава и, въпрѣки изрази „тия [6] княза“, включаватъ годинитѣ на Еспериха, прѣзъ които той е билъ още на сѣверъ отъ Дунава. Защото нѣмаме причина да прѣдполагаме, че той се е прѣселилъ въ годината на възкачването си. И тъй разликата между 515 и сумата на по-първитѣ царувания 496 ни помага да опрѣдѣлимъ годината, въ която Есперихъ е прѣминалъ Дунава. Неговитѣ царски години на сѣверъ отъ Дунава били 19“ (стр. 136).

Колкото и да сѣ вѣрни и правилни тия разсѣждения на Б., а добититѣ отъ него резултати и да сѣ въ сѣщностъ удовлетворителни, ние все пакъ мислимъ, че тѣ не могатъ току-тъй да се приематъ поради недостатъчната научна обоснованостъ и изкуственостъ на прѣднитѣ изводи. И наистина, посоченитѣ по-горѣ неточности и неприемливости въ изчисленията на Б., при всичкото правилно обяснение бройното значение на българскитѣ числа, ни ясно навеждатъ на заключението, че Б. има грѣшка или въ нѣкой основенъ принципъ, или пъкъ погрѣшно е изобщо опериралъ въ изчисленията си. Въ какво се заключава грѣшката му?

Ние имаме пълно основание, както ще покажемъ по-нататѣкъ, да твърдимъ, че, ако добититѣ отъ Б. резултати и да се явяватъ повидимому удовлетворителни, то това се дължи на една само случайностъ, а не на правилно изчисление, и ето защо.

Ние ще почнемъ отъ тамъ, отдѣто и той почва. Б. казва: „знаемъ отъ грѣцкитѣ хроники, че Исперихъ (Аспарухъ) ... е живѣлъ въ VII. вѣкъ. Неговата дата е *верени алемъ* (= 1. алемъ, както видѣхме), и едничката година съ това означение, която може да се вземе въ съображение, е тая, която съотвѣтствува на 19. година отъ Хиджра = 640 отъ Хр. (2. януарий — 20. декемврий).“ И наистина, както вече пока-

захме, $622 + 19 = 641$: 60 въ остатѣка 41, т. е. *верени алемъ*, или $622 + 18 = 640$ г. отъ Хр. Но възможно ли е, правилно ли е такова изчисление? Да допуснемъ на първо врѣме, че то е вѣрно и правилно, тогава то ще бѣде, разбира се, такова, ако при провѣрката и по другъ начинъ, (разбира се, въ границитѣ на приетитѣ отъ Б. хипотези), получимъ сѣщитѣ резултати, що ние лесно можемъ да направимъ. Както и самъ Б. признава и почти доказва, българитѣ сѣ водили отъ край-врѣме лѣтоброението си съ лунни години, слѣдов., ако получената съ помощта на лѣтоброението отъ Хиджра *веремъ алемъ* година (641) съответствува на слънчевата 640 г. отъ Хр., и наопаки, ако 640 сл. год. обърнемъ въ лунна отъ Хр., което можемъ да направимъ твърдѣ лесно, щомъ знаемъ точното отношение на слънчевата година къмъ лунната (0.97: 1), то ще трѣба да получимъ сѣщия резултатъ. И тѣй, $97: 100 = 640: x$, отдѣто $x = 659.79$ лунна год. или, както обикновено се окръглява, $= 660$, което се получава и по общоприетия съкратенъ способъ за прѣвръщане слънчеви години въ лунни, (т. е. $640 + 20$ (интеркалация) $= 660$); но 660 лунна година не ни дава очакваната *верени алемъ*, а само *тутумъ* лунна година, тѣй като съ тая година се завършва извѣстенъ 60-годишенъ луненъ цикълъ, слѣдов. и 640 сл. год. отъ Хр. не отговаря на българската *верени алемъ* година. Тогава дѣ е грѣшката? Споредъ нашето схващане, тукъ грѣшката може да бѣде или въ начина на изчислението, който Б. е употребилъ, или въ това, че е приелъ годината *верени алемъ* за лунна година, или пъкъ, най-сетнѣ, въ едно и другото. Да видимъ така ли е.

Начинътъ на изчислението, който Б. е избралъ, е неприемливъ, освѣнъ поради посоченото по-горѣ (вж. стр. 16—18) още и поради това, че той противорѣчи на приетитѣ вече отъ него хипотези, защото, ако приемемъ, че българскитѣ години сѣ изчислени съ помощта на лѣтоброението отъ Хиджра, то 1. ще трѣба да признаемъ, че българитѣ до 622 г. отъ Хр. сѣ смѣтали съ слънчеви години, което ще бѣде противно на приетото отъ Б. положение, че българитѣ отъ край-врѣме сѣ водили лѣтоброението си съ лунни години, което е напълно справедливо, както ще посочимъ по-нататѣкъ, и 2. ако приемемъ, какво арабската лунна година е съвпадала

съ българската, ще трѣба да приемемъ, че българитѣ въ VII. вѣкъ още прѣди прѣминаването на Дунава сж приели арабското лѣтоброение отъ Хиджра, което а priori, както видѣхме, е недопустимо и противорѣчило би на другото положение на Б., че българитѣ до прѣминаването на югъ отъ Дунава не сж имали систематизирана хронология, което е така сжщо вѣрно, както ще покажемъ по-долу. Но тогава пита се: какъ се е получилъ у Б. резултатътъ, който по-видимому удовлетворява даннитѣ? Съгласно съ първата отъ токо що приведенитѣ хипотези, той би трѣбало най-първо да опрѣдѣли, каква е получената 641 (622 + 19) год., по това той не направилъ, а допускайки, че българската лунна година се съвпада съ арабската такава, за да може да направи своитѣ изчисления отъ Хр., отстъпилъ отъ хипотезата си и, понеже отъ 622 + 19 се получило случайно търсената *верени алемъ* (641) година, задоволилъ се съ това, като приелъ безъ всѣко обосновање 641 г. за българска година отъ Хр., въ която собствено нѣма нищо българско, защото едното събираемо — 622 е слънчеви години отъ Р. Хр. до Хиджра или до началото на арабското лѣтоброение, а другото събираемо е 19 лунни години отъ Хиджра. Какъ тия двѣ събираеми сж могли да дадатъ български години, това остава неизвѣстно. Употрѣбениятъ отъ Б. начинъ за изчислението е и ще си остане приемливъ само за прѣвъръщане годинитѣ отъ Хиджра въ години отъ Хр., защото знаемъ началото на това лѣтоброение 622 г. отъ Хр. и броимъ луннитѣ години само отъ тая дата нататѣкъ; обаче тамъ, дѣто не знаемъ началото на извѣстно лѣтоброение, а пъкъ искаме да опрѣдѣлимъ извѣстни години отъ Хр., както въ дадения случай, ние най-първо ще трѣба да намѣримъ изходната хронологическа точка, да узнаемъ и опрѣдѣлимъ, съ какви години — лунни или слънчеви — е била опрѣдѣлена тая точка и най-сетнѣ да оперираме само съ однородни елементи, т. е. да събираме и изваждаме лунни години съ лунни и слънчеви съ слънчеви, а не да събираме слънчеви съ лунни, както прави Б. въ случая; по-сетнѣ, когато опрѣдѣлимъ началото на българското лѣтоброение, ние ще видимъ, че употребениятъ отъ Б. начинъ за изчисление ще стане напълно приемливъ за опрѣдѣление българскитѣ години отъ Хр.

И тъй, щомъ се установява, че българската година *верени алемъ* не може да бжде изчислена съ помощта на лѣтоброението отъ Хиджра, остава да видимъ, не е ли тя изведена по византийското лѣтоброение отъ Хр., защото, споредъ хипотезата на Б., която ние напълно усвояваме, че българитѣ до прѣминаването си отсамъ Дунава не сж имали систематизирана хронология, то е могло да бжде едничкото, което тѣ по тая или друга причина сж могли да усвоятъ слѣдъ поселението си на византийска територия. Но по-напрѣдъ ще трѣба да рѣшимъ, каква е годината 641, която ни дава *верени алемъ*: лунна или слънчева? За лунна година тукъ и дума не може да става, защото това ще противорѣчи на даннитѣ, които ни даватъ както византийскитѣ хроники, тъй и нашиятъ Именикъ. За да се убѣдимъ въ това, доста е да посочимъ на слѣднето: нека да допуснемъ, че годината на Испериховото покачване 641 е лунна. Именикътъ ни дава, че той е царувалъ 61 л. г., а приемникътъ му Тервель 21 л. г., оттука Тервель ще да е умрѣлъ въ 723 ($= 641 + 61 + 21$) л. г., или въ 701 сл. г. отъ Хр., а пъкъ отъ византийскитѣ хроники (Теофанъ) знаемъ, че той е билъ живъ още въ 718/19 год. отъ Хр. И тъй, едно само остава — да смѣтаме, че годината 641 е слънчева и, като такава, тя е изчислена отъ Хр. по византийското лѣтоброение, защото $641 + 59 + 20$ сл. год. ни даватъ за смъртта на Тервеля 720 сл. год. отъ Хр., т. е. напълно съгласно съ датата на византийскитѣ хроники. И тъй, ако 641 е слънчева година, то оттука ясно става, че и всички други както българскитѣ числа, тъй и славѣнскитѣ, означаващи продължителността на царуванията, въ първата частъ на Именика (отъ Испериха до Авитохола) сж сжщо слънчеви по византийското лѣтоброение, прѣвърнати само споредъ 60-годишната бройна система на българитѣ.

Но тукъ, ще трѣба да обърнемъ внимание и на още една особеностъ въ текста на Именика, която Б. криво разбралъ. Прѣдъ всички български числа въ цѣлия текстъ стои изразътъ „а ^ѣлѣ̃ емоу“, съ изключение само при числото въ края на Винеховата вписка, дѣто, очевидно, текстътъ е убърканъ, както и Б. това посочи. Но той приема, че изразътъ „а ^ѣлѣ̃ емоу“ трѣба да се чете „а ^ѣлѣ̃то емоу“ (вж. стр. 132, забѣл. 1.), т. е. „лѣ̃то“ въ един. число, по това е неприем-

ливо, защото тамъ, дѣто тоя изразъ стои изцѣло написанъ, напр. въ вписката на Авитохола и на Ирника, ясно личи, че трѣба да се чете не иначе, освѣнъ „а лѣтъ емоу“, т. е. „лѣтъ“ множ. ч. род. падежъ, който зависи отъ бройнитѣ думи, слѣдващи слѣдъ него; оттука ясно става, че въ *българскитѣ числа* трѣба да видимъ не годината на покачването на извѣстенъ князь, както мисли Б., а *числото на годинитѣ, които сж се напълно изминали отъ извѣстна дата или ера до покачването му*. Тукъ, понеже имаме византийски години отъ Хр., то и 641 означава не годината на Испериховото покачване отъ Хр., а изминалитѣ се пълни 641 сл. години отъ Хр. до покачването на Испериха, слѣдов. послѣдниятъ се е покачилъ въ 642 г. отъ Хр. Тогава за Безмѣровитѣ години *шегоръ* вече ще получимъ $641 - 3 = 638$ г. слѣнч. отъ Хр., или той се покачилъ прѣзъ 539 г. отъ Хр.; годинитѣ на Курта, който е царувалъ 60 год. слѣнч. — цѣлъ цикълъ, сж сжщо *шегоръ* *вечемъ*, т. е. $638 - 60 = 578$ слѣнч. г. отъ Хр., или покачилъ се е прѣзъ 579 г. отъ Хр.; за Гостуна сж дадени *дохсъ твиремъ* слѣнч. год. отъ Хр., а царувалъ е не 2, а 12 год., както правилно изведе Б., слѣдов. неговитѣ години отъ Хр. ще бждатъ $578 - 12 = 566$ слѣнч. години, или покачилъ се е прѣзъ 567 г. отъ Хр. Що се отнася до Ирниковитѣ години, както видѣхме, Б. доказа, че нито 108, нито 118, нито 150 не могатъ да се приематъ за вѣрни числа, защото нито едно отъ тѣхъ не дава *диломъ твиремъ*; но отъ друга пѣкъ страна, ние вече посочихме, че и поправката, която Б. прави въ текста, е сжщо неприемлива, защото пѣмаме достатъчно основание да допускаме, че до Испериха е имало 6, а не 5 княза, както стои въ текста, слѣдов. остава да приемемъ, че числото 108 е погрѣшно, вм. ρ и π трѣба да стои ρ и $\kappa\alpha = 121$, което едничко ни дава *диломъ твиремъ*. И тѣй, Ирниковитѣ години ще бждатъ: $566 - 121 = 445$ слѣнч. години, или покачилъ се е въ 446 г. отъ Хр.; оттука, годинитѣ на Авитохола сж 145 сл. год. отъ Хр. ($= 445 - 300$), т. е. тѣкмо *диломъ твиремъ*, или покачилъ се е въ 146 г. отъ Хр.

Отъ всичко дотукъ изложено може съ положителность да се твърди, че 1. *при съставянето първата частъ на Именика авторътъ е опериралъ не съ лунни, а съ слѣнчеви години и*

е ималъ като изходна хронологическа точка византийската — отъ Р. Хр., що напълно потвърждава хипотезата, че българитѣ до прѣминаването на югъ отъ Дунава не сж имали систематизирана хронология; 2. отъ друга пъкъ страна, като напълно усвояваме хипотезата на Б., че българитѣ отъ край-врѣме сж броили съ лунни години, ние можемъ на сжщото основание да мислимъ, че тѣ сж регулирали и систематизирали своитѣ лунни години сжщо споредъ византийското тѣлоброение, т. е. отъ Хр., както това ще покажемъ при изчислението на годинитѣ отъ втората частъ на Именика; най-сетнѣ 3. българскитѣ числа показватъ не годината на покачването на единъ князь, а напълно изминалитѣ се години отъ Хр. до годината на покачването, съ което се и обяснява, защо съставителътъ ни дава само цѣли числа за датитѣ — само години, но не и мѣсеци, и дни. Затова, резюмирайки тукъ нашитѣ резултати за първата частъ на Именика, ние ще посочимъ и съответнитѣ лунни години отъ Хр., защото това ще ни е потрѣбно за по-нататѣшнитѣ изчисления. И тѣй, нашитѣ резултати се свеждатъ къмъ слѣдното:¹⁾

Отъ Хр. до покачването на *Авитохола* се изминали *диломъ твиремъ* пълни години, т. е. 145 слѣнч. или 150 лун. год. отъ Хр.

Отъ Хр. до покачването на *Приика* се изминали *диломъ твиремъ* пълни години, т. е. 445 слѣнч. или 459 лун. год. отъ Хр.

Отъ Хр. до управлението на намѣстника *Гостуна* се изминали *дохсъ твиремъ* пълни години, т. е. 566 слѣнч. или 583 лун. год. отъ Хр.

Отъ Хр. до покачването на *Курта* се изминали *шегоръ вечемъ* пълни години, т. е. 578 слѣнч. или 596 лун. год. отъ Хр.

Отъ Хр. до покачването на *Безмѣра* се изминали *шегоръ вечемъ* пълни години, т. е. 638 слѣнч. или 658 лун. год. отъ Хр.

¹⁾ Ние тукъ ще работимъ при изчисленията съ общоприетия упростенъ способъ за прѣвърщането на слѣнчевитѣ години въ лунни, защото и съставителътъ на Именика, по всичко се види, е работилъ съ сжщия способъ.

Отъ Хр. до покачването на *Испериха* се изминали *верени алемъ* пълни години, т. е. 641 слѣн. или 660 лун. год. отъ Хр.; оттука годинитѣ на царуваніята ще бждатъ:

<i>Авитохолъ</i>	живѣлъ и управлявалъ	300	слѣн. год. или	309	лун.
<i>Ирникъ</i>	" " "	121	" " "	125	"
<i>Гостунъ</i>	намѣстникъ	12	" " "	12 ¹⁾	"
<i>Куртъ</i>	"	60	" " "	62	"
<i>Безмъръ</i>	"	3	" " "	3 ¹⁾	"

или всичко отъ *Авитохолъ* до покачването на *Испериха* се изминали 496 " " " 511 "

По-нататкъ. Въ *Именика* е означено, че отъ *Авитохолъ* до прѣминаването на *Испериха* отсамъ *Дунавъ* сж се изминали 515 години, които сж несъмнѣнно сжщо така слѣнчеви, защото, както видѣхме, славѣнскитѣ числа за продължителността на царуваніята сж сжщо слѣнчеви, и съответствуватъ на 531 лунни години отъ Хр. Сега не е трудно да намѣримъ, колко години сж се изминали отъ покачването на *Испериха* до прѣминаването му отсамъ *Дунава*, защото, както справедливо забѣлѣзва Б., имаме причина да прѣдполагаме, че той е прѣминалъ въ годината на покачването си: тѣ ще бждатъ 20 ($531 - 511 = 20$) лунни и 19 ($515 - 496 = 19$) слѣнчеви, а оттука вече е лесно да се изведе, въ коя година е станало прѣминаването отсамъ *Дунава*: това събитие е станало слѣдъ изтичането на 680 лун. година ($660 + 20 = 680$) или прѣзъ 660 слѣнчева година ($641 + 19 = 660$) отъ Хр. Но датата на прѣминаването може още по-точно да се опрѣдѣли. Понеже българитѣ отъ край-врѣме сж броили съ лунни години, то за изходна точка ще вземемъ именно луннитѣ години и споредъ тѣхъ ще изчисляваме слѣнчевитѣ; тогава 680 лунни години = 659·60 слѣнчеви години или = 659 слѣн. години 7 мѣсеца и 9 дена, т. е. *прѣминаването на Дунава отъ Испериха и ордата му е станало не по-рано отъ 10. августъ 660 година,*²⁾ или то е станало *прѣзъ послѣдния мѣсецъ на септемврийската 660 година, съ която сж броили византийцитѣ и българитѣ въ сръднитѣ вѣкове.*

1) Разликата между лунни и слѣнчеви години до 15 е толкова малка, че ние ги приравняваме. Затова и тукъ оставиме сжщото число.

2) Нашитѣ изчисления правимъ съ точностъ до 0·01 и годината смѣтаме 365 дена.

Но дали съ тая дата се почва нова ера? Б. се изказва по тоя въпросъ въ положителенъ смисълъ. „Рѣшително събитие, пише той, въ българската история е било прѣселението, което е водило къмъ постоянно заселване въ Мизия, и то стои отбѣлѣзано като една ера въ царския Списъкъ. И то е отбѣлѣзано като събитие, което *въроятно* е послужило за изходна точка на хронологията.“ Но въ Именика тая мисълъ не е изказана тъй ясно; тамъ се отбѣлѣзва само, колко години сж се изминали отъ началото на българската история, или подобръ, отъ първия български господарь до прѣселението на югъ отъ Дунава, а за нова ера и дума не става, слѣдов. Б. приема изказаната мисълъ като хипотеза и послѣ я доказва чрѣзъ добититѣ отъ него резултати. Като необходимо условие, че българската хронологическа ера наистина е съставяло прѣминаването на Дунава, Б. туря това, че „датата на това събитие трѣба да отбѣлѣзва началото на една нова декада,“ и намира, че „тъй като Испериховата година била *верени алемъ*, то 19-та му година е изтекла въ *тутомъ* (т. е. $641 + 19 = 660$) година, тъй че прѣминаването прѣзъ Дунавъ се установява $\frac{\text{тутомъ}}{\text{верени елемъ}}$ [или 660/661], — точката, отъ която почва една нова декада.“ По тоя начинъ Б. извежда, че годината *тутомъ* — 660, изчислена по лѣтоброението отъ Хиджра, отговаря на 658/9 г. отъ Хр. (т. е. $640 + 18 = 658$). слѣдов. годината „659 отъ Хр. е датата на българското прѣселение и началото на хронологическия цикълъ.“

Но нека видимъ, дали това е така въ дѣйствителность.

Ние вече посочихме, 1. че начинътъ, който Б. е употребилъ за своитѣ изчисления, съ помощта на лѣтоброението отъ Хиджра, е неточенъ и неправиленъ и 2. че *верени алемъ* (641) година, както и 19-тѣ Исперихови години отвждъ Дунава не сж лунни, а слънчеви години, тъй че явява се необходимо да признаемъ, че и изводътъ на Б. е сжщо неправиленъ и неточенъ. За да се убѣдимъ въ това, нека се обърнемъ къмъ нашитѣ резултати.

По-горѣ видѣхме, че отъ Христа до прѣминаването на Дунава сж се изминали пълни 680 години лунни и 660 септемврийски слънчеви години, слѣдоват. ние имаме тукъ една лунна година (680), която е изтекла въ *алтомъ* година

(680:60 дава въ остатѣка 20), т. е. свършека на една декада и сж слѣдната 681 г. лун. се почва нова декада, именно третята декада отъ дадения 60-годишенъ цикълъ, що напълно удовлетворява поставеното отъ Б. условие. Но въ нашия резултатъ има една твърдѣ любопитна страна, която тукъ ще изтъкнемъ. Ако българската година, съ която се свършва декадата, бѣше *тутомъ* година, както я изкарва Б., то още не може да се твърди положително, че се почва нова ера, тъй като и безъ това се почва новъ цикълъ; напротивъ, ако годината свършва друга нѣкоя декада по-малка отъ *тутомъ* и заедно съ това се докаже, че слѣдната декада се почва съ единицитѣ на първата декада отъ новъ цикълъ — *верени ехтемъ*, то тукъ не може вече да има никакво съмнѣние, че имаме работа съ нова ера. Първото отъ тия условия ние вече имаме — *алтомъ*, остава да видимъ, дали второто условие ще се потвърди отъ по-нататъшнитѣ данни на Именика.

Приемникътъ на Тервеля се е покачилъ на прѣстола, споредъ Именика, слѣдъ като се изминали *дваниъ ехтемъ* години; за царуването на Тервеля сж дадени 21 години, слѣдов., за да получимъ годината *дваниъ ехтемъ*, трѣба къмъ 21 да се прибави 41, което ще ни даде 62, т. е. тъкмо *дваниъ ехтемъ*; оттукъ ясно става, че Исперихъ е царувалъ отсамъ Дунава 41 години, а пъкъ споредъ Именика той е царувалъ всичко 61 години, слѣдов. не достигатъ 20 години, и тѣ сж тъкмо 20-тѣ лунни години, които той е процарувалъ, както видѣхме, отъждъ Дунавъ прѣди прѣселението на българитѣ на десния брѣгъ, а оттука както 41 години, които Исперихъ процарувалъ отсамъ Дунава, тъй и 61 години на цѣлото му царуване, сж сжщо лунни години. Отъ тая съпоставка на горнитѣ години ние получаваме: 1. че годинитѣ на Испериха слѣдъ прѣминаването на Дунавъ почватъ да се броятъ не по реда на слѣдната подиръ *алтомъ* (680) лунни години, т. е. *верени твиремъ*, *дваниъ твиремъ* и т. н., а отъ *верени ехтемъ*, т. е. отъ първата година на новъ цикълъ, защото въ противенъ случай за годината на Тервелевия приемникъ би трѣбало да получимъ *дваниъ твиремъ* ($680 + 62 = 742$). И тъй, ако имаме данната, че при единъ несвършенъ цикълъ, въ случая слѣдъ втората декада, се почва новъ цикълъ отъ първата единица на първата декада, то повече отъ очевидно е, че тукъ

ние имаме нова ера, т. е. слѣдъ прѣминаването на Дунава, което е съвпадало съ изтичането на декадата „а.т.омъ“, българитѣ сж почнали ново мѣтоброение и чрѣзъ това сж турили основата на нова своя ера, като взели за основа византийското мѣтоброение; но при това 2. трѣба да се забѣлѣжи, че тѣ сж запазили стария си 60-годишенъ цикълъ и то като броили пакъ съ лунни години. Че българитѣ сж смѣтали съ лунни години слѣдъ учреждението на своето лѣтоброение, а слѣдов. и въ втората часть на Именика, най-ясно ще ни покаже Чаталарскиятъ надписъ.

Споредъ послѣдния основанието на Прѣславъ се отнася къмъ 15. индиктионъ и къмъ *шегоръ алемъ* (алемъ) година отъ българската ера. Щомъ знаемъ, че 15. индиктионъ (споредъ септемврийската година) се е продължавалъ отъ 1. септемврий 821 г. до 31. августъ 822 г. отъ Хр., отъ една страна, а отъ друга — знаемъ и началото на българското лѣтоброение, то лесно можемъ да опрѣдѣлимъ, какъ е било добито числото *шегоръ алемъ*. Да допуснемъ най-напрѣдъ, че българитѣ сж смѣтали и слѣдъ учреждението на своята ера съ слънчеви години, тогава $822 - 660 = 162$ български години; обаче, тѣ не ни даватъ *шегоръ алемъ*, защото $162 : 60$ дава въ остатъкъ 42, т. е. *дванишъ алемъ*; нека видимъ сега, какво ще получимъ, ако допуснемъ, че българитѣ сж смѣтали съ лунни години: $821/822$ слънчева година отъ Хр. отговаря на $847/48$ лунна година отъ Хр.; ако отъ 848 извадимъ 680, ще получимъ 168 лун. години отъ Б. Е., т. е. тъкмо *шегоръ алемъ*. Още по-ясно това ще се докаже при по-нататъшнитѣ изчисления. Слѣдъ всичко до тукъ изложено ние имаме пълно основание да твърдимъ, 1. че както българскитѣ, тъй и славянскитѣ числа въ втората часть на Именика ни даватъ не слънчеви, а лунни години и 2. че новата българска ера се почва слѣдъ изтичането на 680 лунна година отъ Хр., което съвпада почти напълно съ изтичането на 660 слънчева септемврийска година отъ Хр., или началото на българската ера се почва съ началото на 661 византийска (септемврийска) година отъ Хр.

Но тукъ възниква единъ твърдѣ важенъ въпросъ: възможно ли е, щото въ единъ и сѣщи паметникъ да се срѣщатъ двѣ броения съ различни — слънчеви и лунни — години? Изобщо, какъ се обяснява присѣтствието на тия двѣ различни

лѣтоброения въ нашия паметникъ? — Всички, които сж се занимавали съ тоя паметникъ, сж изтъквали, че нашиятъ Именикъ се раздѣля на двѣ части съ извѣстието за прѣминаването на Дунава отъ българитѣ; ние пъкъ мислимъ, че имаме достатъчно основание да твърдимъ, какво двѣтѣ тия части не сж съставени въ едно и сжщо врѣме.

Така, въ края на първата часть се чете: „и потомъ приде на странѣ Дунаѣ Исперихъ кн(а)зь тоѣе и доселъ“. Последнитѣ думи не сж безъ значение поставени тъкмо въ края на първата часть: тѣ ясно посочватъ, че тая (първата) часть на нашия Именикъ е била съставена още прѣзъ царуването на Испериха, защото тоя, който я съставялъ, не би могълъ да напише думитѣ „тоѣе и доселъ“ дори при Тервеля; очевидно е, че съставителътъ на тая часть е билъ Испериховъ съврѣменникъ, който се ограничилъ само съ това, че е вмѣстилъ въ общото число на годинитѣ на 5-тѣхъ заддунавски князе и годинитѣ на Испериха до прѣселението отсамъ Дунавъ, слѣдов. *първата часть на Именика е била съставена наскоро слѣдъ това събитие.* На несъврѣменността на двѣтѣ части въ Именика посочва и друго едно нѣщо, което неволно се хвърля въ очи, а именно, въ първата часть името на съврѣменния князь е написано въ началото съ И — *Исперихъ*, а въ втората — съ Е — *Есперихъ*, една разлика, която, колкото и да е незначителна нагледъ, все пакъ издава, че тия двѣ части на нашия Именикъ сж излѣзли изъ подъ ржцѣтѣ на двѣ различни лица, иначе, ние бихме очаквали да срѣщнемъ една и сжщата транскрипция на това име. Най-сетнѣ вече самото различие въ лѣтоброенията не по-малко свидѣтельствува, че тия двѣ части не сж били съставени въ едно и сжщо врѣме. И тъй, ние имаме пълно основание да приемемъ, че *нашиятъ Именикъ състои отъ две части, написани въ разнѣ врѣме и отъ разни лица и то първоначално на гръцки езикъ*, както това се признава отъ всички. Щомъ това се установява, то и разликата въ лѣтоброението се явява твърдѣ естествено.

Но дали тия двѣ части прѣдставятъ два съврѣшенно отделни документа, напълно самостоятелни, които сж били сглобени, компилирани отпослѣ, или втората часть е нищо друго, освѣнъ продължение на първата? Б. приема, както се види, първото, защото прѣдполага, че Именикътъ е билъ компили-

ранъ наскоро слѣдъ датата, на която той свършва, т. е. къмъ началото на 70-тѣхъ години на VIII. вѣкъ, при приемника на Умора, като се позива на това, че за царуването на послѣдния князь (Умора) сж дадени 40 дена, когато за другитѣ сж отбѣлѣзани само годинитѣ, но не мѣсецитѣ и днитѣ (стр. 133 и 141). Такова едно прѣдположение би било твърдѣ вѣроятно, но само ако да знаехме, че наистина нашиятъ паметникъ се е свършвалъ тъкмо съ Умора и не е продължавалъ по-нататкъ; обаче самиятъ Именикъ тѣй, както той е дошълъ до насъ, произвежда по-скоро впечатлѣние на единъ прѣкъснатъ, но не и довършенъ текстъ; освѣнъ това твърдѣ характерната свръзка между двѣтъ части, на която ще посочимъ по-долу, ни кара да приемемъ, че тукъ не е могло да става никакво компилиране, а слѣдов. двѣтъ части на Именика не сж били първоначално два отдѣлни документа, а имаме въ втората часть продължение на първата; най-сетнѣ случайното, очевидно, попадане на нашия текстъ между статиитѣ на „Елинския и римски лѣтописецъ“ заедно съ току що посоченитѣ особености ни наводятъ на слѣднитѣ съображения за произхода и еждбата на тоя нашъ извънредно цѣненъ паметникъ.

Първата часть, както казахме, е била съставена при Испериха и може би по негова заповѣдъ на-скоро слѣдъ прѣминаването на българитѣ отсамъ Дунавъ. Движението на Испериха съ своята орда на западъ отъ приазовскитѣ си жилища подъ натиска на хазаритѣ и настаняването му при устието на Дунава, както и мирното имъ поселение на византийска територия въ днешна сѣверна Добружа е станало при императора Констанса II (642—668) въ силата вѣроятно на извѣстенъ договоръ, за да пазятъ като съюзници дунавската граница на империята отъ нахлуването на другитѣ варвари.¹⁾ Къмъ тоя тъкмо периодъ на Испериховата полузависимостъ отъ византийския императоръ ние и отнасяме съставянето на първата часть на нашия паметникъ, когато при липсата на систематизирана хронология, подъ византийско влияние българитѣ, като сж приемали грѣцкия езикъ за официаленъ езикъ, сж

¹⁾ По каквъ начинъ сме дошли до тия резултати, ние ще посочимъ на друго мѣсто.

били принудени да прѣлагатъ годинитѣ на своето старо лѣтоброење въ годинитѣ на византийското, като сж запазили своята бройна система. По-послѣ обаче, когато Исперихъ въ сѹюзъ съ мизійскитѣ славѣни сполучи да се отцѣпи отъ Византия и да основе самостоятна държава въ 679 год., българитѣ по чисто политически, а може би и културни съображения, както въ външнитѣ, тѣй и вътрѣшнитѣ си отношения, отново се обърнали къмъ старата си хронологическа система съ 60-годишния ѣ луненъ цикълъ и, като взели за основа годината на своето прѣминаване на Балканския полуостровъ — събитие, което се явява като изходна точка на новия имъ политически животъ, турили началото на своя собствена ера.

Къмъ врѣмето на кой български господарь се отнася учреждаването на тая нова ера, отъ нашия паметникъ не може да се установи; но като имаме прѣдъ видъ, че изчисленията по нея, както ще видимъ по-нататкъ, се почнали отъ врѣмето на Тервеля отъ една страна, а отъ друга, — че тъкмо при тоя български господарь българската държава биде официално призната за независима отъ страна на византийския императоръ слѣдъ цариградскитѣ тържества въ 706 г., ние сме наклонни да отнесемъ учреждаването на българската ера къмъ врѣмето на Тервеля, т. е. къмъ началото на VIII. вѣкъ, откогато сж и почнали да водятъ хронологическия списъкъ на българскитѣ господари по новото лѣтоброење. Затова и втората часть на Именика, която очевидно се отнася къмъ врѣмето слѣдъ учреждението на новата ера, не можемъ да смятаме като отдѣленъ документъ, а само като продължение на първата.

Но на какво и какъ се е водилъ хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ князе? — Запазилитѣ се до наше врѣме епиграфически паметници отъ езическата епоха на нашата история, главно отъ първата половина на IX. вѣкъ, ни ясно показватъ, че ако българскитѣ князе отъ тая епоха сж записвали на грѣцки езикъ своитѣ административни разпоредби, разни видове официални актове, договори съ съсѣдитѣ си, лѣтописни записи и изобщо всичко, което трѣбало не само да се обяви на населението, но и да се запази за слѣднитѣ поколения, — ако всичко това се е записвало върху каменни стѣлбове, които сж украсявали, както

се мисли, колонадитѣ прѣдѣ дворцитѣ на българскитѣ князе и прѣдѣ други обществени постройки,¹⁾ то надали можемъ да се съмнѣваме, че и хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ господари отъ езическа България се е водилъ на грѣцки езикъ сѣщо така на такива стѣлбове послѣдователно още отъ самото начало (слѣдъ ^{прѣдъ и} учреждението на българското лѣтоброение, на което право посочва и лапидарния характеръ на самия текстъ. Твърдѣ е възможно, щото тоя царски списъкъ да се е продължавалъ на нѣколко такива стѣлбове, съсѣдни единъ на други, и първиятъ отъ тѣхъ да е свършвалъ съ княза Умора. По-сетнѣ обаче, когато въ християнско врѣме нуждитѣ на новата вѣра сѣ изисквали издигането на нови постройки, особено на църкви, тия сѣщитѣ стѣлбове, като паметници на миналото, заслужаващи да се запазятъ, били сѣ употребени и като строителенъ материалъ за новитѣ постройки, както това показаха разкопкитѣ ^{при} ~~въ~~ Абоба; при това тѣ сѣ прѣтърпѣли едно размѣстване, като се прѣнасяли отъ старата резиденция на българскитѣ князе (Плиска) въ новата (Прѣславъ) и по околнитѣ мѣнастири. Още по-голѣмо размѣстване тѣхъ ги е сполетѣло по-късно, когато слѣдъ грозното опустошение и разорение на източнитѣ столици на първото българско царство и изобщо на сѣверо-източна България при първото (отъ Цимисхия) и второто (отъ Василия II) завоевание и особено при нахлуванията на печенѣжскитѣ орди прѣзъ 2-та половина на XI. вѣкъ, много отъ тия уцѣлѣли паметници на българската старина били отнесени далечъ отъ прѣдишното си мѣстонахождение, особено прѣзъ второто българско царство, съ цѣль за запазване. Въ това отношение, най-добри примѣри ни прѣдставятъ два такива отъ врѣмето на Омортага стѣлба съ надписи — Чаталарскиятъ и Търновскиятъ. Първиятъ, както ни говори и самиятъ му надписъ, първоначално е билъ издигнатъ на мѣстото на стария Прѣславъ, на брѣга на р. Тича (Голѣма Камчия)²⁾, а билъ намѣренъ въ нивитѣ между с. с. Чаталаръ (сега Крумово) и Труджа (сега Троица), дѣто сѣ били разкопани основитѣ на доста голѣма църква, и дѣто се е издигалъ мѣнастиръ въ срѣднитѣ

¹⁾ К. Иречекъ, Княжество България, т. II, стр. 238. — Извѣстия на Рус. Археол. Институтъ въ Кон-полѣ, т. X (1905), Абоба-Плиска, стр. 116, 217.

²⁾ Вж. Абоба-Плиска, стр. 544—554.

вѣкове, който е сжществувалъ още въ XVII. вѣкъ, както това разяснихме на друго мѣсто.¹⁾ Вториятъ стълбъ е тоя, който днесъ се намира въ търновската църква св. 40 мъченици; за него може сигурно да се каже въ настояще врѣме, че е билъ донесенъ отъ старата резиденция на българскитѣ царе отъ първото царство или отъ околноститѣ ѝ и поставенъ наредъ съ другитѣ колонии още при постройката на църквата ок. 1230 г. при Иванъ Асѣня II.

Ние искаме да вѣрваме, че сжщо такава е била сждбата и на оня камененъ стълбъ, на който е билъ изрѣзанъ хронологическиятъ списъкъ на първитѣ български господари до Умора включително. Занесенъ по нѣкоя може би случайность въ нѣкой манастиръ и влѣзълъ между строителния материалъ на нѣкоя църква, тоя стълбъ е обърналъ съ своя интересенъ надписъ вниманието, ако не на самия монахъ-съставителъ на „Елинския и римски лѣтописецъ“, който въ своята първа по-стара редакция е получилъ началото си въ България,²⁾ то поне на нѣкой неговъ прѣписвачъ, който подбутнатъ отъ патриотическо чувство, счелъ за нужно да го прѣведе отъ грѣцки на старо-български и, като паметникъ на българската царска старина, който и по съдържание, и по характеръ стои близко до билейската IV. книга на царствата, да го помѣсти тъкмо слѣдъ послѣдната. Това, нѣма съмнѣние, е могло да стане въ една епоха, когато у българитѣ се бѣ появилъ особенъ интересъ къмъ тѣхната старина и къмъ нейното изучване, т. е. не по-рано отъ XIII. вѣкъ, а може би и въ XIV. вѣкъ, къмъ което врѣме се отнася и появяването на първата редакция на „Елинския и римски лѣтописецъ.“

И тъй, слѣдъ направенитѣ по-горѣ пояснения за хронологията на първитѣ български князе до прѣминаването на югъ отъ Дунава, ние дохождаме до слѣднитѣ резултати съгласно съ текста на Именика:

Авитохолъ живѣлъ (и управлявалъ) [309 л. г.] или 300 с. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [150 л. г.] или *диломъ твиремъ* = 145 сл. г., покачилъ се въ 146 сл. г.

¹⁾ Вж. Български прѣгледъ, год. IV (1897), кн. 3, стр. 54—61.

²⁾ Вж. К. Пречекъ, Исторія Болгаръ, Одес. изд., стр. 566—567. — П. А. Сырку, Время и жизнь патріарха Евиміа Терновскаго, С.-Петербургъ, 1899, стр. 501 и сл.

Ирникъ живѣлъ (и управлявалъ) [125 л. г.] или 121 сл. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [459 лун. г.] или *диломъ твиремъ* = 445 сл. г., покачилъ се въ 446 сл. г.

Гостунъ намѣстникъ управлявалъ [12 л. г.] или 12 сл. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [583 лун. г.] или *дохсъ твиремъ* = 566 сл. г., покачилъ се въ 567 сл. г.

Куртъ управлявалъ [62 л. г.] или 60 сл. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [595 л. г.] или *шегоръ вечемъ* = 578 сл. г., покачилъ се въ 579 сл. г.

Безмъръ управлявалъ [3 л. г.] или 3 сл. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [657 л. г.] или *шегоръ вечемъ* = 638 сл. г., покачилъ се въ 639 сл. г.

Исперихъ управлявалъ отвѣдъ Дунава [20 л. г.] или 19 сл. г., а отъ Хр. до покачването му се изминали [660 л. г.] или *верени алемъ* = 641 сл. г., покачилъ се въ 642 сл. г.

Всичикитъ години на царуваніята на българскитъ князе прѣди прѣминаването на Дунава сж [531 л. г.] или 515 сл. г. отъ Хр.

Прѣминаването на българитъ на югъ отъ Дунава е станало слѣдъ изтичането на [680 л. г.] или *тутомъ* = 660 сл. г. отъ Хр. септемврийска година или януарска въ началото на мѣсець августъ 660 сл. г.

Началото на българската ера почва отъ 10. августъ 660 сл. г. отъ Хр., или окръглено, се съвпада съ началото на 661 сл. септемврийска година отъ Хр.

Нека сега разгледаме, какъ Б. опрѣдѣля хронологията на българскитѣ князе, които сж управлявали отсамъ Дунава.

Б. пише, че още въ самото начало срѣща една несъобразность въ текста: „за Еспериха се казва, че е царувалъ 61 година, но, понеже той се е покачилъ въ 1. алемъ, то годината на наслѣдника му ще бѣде 2 алемъ. Но Тервелевата година *текъ вечемъ*¹⁾, която трѣба да бѣде прѣди 698 г. (тѣй

¹⁾ Ние приемаме повидимому сполучливото обяснение на Б. за *текъ вечемъ* вм. *текоучетемъ*, както е въ текста (стр. 139, заб. 1). Впрочемъ, това ще се потвърди и при изчисленията.

като *вечемъ* = 697/8 год.),¹⁾ слѣдов. Есперихъ не е могълъ да царува толкова дълго — 61 години“.

„Тервелевитѣ царски години, продължава Б., ще да сж така сжщо погрѣшни. Най-късната година, въ която той (Тервелъ) е могълъ да се възкачи на прѣстола, е 696/7 (като прѣдположимъ *текъ* = 9). Ние знаемъ отъ Теофана, че най-ранната възможна година за свършването на царуването му е 718/19 отъ Хр., която съответствува на 2. *ехтемъ*. И тѣй, той ще да е царувалъ най-малко 23 години и трѣба да има грѣшка въ 21 години, приписани нему отъ текста“ (стр. 139).

„Ние забѣлѣзахме вече, че нѣма мѣсто за безименното 28-годишно царуване между Тервеля и Севара. По-нататѣкъ текстътъ ни дава *твиремъ* — непосредствено слѣдъ бѣлѣжката за Тервеля, и това показва, че бѣлѣжката за други князь е била пропусната, просто защото копията на прѣписвача е била нечетлива. Едно задоволително разрѣшение на тия мжнотии може да се намѣри, като се прѣдположи, че редътъ на царуванятия е билъ размѣстенъ, и че двама безименни князе, чиито години на възкачването били *твиремъ* и *дванишъ ехтемъ*, въ сжщность сж прѣдшествували Тервеля. Така:

[—] *к̃ н ѿ л̃к̃, р̃ѡ емоу доуло, а л̃к̃ емоу дванишъ ехтемъ.*

[— *ѡ л̃к̃. р̃ѡ емоу доуло, а л̃к̃ емоу*] *твиремъ.*

Теркель к̃ н ѿ л̃к̃. р̃ѡ емоу доуло. а л̃к̃ емоу текъ кеуемъ.

И тѣй ние получваме:

Есперихъ се възкачилъ въ 1. *алемъ*, царувалъ 21 год., отъ Хр. 640—660/1.

Безименъ се възкачилъ въ 2. *ехтемъ*, царувалъ 28 год., отъ Хр. 660/1—687/8.

Безименъ се възкачилъ въ *твиремъ* царувалъ 9 год., отъ Хр. 687/8—696/7.

Тервелъ се възкачилъ въ *текъ* *вечемъ* отъ Хр. 696/7, и ние трѣба да четемъ *к̃ н ѡдино* вмѣсто *ѣ н ѡдино* за Еспериховитѣ царски години“ (стр. 139).

¹⁾ Споредъ дадената отъ Б. таблица, вж. стр. 134, дѣто *вечемъ* споредъ Хиджра се пада на 17=отъ Хр. 639/40, на 78=отъ Хр. 697/8 и на 138=отъ Хр. 755/6.

„Азъ приехъ, че *текъ вечемъ* = 9. вечемъ. Моятъ доводъ за това приемане е, че ако Тервель е дошълъ на прѣстола въ тая година и е умрѣлъ въ *З. ехтемъ* = 719/20, ние получваме 24 години за неговото царуване, и това допуска само малка промѣна Д. вм. А въ царскитѣ му години“ (стр. 139—140).

Но нека видимъ, дали всичко това е тъй, както го прѣдставя Б.

Привидната несъобразность, която Б. посочва още въ самото начало, произлиза 1. отъ това, че той смѣталъ годинитѣ въ първата часть на Именика за лунни, когато тѣ сж, както посочихме, слънчеви и 2. отъ това, че споредъ него старата българска ера се е свършвала съ *тутомъ* българска година, т. е. съ свършека на единъ 60-годишенъ луненъ цикълъ, когато тя, както видѣхме, по-горѣ, се е свършвала съ *алтомъ* лунна година. Но тая несъобразность веднага ще изчезне, ако се обърнемъ къмъ нашитѣ резултати. — И наистина, Исперихъ е царувалъ, споредъ Именика, 61 лунни пълни години, отъ които 20 лун. год. е прѣкаралъ, както посочихме, отива до Дунава, а отсамъ рѣката 41 лун. год.; видѣхме сжщо, че началото на новата българска ера се съвпада съ началото на 681 лун. година или съ началото на 661 слънч. година септемврийска отъ Хр., слѣдов., ако къмъ 680 пълни лун. години прибавимъ пълнитѣ години на Испериховото царуване на югъ отъ Дунава — 41 лун. год., ще получимъ, колко пълни лунни години сж се изминали отъ Р. Хр. до свършека на 41-та лунна година отъ българската ера, а именно: $680 + 41 = 721$ лун. години отъ Хр., или безъ 22 интеркалация = 699 пълни слънч. години, което число ни дава тъкмо *текъ вечемъ* година на Именика, слѣдов. въ тия *текъ вечемъ* години трѣба да видимъ не лунни, а слънчеви години, чрѣзъ което напълно се потвърждава догадката на Б., че *текъ* = 9. Сжщия резултатъ ще получимъ, ако работимъ само съ слънчеви години: $660 + 39$ (защото 41 лун. год. = 39 слънч. год.) = 699 сл. год., слѣдов. Тервель се е покачилъ прѣзъ 42-та год. отъ българската ера, т. е. тъй, както би трѣбало да очакваме, или прѣзъ 700—701 година отъ Хр. Но ние можемъ да опрѣдѣлимъ по-точно, между кои именно дати се е покачилъ Тервель: отъ Р. Хр. до началото на българската ера сж се изминали, както видѣхме, не точно 660 слънчеви години, а 659·60;

сжщо и 41 лунни години отъ българската ера за ~~Тервелевото~~ ^{Исперихо} царуване даватъ не точно 39 сл. години, а $39 \cdot 77$, оттука 41-та лунна година се е свършила въ $659 \cdot 60 + 39 \cdot 77 = 699 \cdot 37$ слѣн. години, или 41-та българска година се е свършила на 15. май 700 г. отъ Хр.; 42-та пъкъ лунна българска година се е свършила въ $659 \cdot 60 + 40 \cdot 74 = 700 \cdot 34$ сл. год. или на 4. май 701 г. отъ Хр. И тъй, *Тервелъ се е покачилъ на престола между 16. май 700 и 4. май 701.* — По-горѣ казахме, че продължителтъ на първата часть на Именика е отбѣлѣзалъ пълнитѣ години на Тервелевото царуване отъ началото на българската ера съ слънчави години. Това той е направилъ, или защото въ първата часть на Именика, както видѣхме, датитѣ сж изчислени съ слънчеви година, и съ това е искалъ отъ една страна да покаже свръзката на двѣтѣ части, а отъ друга — да изтъкне, че се почва ново лѣтоброение, или пъкъ защото той би трѣбало да постави за Тервелевитѣ години сжщото число *верени алемъ* отъ българската ера, каквото стои и за Испериховитѣ години отъ Хр., т. е. той е искалъ да избѣгне еднаквостта на тия двѣ числа. Последнитѣ двѣ обстоятелства идатъ най-очевидно да подтвърдятъ прѣдположението ни, че нашиятъ паметникъ не е компиляция на два отдѣлни документа, но че втората му часть е само продължение отъ първата (вж. по-горѣ стр. 34).

Що се отнася до думата *твиремъ*, която е поставена въ текста веднага слѣдъ Тервелевитѣ години *текоучетемъ*, то слѣдъ добититѣ отъ насъ резултати тя може да бжде обяснена двояко: или 1. че тя нѣма никакво отношение къмъ годинитѣ на Тервеля, разбира се, като приемаме, споредъ Б., „текоучетемъ“ = *текъ вечемъ*, и е попаднала вѣроятнo вмѣсто името на слѣдния князь по недогледъ на по-къснитѣ славянски прѣписвачи, за които тия думи сж били непонятни, или пъкъ, като виждаме въ „текоучетемъ“ по-скоро *тек-шехтемъ*, което споредъ насъ е по-вѣроятнo, 2. че тукъ имаме едно число *тек-шехтемъ твиремъ*, въ което единицитѣ $9 \cdot 10$ сж съвсѣмъ независими отъ десетичитѣ 30, и поради това то ще да означава $9 \cdot 10 + 30 = 39$, т. е. очакваното число; въ такъвъ случай името на Тервелевия приемникъ ще да е било пропуснато още при прѣвода на славѣнски, защото е било или нечетливо, или съвсѣмъ поврѣдено и заличено на камъка. По тоя начинъ нашитѣ резултати се

напълно съгласяватъ съ даннитѣ на Именика. и поради това нѣма нужда нито да се прѣдполага, че Исперихъ е царувалъ не 61 година, а само 21, и че годинитѣ на Тервелевото царуване сж погрѣшни, нито пъкъ имаме право да правимъ каквито и да било догадки свързани съ интерполации, които само затѣмняватъ и изопачаватъ даннитѣ на нашия паметникъ и които сж увлѣкли и Б. въ такива невѣроятни прѣдположения и ненужни разсѣждения, каквито той ни дава на стр. 140, забѣл. 1.

Че нашитѣ резултати сж вѣрни ще ни покажатъ по-нататѣшнитѣ изчисления възъ основа пакъ на даннитѣ отъ Именика. Но нека видимъ по-напрѣдъ, какъ Б. обяснява годинитѣ на слѣдния български князь.

„Севаръ се покачилъ, продължава Б., въ *тох'алтомъ* и, както вече се догадихъ, най-лесното разрѣшение е (1) да се прѣдположи, че *тохалтомъ* = 3. *алтомъ*, и че той е царувалъ 15 години (ѣи вм. ѣ). Ако това е така, остава единъ интервалъ отъ 10 години между него и Тервеля, и трѣба да прѣдполагаме, че друго царуване е пропуснато (на хана, който се възкачилъ въ 3. *ехтемъ* и е царувалъ до 3. *алтомъ*). Иначе (2), ние можехме да продължимъ Тервелевото царуване до Севаровото наслѣдяване въ 729/30 г. отъ Хр., като направимъ, че е царувалъ 34 години (което допуска поправката *ā* и *ā*).¹⁾ Проблемата не допуска едно окончателно разрѣшение, защото нѣмаме независими данни, за да направимъ провѣрка, и това, което ни кара да прѣдпочитае една хипотеза прѣдъ друга, е само по-голѣмата леснотия за едно текстуално възстановяване сравнително съ друго. За историческата наука въпросътъ не е отъ голѣма важностъ, защото нашето знание за Тервелевия непосредственъ наслѣдникъ е блѣзна“ (стр. 140).

Нека видимъ, обаче, дали даннитѣ на нашия паметникъ могатъ да ни доведатъ до такова отчаено положение, до което е дошълъ Б-и.

По-горѣ казахме, че *тавиремъ* слѣдъ Тервелевитѣ години или нѣма никакво бройно значение и е попаднало тукъ случайно вмѣсто името на княза, или пъкъ трѣба да го свържемъ съ прѣдното „текоучетемъ“, но и въ единия и другия случай се получава очакваното число 39. Че това е тѣй, ще ни покаже

¹⁾ Вмѣсто *ā* и *ā*, както е въ текста.

самиятъ Именикъ. Ние вече посочихме, че Исперихъ е царувалъ отсамъ Дунава или отъ началото на новото българско лѣтоброение 41 лунни години; сжщо така видѣхме, че славѣнскитѣ числа за продължителността на царуванята въ втората часть на Именика сж сжщо така лунни години, слѣдов., ако прибавимъ къмъ 41 лун. год. годинитѣ на Тервеля 21 л. год., ще трѣба да получимъ числото на пълнитѣ години въ царуването на Тервеля отъ началото на българската ера. И така е: $41 + 21 = 62$ л. год., а това е тъкмо *двамъ ехтемъ* години, т. е. слѣдъ изтичането на 62 пълни лунни години отъ българската ера се е покачилъ на прѣстола неизвѣстниятъ Тервелевъ приемникъ, или той се е покачилъ прѣзъ 63 л. г., а тая година се е продължавала отъ 719·74 ($= 659·60 + 60·14$) до 720·71 ($= 659·60 + 61·11$) сл. год. или *Тервелевиятъ приемникъ се покачилъ между 1. октомврий 720 и 19. септемврий 721 год. отъ Хр.*

Повидимому Б. се затруднилъ много при опрѣдѣлението годинитѣ на Тервелевия неизвѣстенъ приемникъ. Обаче, споредъ нашитѣ изчисления, работата и тукъ се лъва твърдѣ лесна. Тия години не могатъ да бѣдатъ повече отъ 11, защото, за да се прѣмине отъ 2. *ехтемъ* на *тохъ алтомъ*, при прѣдположение, че *тохъ* = 3, потребни сж само 1. *алтомъ* = 11, защото 2. *ехтемъ* + 1. *алтомъ* = 13, т. е. *тохъ алтомъ*. И наистина така е: $62 + 11 = 73$, а това сж тъкмо *тохъ алтомъ* пълни лунни години отъ българската ера, а оттука ясно става, че даденитѣ отъ Именика 28 години за царуването на безименния Тервелевъ приемникъ ще трѣба да признаемъ за погрѣшни и да ги поправимъ на 11. И тѣй слѣдниятъ князь — *Севаръ* се е покачилъ слѣдъ изтичането на 73 лунни години отъ българската ера, или покачилъ се е прѣзъ 74 лун. година, която се е продължавала отъ 730·41 ($= 659·60 + 70·81$) до 731·38 ($= 659·60 + 71·78$) слѣн. год. отъ Хр. или *Севаръ се е покачилъ между 30. май 731 и 18. май 732 год.*

Що се отнася до годината, слѣдъ изтичането на която се е покачилъ Севаровиятъ приемникъ *Кормисохъ*, то и тя се получава твърдѣ лесно и пакъ съгласно съ даннитѣ на Именика. Споредъ послѣдния, Севаръ е царувалъ 15 лунни год., слѣдов. неговитѣ пълни години отъ българската ера сж 88 ($= 73 + 15$) лун. год., а това сж тъкмо *шгоръ таиремъ* лунни

години, или Кормисошъ се е покачилъ прѣзъ 89 лун. год. отъ българската ера, която се е продължавала отъ 744·96 (= 659·60 + 85·36) до 745·93 (= 659·60 + 86·33) слѣн. год., или *Кормисошъ се е покачилъ между 22. декемврий 745 и 10. декемврий 746 год. отъ Хр.*

По-нататѣкъ въ изчисленията си Б. отново се обръща къмъ помощта на лѣтоброението отъ Хиджра.

„Годината на Кормисоша (*Κορμίσσιος*), пише той, е *исгоръ твиремъ* = отъ Хиджра 126 = отъ Хр. 25. октомврий 743. до 12. октомврий 744. Той е царувалъ 17 години, тѣй че смъртта му и възкачването на Телеца ще се паднатъ въ 5. *алемъ*. Годината на Телеца е дадена като *соморъ алемъ* (както трѣба, очевидно, да се възстанови вм. *атлемъ*), и тукъ срѣщаме една мъжнотия. Ние вече допуснахме, че значението на *диломъ* е 5. И двѣтъ означения¹⁾ споредъ текста сж еднакво валидни. Винехъ се възкачилъ на прѣстола въ 8. *алемъ* и е царувалъ 7 години, слѣдов. годината на неговия наслѣдникъ би трѣбало да бѣде 5. *тутомъ*. Прѣдшественикътъ му е царувалъ 3 години, слѣдов. неговата година би трѣбало да бѣде 5. *алемъ*. Но текстътъ дава въ единия случай *диломъ*, а въ другия *соморъ*. Обаче *соморъ* трѣба да отстъпи, защото резултатитѣ, които добихме, като приехме, че *диломъ* = 5, напълно потвърждаватъ вѣрността на тая хипотеза. Разрѣшението трѣба да лежи въ обстоятелството, че третѣ години на Телеца сж били повече или по-малко отъ 3 години, и че компилаторътъ на Списъка е знаелъ за това. Напримѣръ, ако Телецъ е дошълъ на прѣстола въ послѣднитѣ мѣсеци на 4. *алемъ* и е умрѣлъ къмъ началото на 8. *алемъ*, авторътъ, ако е знаелъ факта, би поставилъ неговитѣ царски години 3. По-горѣ вече забѣлѣзахме, че Списъкътъ е билъ компилиранъ вѣроятно скоро слѣдъ датата, на която той е свършвалъ; тѣй че авторътъ ще да е познавалъ лично не само 40-тѣхъ дена на Умора, но сѣщо и царуването на Винеха и Телеца. Въ тая послѣдната частъ на Списъка (Кормисошъ—Омаръ), за която вѣроятно самъ той е билъ отговоренъ, не ще да е изчислявалъ царскитѣ години механически, както въ първата частъ на Списъка. Съвсѣмъ понятно е слѣдов., че ако Теле-

¹⁾ т. е. *соморъ* и *диломъ*.

цовата година на възкачването и да не е била 5. *алемъ*, неговитѣ царски години сѣ били приблизително 3. Годината му тогава трѣба да е била или 4. *алемъ*, или 6. *алемъ*. Понеже вече намѣрихме *дохсъ* = 6, то ние получваме *соморъ* = 4. Телецъ ще да се е възкачилъ въ послѣднитѣ мѣсеци на *соморъ алемъ* и е умрѣлъ въ първитѣ мѣсеци на *шегоръ алемъ*, за да смѣтаме годинитѣ му 3. И тѣй, юлий—августъ 763 се пада по-близу до началото, отколкото до края на *шегоръ алемъ*. Тѣй като 146 год. отъ Хиджра е почвала на 21. мартъ 763 год. и 142 г. отъ Хиджра е свършвала на 21. априлъ 760 год., то тия данни сѣ въ съгласие съ възможността, че българската лунна година е съвпадала съ арабската година. Наприм., ако Телецъ се е възкачилъ въ мартъ или априлъ 760 год. и е билъ убитъ рано въ юлий 763 год., то даннитѣ сѣ удовлетворени. Сѣщо, ако Кормисошъ е царувалъ, наприм., отъ края на октомврий 743 год. до края на мартъ 760 год., то неговитѣ царски години могатъ да се смѣтатъ за 17 (16½). Но въ всѣки случай тия данни показватъ, че, ако българската година не е съвпадала съ арабската, то тя е почвала не съ повече отъ 3½ мѣсеца по-късно отъ Хиджра“ (стр. 140—141).

Всичкитѣ горѣ-изложени разсѣждения и комбинации на Б. въ основата си сѣ вѣрни, обаче, тѣ ще ни се покажатъ излишни, ако се обърнемъ не къмъ луннитѣ години отъ Хиджра, а къмъ изчислението съ лунни години изобщо отъ Хр., па и поставениятъ на разрѣшение въпросъ ще да получи много по-точенъ и лесенъ отговоръ. И наистина, Кормисошевитѣ години сѣ *шегоръ твиремъ*, т. е. пълни 88 лунни години отъ българската ера; той е царувалъ, споредъ Именика, 17 лунни години, слѣдоват., трѣбало би да се получи *диломъ алемъ* или 105 (= 88 + 17), а пъкъ въ нашия паметникъ стои *соморъ алемъ* или 104 лун. г. отъ българската ера, при което *соморъ* = 4, както това прѣкрасно доказва Б-и. Тогава какъ ще трѣба да се обясни това повидимому противорѣчие? — Въ сѣщностъ тукъ нѣма никакво противорѣчие. Телецъ, споредъ Именика, се е покачилъ слѣдъ изтичането на *соморъ алемъ*, т. е. слѣдъ изтичането на пълни 104 лун. год. отъ българската ера, слѣдов. той е билъ избранъ за български князь прѣзъ 105 лунна година (или прѣзъ 17 лун. година отъ Б. л.).

отъ царуването на Кормисоша, т. е. между 760·48 (= 659·60 + 100·88) и 761·45 (= 659·60 + 101·85) сл. г., или между 26. юний 761 г. и 14. юний 762 г. отъ Хр. Отъ Теофана се научаваме, че избирането на Телеца е станало въ 6254 г. отъ С. М. по александрийската ера, или въ 762 септемврийска година отъ Хр., която се е продължавала отъ 1. септемврий 761 до 31. августъ 762 г.¹⁾; оттукъ ясно става, че Телецъ е могълъ да се покачи на прѣстола само между 1. януарий и 14. юний 762 г., слѣдов. Кормисошъ е царувалъ повече отъ 16½ години, защото 761 сл. януарска година се равнява на 104·53 (761—659·60=161·40 или лун. г.=104·53) лунни години отъ българската ера; ако сега къмъ 104·53 прибавимъ 3 лун. год. на Телецовото царуване, ще получимъ 107·53 лун. год. отъ българската ера, т. е. че неговото царуване се е свършило прѣди изтичането на *шегоръ алемъ* = 108 лун. години, което е неприемливо, едно, защото Телецовиятъ приемникъ, Винехъ, споредъ Именика, се е покачилъ слѣдъ изтичането на тая 108 л. година и друго, защото въ такъвъ случай ще излѣзе, че Телецъ е управлявалъ по-малко отъ три години, когато споредъ даннитѣ на Именика трѣба да разбираме повече отъ три години. Остава слѣдов. да приемемъ само, че Кормисошъ е царувалъ повече отъ 104·53 лун. години и по-малко отъ 105 лун. години отъ българската ера, при положителната данна, че Телецъ е управлявалъ малко повече отъ 3 л. год. Щомъ имаме тия данни, сега не е мъчно да се опрѣдѣли доста точно края на Кормисошевого царуване.

Именикътъ ни дава за неговото царуване 17 лун. год.; ако *zi* не е погрѣшно вм. *zi* въ текста, то ние имаме пълно основание да приемемъ, че Кормисошъ е умрѣлъ или билъ сваленъ отъ прѣстола близу къмъ края на 105 лун. год. отъ българската ера, наприм. единъ или половинъ мѣсець прѣди изтичането на тая година, що е и накарало автора на тая дата да окръгли годинитѣ на Кормисошевого царуване съ 17 години пълни, като въ сѣщото врѣме е запазилъ точно

¹⁾ *Theophanes*, ed. de Boor, I, 432. — Б-и, като се основава на прѣдположението си, че Телецъ е билъ сваленъ и убитъ веднага слѣдъ поражението му на 30. юний 763 г. — прѣзъ юлий-августъ с. г., остави тая положителна и вѣрна дата и отнася показването на Телеца къмъ 760 г., поради което е билъ принуденъ да прави приведенитѣ излишни комбинации, които сѣ го много затруднили.

изминалитѣ се 104 години отъ българ. ера. За да се убѣдимъ въ това, доста е да приемемъ, че избиравето на Телеца за князь е станало къмъ края на м. май, да прѣдположимъ къмъ 1. юний 762 сл. г. или слѣдъ изтичането на 761·41 сл. година; понеже знаемъ, че Телецъ е царувалъ повече отъ 3 лунни или 2·91 слѣнч. години, то $761·41 + 2·91 = 764·32$ или на 0·04 сл. год. по-малко отъ 764·36 сл. год., които даватъ 108 лун. години отъ българската ера, слѣдов. Телецъ ще да е царувалъ не по-малко отъ 2·95 сл. години или 3·04 л. г., тогава Винехъ ще се е показилъ въ самото начало на 109 лун. година отъ българ. ера. И тѣй, ще трѣба да приемемъ, че *Телецъ е билъ избранъ между 104·96 лун. година и 105 л. г. отъ българската ера, именно между 1. и 14. юний 762 г. отъ Хр., а понеже е управлявалъ не по-малко отъ 3·04 лун. год. (или 2·95 сл. г.), то той е билъ сваленъ и убитъ не по-рано отъ изтичането на 108 лун. год. или 764·36 слѣнч. год., или не по-рано отъ 12. май 765 год. отъ Хр.* По тоя начинъ и тукъ се убѣждаваме, че даннитѣ на Именика 1. се напълно оправдаватъ споредъ нашитѣ изчисления и се съгласяватъ съ византийскитѣ хроники (Теофанъ) и 2. съвършено опровергаватъ заключението на Б., какво лунната година отъ Хиджра се съвпада съ лунната година отъ българската ера, и това още единъ лишенъ пѣтъ доказва, че начинътъ, съ който Б. е опрѣдѣлялъ българскитѣ години — съ помощта на луннитѣ години отъ Хиджра, е съвсѣмъ неточенъ и затова неприемливъ.

Най-сетнѣ Б. опрѣдѣля годинитѣ на послѣднитѣ двама български княза отъ Именика — на Винеха и Умора. Обаче, прѣди да посочи годината, въ която се е свършило царуването на Винеха, той се спира върху единъ твърдъ важенъ въпросъ и се опитва да го разрѣши въ единъ или другъ смисълъ.

„Изглежда, пише той, че има значително противорѣчие между даннитѣ въ царския Списъкъ относително царуванята на Винеха и Умора и гръцкитѣ хронографи. Тия разказватъ, че Винехъ, когото тѣ наричатъ *Σαβίνος*, билъ изгоненъ отъ българитѣ и потърсилъ спасение въ Цариградъ. Паганъ или Боянъ билъ покаченъ вмѣсто него, а въ 764—765 год. отъ Хр. Сабинъ се намиралъ все още при императорския дворъ, и Паганъ праща посолство до императора (Теофанъ подъ

г. 6256 отъ С. М.). При това Никифоръ (не Теофанъ) споменува, че Омаръ билъ въздигнатъ отъ Сабина (изд. de Boor, 70). Отъ това извѣстие ние бихме заключили, че царуването на Сабина е траяло само нѣколко мѣсеца, и споредъ това Marquart е прѣдложилъ да се чете „7 мѣсеци“ вм. „7 години“ за Винеха. Но въ такъвъ случай годината на неговия намѣстникъ не щѣше да бѣде *диломъ тутомъ*, а или 8. *алемъ*, или 9. *алемъ*. Важната точка е, че Паганъ или Боянъ (което е безъ съмнѣние вѣрната форма) не е споменатъ никакъ въ царския Списъкъ. Тоя фактъ, азъ масля, ни дава ключа. Авторътъ на Списъка билъ партизанинъ на Винеха и го считалъ за законенъ ханъ, дори когато той е билъ въ изгнание въ Цариградъ. Неговитѣ 7 години, слѣдов., се смѣтатъ отъ възкачването му въ *шегоръ алемъ* не до изгонването му, а до смъртта му, вѣроятно въ Цариградъ, въ *диломъ тутомъ* (= 770 отъ Хр.). Уморъ, членъ на неговото сѣмейство и опрѣдѣленъ приемникъ, билъ провъзгласенъ слѣдъ смъртта му, но стоялъ само 40 дена. Авторътъ, като привърженикъ на рода Укиль, свършва Списъка си съ послѣдния отъ тая династия“ (стр. 141—142).

Несъгласието между даннитѣ на нашия паметникъ и византийскитѣ хроники е, както казахме, единъ твърдѣ важенъ въпросъ, и Б. повидимому го рѣшава на първъ погледъ доста удовлетворително. Като приемаме идентичността на Винеха отъ нашия Именикъ съ Сабина отъ византийскитѣ хроники за твърдѣ вѣроятно и дори доказано отъ една страна, а отъ друга — като имаме прѣдъ видъ такова едно важно обстоятелство, че Паганъ, (който едвали впрочемъ може да се идентифицира съ Бояна), не се споменува въ Именика, на което и Б. обръща внимание, мислимъ, че обяснението на това несъгласие и дори противорѣчие между двата извори, ще трѣба да търсимъ не въ прѣдположението, че авторътъ на Списъка билъ партизанинъ на Винеха и затова го считалъ за законенъ князь, дори когато той билъ въ изгнание въ Цариградъ, защото нѣмаме никакво основание това да прѣдполагаме, но въ това, че у самитѣ византийски хроники събитията отъ тая епоха, които бързо се смѣнявали едно слѣдъ друго, сж крайно убъркани и не сж поставени на мѣстото си, както ще покажемъ по-долу. Затова ние имаме много по-голѣма гаранция

да вѣрваме на Именика, който въ своитѣ данни се явява, както видѣхме, много послѣдователенъ и точенъ. За да се убѣдимъ въ това по дадения въпросъ, доста е да се обърнемъ за провѣрка къмъ хронологическитѣ данни, които намираме на Чаталарския надписъ.

Споредъ послѣдния, основанието на Прѣславъ се отнася къмъ 15. индиктионъ и къмъ *шегоръ алемъ* (алемъ) год. отъ българската ера; но 15. индиктионъ (споредъ септемврийската година) се е продължавалъ отъ 1. септемврий 821 година до 31. августъ 822 г. отъ Хр., оттука и българската година *шегоръ алемъ* ще трѣба да съвпада поне отчасти съ това 12-мѣсечіе. И наистина, ако основанието на Прѣславъ се отнася къмъ *шегоръ алемъ* година отъ българската ера, то до това събитіе сѣ изминали 7. *алемъ* пълни лун. години, или $167 (822 - 660 = 162 + 5 \text{ [интеркалация]}) = 167$ лун. год.; но 167 лун. год. отъ българската ера сѣ равни на 161·99 сл. години, или отъ Хр. $821·59 (= 659·60 + 161·99) = 821$ год. 7 мѣсеца и 5 дена, т. е. 8. *алемъ* (шегоръ алемъ) лун. год. отъ българската ера се е почвала отъ 6. августъ 822, или въ началото на послѣдния мѣсець отъ 15. индиктионъ, що напълно отговаря на даннитѣ отъ надписа, оттука и *основанието на Прѣславъ се отнася къмъ мѣсець августъ 822 г. отъ Хр.* Обаче пълни *шегоръ алемъ* = 168 години отъ българската ера се = на 822·56 ($= 659·60 + 162·96$) сл. год. отъ Хр., или 168. година отъ бълг. ера се е свършвала на 24. юлій 823 год. Въ вѣрността и точността на тия данни не можемъ да се съмнѣваме.

Сега, ако искаме да узнаемъ, кога се е свършила друга *шегоръ алемъ* година отъ бълг. ера прѣди тая 168, т. е. 108, то доста е отъ 822·56 години отъ Хр. да извадимъ 60 години лунни или 58·20 слѣнчеви, и това ще даде 764·36 г. отъ Хр., т. е. 108 (шегоръ алемъ) година отъ българската ера, слѣдъ изтичането на която се покачилъ, споредъ даннитѣ на Именика, Винехъ (= Сабинъ), се е свършвала на 11. май 765 г. отъ Хр., що напълно потвърждава нашитѣ резултати. Но ние вече посочихме, че Телець билъ сваленъ и убитъ слѣдъ изтичането на 108 год. отъ българската ера, оттука и *избирането на Винеха (= Сабина) е станало прѣзъ 109 година отъ българската ера, или между 764·36 и 765·33, или между 12. май 765 и 1. май 766 г. отъ Хр., а по-*

неже Именикътъ отбѣлѣзва за неговото царуване 7 лун. год. или 6·79 слѣнчеви, то той е абдикиралъ и избѣгалъ отъ България не по-рано отъ 115 ($=108+7$) лун. год. отъ бѣлг. ера, т. е. слѣдъ изтичането на *диломъ тутомъ* години, както стои въ Именика, или не по-рано отъ 771·15 ($=659·60+111·55$) слѣн. год. и не по-късно отъ 772·12 ($=659·60+112·52$) слѣн. год., или *между 25. февруарий 772 и 13. февруарий 773 год. отъ Хр.* — Къмъ същата година се отнася и 40-дневното управление на Умора. — Що се отнася до противорѣчието въ хронологията между нашия Именикъ и византийскитѣ хроники, и до това, че бърканица има въ послѣднитѣ отъ врѣмето на Телеца нататѣкъ, то ние това доказваме и потвърждаваме съ много по-вѣски доказателства на друго мѣсто въ настоящата статия¹⁾, дѣто разгледваме хронологията на българскитѣ князе отъ Телеца нататѣкъ споредъ Именика въ свръзка съ вървежа на събитията отъ дадената епоха.

Най-сетнѣ Б. дава обяснение и на извѣстия изразъ въ приписката на черноризеца Тудора Доксовъ отъ 907 г. — на „*етхъ бехти*“ — изразъ, който, споредъ приписката, означава годината, въ която Борисъ покрѣстилъ българитѣ („... **Сей же Борисъ болгары крестилъ естъ въ лѣто етхъ бехти**“).

„Тукъ *етхъ бехти*, пише Б., е дадено за годината на обръщането на българитѣ въ християнство, и тя, много ясно, е една година въ българския цикълъ. Най-лесното и най-явното възстановяване повидимому е или *тохъ вечемъ* (тохъ βεχтемъ), или *текъ вечемъ*. Нека видимъ, дали нѣкоя отъ тия ще ни даде истинската дата, която ние знаемъ поне приблизително“.

„Ние имаме три текста, които ни даватъ хронологически указания за покрѣщението на българитѣ. 1. Папа Николай I, като пише на Соломона въ май 864 г., казва, че Людовикъ Нѣмски има надежда, какво българскиятъ кралъ (гех) ще прѣгърне християнството. 2. Хинкмаръ Реймски пише подъ 864 г., че Борисъ обѣщалъ да стане християнинъ. 3. Фотий, като пише въ 869 (?) до източнитѣ патриарси и епископи, споменува за

¹⁾ Вж. по-долу Притурка II.

българскитѣ посланници въ Римъ въ 866 г. отъ Хр. и казва за българитѣ, че били тогава християни въ течение на по-малко отъ двѣ години“ (δύο ὀκτ εἰς ἐνιαυτούς) (стр. 142).

Отъ първитѣ двѣ извѣстия, на които Б. тукъ посочва, може да се заключи само, че въ началото, или по-право, прѣзъ първата половина на 864 г. Борисъ не е билъ още покръстенъ¹⁾. Що се отнася до третето извѣстие отъ посланието на патриарха Фотия, то прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че самото послание е писано въ началото на 867 год.²⁾, и че Фотий не споменува за българскитѣ посланници въ Римъ въ 866 год., а като съобщава, че „и българскиятъ народъ, варварски и христоненавистенъ, се склонилъ къмъ такава кротость и богопознание, че като оставилъ бѣсовскитѣ и праотечески жертви и отхвърлилъ еллинското суевѣрие неочаквано се присадилъ къмъ християнската вѣра“, патриархътъ слѣдъ това продължава: „Но, о зло! завистливо и безбожно намѣрение и дѣло! Нашиятъ разказъ, който насочва къмъ прѣдложение на радостни вѣсти, измѣнява се на скърбенъ, и веселбата и радостта се прѣвръщатъ въ стенание и сълзи: защото тоя народъ и двѣ години още (ὀδδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς) не бѣше исповѣдалъ правата християнска вѣра, и мѣже нечестиви и достойни за отвръщение — и какъ би ги не нарекълъ единъ благочестивъ (човѣкъ)? — хора, излѣзли отъ мрака (защото тѣ сж порождение на западната страна), о, какъ да разкажа всичко останало! Тия хора, като грѣмъ, землетръсъ и изобиленъ градъ, или по-точно да се каже, като дивъ глиганъ, нападаха на новонаставения и утвърденъ въ благочестието народъ и опустошиха възлюбленото и новонасадено лозе Господне“ и т. н.³⁾ Отъ тия думи на Фотия се явно види, че той е ималъ прѣдъ видъ не българскитѣ пратеници въ Римъ, а първото пристигане на латинското духовенство въ България прѣзъ ноемврий 866 г. Изразътъ ὀδδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς, ние мислимъ, е казанъ не толкова за да се даде точната дата на покръщението, колкото е употребенъ, като по-силна

¹⁾ Подробно за това вж. нашата студия „Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета“, София, 1908 г., стр. 60 и 81 - 82.

²⁾ Вж. *Hergenröther*, Photius, Regensburg, 1867, Bd. I, 639 folg. — *Сокколовъ*, Изъ древней исторіи болгаръ, СПбургъ, 1879, стр. 198.

³⁾ Φωτίου ἐπιστολαί, ed. J. Baletta, London, 1864, p. 168. c. γ' et δ'.

риторическа форма, за усиляване на рѣчьта. Затова тоя изразъ може да се разбира въ смисълъ: „едвамъ се изминаха двѣ години“ или „почти двѣ години“; очевидно е, че тукъ Фотий е искалъ главно да изтъкне скоростта на намѣсването на римската църква въ дѣлото на цариградската по просвѣщението на българския народъ. Но въ всѣки случай, когато Фотий е опрѣдѣлялъ покръщението на българитѣ съ горния изразъ, той е ималъ за изходна точка тъкмо пристигането на латинското духовенство въ България прѣзъ ноемврий 866 год. и споредъ него, или по-добрѣ, до тоя моментъ отъ покръщението опрѣдѣля, че сж се изминали „едвамъ двѣ години“ или „почти двѣ години“, слѣдов. покръщението на Бориса и народа му ще трѣба да отнесемъ къмъ края на 864 год. или къмъ самото начало на 865 год.

Но Б. забѣлѣзва, че приведенитѣ три извѣстия се напълно съгласяватъ съ неговата догадка, че покръщането е станало между 864 и 866 год. „И наистина, пише той, годината *тохъ вечемъ* отговаря на 251 г. отъ Хиджра, която се е продължавала отъ 2. февруарий 865 до 21. януарий 866 г.; съ други думи, това ни дава 865 година като дата на покръщането и възстановяването *тохъ вечемъ* се оправдава“. Но дали това е така? Ние ще вземемъ за основа сигурната дата отъ Чаталарския надписъ, дѣто българската година *шегоръ алемъ* отговаря на 822—823 год., или по-точно, продължавала се е отъ 821·59 до 822·56, т. е. отъ 6. августъ 822 до 24 юлий 823 г. Отъ *шегоръ алемъ* до *дванитъ вечемъ* включително, защото самото събитие е станало прѣзъ *тохъ вечемъ*, сж се изминали 44 лунни години (до *тутомъ* 12 години и отъ *тутомъ* до *тохъ вечемъ* [изключително] 32 години), слѣдов. 212 (= 168 + 44) лунни години отъ българската ера, или покръщането е станало прѣзъ 213 год. отъ българската ера, която наистина ни дава *тохъ вечемъ*, споредъ четенето на Б. Обаче 213 г. се продължавала отъ 865·24 (= 659·60 + 205·64) до 866·21 (= 659·60 + 206·61) сл. год., или отъ 28. мартъ 866 до 16. мартъ 867 год. отъ Хр., т. е. вънъ отъ периода (864—866), който приема Б. възъ основа на горѣ-приведенитѣ отъ него други извѣстия; оттука ясно става, че българското число *етхъ бехти* не ще да значи *тохъ вечемъ*, защото иначе ще трѣба да признаемъ, че покръщането на българитѣ

е станало най-рано слѣдъ 27. мартъ 866 г., що не е възможно да се приеме; слѣдов., ще трѣба да отнесемъ това събитіе или къмъ 212 год. отъ българ. ера, която се е продължавала отъ 9. апр. 865 до 27. мартъ 866 г. отъ Хр., или пъкъ къмъ 211 г., която се е продължавала отъ 20. апр. 864 г. до 8. апр. 865 г. — по-нататѣкъ назадъ не можемъ да отиваме. Но коя отъ тия двѣ дати е вѣрна? Ако, отъ една страна, писмото на папа Николая I, както видѣхме по-горѣ, ни ясно говори, че прѣзъ май. 864 г. Борисъ не билъ още покръстенъ, а отъ друга — ако думитѣ на патриарха Фотія, както посочихме, не ни позволяватъ да отиваме по-нататѣкъ напредъ отъ края на 864 г. или начал. на 865 г., то ясно става, че покръщенето на Бориса ще трѣба да отнесемъ или къмъ края на 211 г. отъ българ. ера, т. е. не по-късно отъ 8. апр. 865 г., или пъкъ, ако приемемъ, че сѣ се изминали пълни 211 г. до покръщането, — къмъ самото начало на 212 г., т. е. наскоро слѣдъ 8. апр. 865 г., което ще се потвърди и отъ други данни (вж. притурка I).

Но българската година 211 ни дава *верени вечемъ*, а не *тохъ вечемъ*, слѣдов. *етхъ бехти* не може да се тълкува като *тохъ вечемъ*. Но тогава какво значи *етхъ бехти*? Че въ него трѣба да видимъ едно българско число, въ което единицитѣ сѣ изразени съ *етхъ*, а десетицитѣ — *бехти*, въ това едва ли може да има съмнѣние, ако се сѣди по аналогия съ българскитѣ числа отъ Именика; сѣщо така се явява твърдѣ правдоподобно и обяснението на „бехти“ съ *вечемъ*, именно: βεχτε(μ), βετχημ, βετζημ = вечемъ, още повече като знаемъ сега, че въ българската година на покръщенето влиза десетицата *вечемъ*. Обаче за единицитѣ *етхъ*, като допускаме, че и тукъ е станало размѣстване, но не и измѣнение на звуковетѣ, ние не можемъ да отиваме по-нататѣкъ отъ *техъ* или *текъ*, или цѣлото число ние четемъ *текъ вечемъ* = 9·40, което ще трѣба да обяснимъ не 30 + 9, а 40 — 9 = 31, т. е. *верени вечемъ*, защото българската година 211, слѣдъ изтичането на която най-късно се отнася, както видѣхме, покръщенето на българитѣ, допуска само такова разбиране. Може би такова едно разбиране да се явява произволно, но при съществуващитѣ сигурни данни то ни се налага. Както и да било, но добититѣ отъ насъ резултати за годината на покръщенето ни даватъ още едно очевидно доказателство, че луннитѣ години отъ Хиджра не сѣ съвпадали съ луннитѣ години отъ българската ера.

III.

Въ третата глава Б. дава групирани резултатитѣ на своитѣ изслѣдвания:

1. Бройното значение на българ. цифри, както слѣдватъ:

1 = верени	9 = текъ (?)
2 = дваншъ (или дванъ)	10 = ехтемъ (или шехтемъ)
3 = тохъ	20 = алтомъ
4 = соморъ	30 = твиремъ
5 = диломъ	40 = вечемъ
6 = дохсъ	50 = алемъ
7 = —	60 = тутомъ
8 = шегоръ	

При това Б. посочва, че двѣ отъ тия числа сами се на-тъкватъ на турски сравнения: *шегоръ*: „секизъ“ = 8 и *алемъ*: „елиръ“ = 50, което въ Чаталарския надписъ, ще прибавимъ, се явява въ форма „ελεμ“. Други възможни съотношения сж: *верени*: „биръ“ = 1; *текъ*: „токузъ“ = 9; *твиремъ*: „о-тузъ“ = 30.

2. Една таблица, която съдържа резултатитѣ на хронологическитѣ изчисления на Б., по годинитѣ на ханскитѣ възкачвания:

	бъл. год.	отъ Хиджра	отъ Р. Хр.
1 Авитохоль	диломъ твиремъ	—	159
Ирвикъ	диломъ твиремъ	—	419—450
Гостунъ (или неизвѣстия) [тохъ алтомъ]	—	554 августъ	— 555 августъ
Неизвѣстия (или Гостунъ) дохсъ твиремъ	—	567 априлъ	— 568 мартъ
5 Куртъ	шегоръ вечемъ	—	578 ноемвр. — 579 ноемвр.
Безмфръ	шегоръ вечемъ	16	637 февр. 3. — 638 ян. 3.
Есперихъ	верени алемъ	19	640 януар. 2. — дек. 20.
Неизвѣстенъ	дваншъ ехтемъ	40	660 май 17. — 661 май 6.
Неизвѣстенъ	твиремъ	68	687 юл. 18. — 688 юл. 5.
10 Тервель	текъ вечемъ	77	696 апр. 10. — 697 мар. 29.
[Неизвѣстенъ]	[тохъ ехтемъ]	101	719 юл. 24. — 720 юл. 11.
Севаръ	тохъ алтомъ	111	729 апр. 5. — 730 мар. 25.
Кормисомъ	шегоръ твиремъ	126	743 окт. 25. — 744 окт. 12.
Телецъ	соморъ алемъ	142	759 май 4. — 760 апр. 21.
15 Винехъ	шегоръ алемъ	146	763 мар. 21. — 764 мар. 9.
Уморъ	диломъ тутомъ	153	770 януар. 4. — дек. 23.

Прѣминаването на Дунава (българска ера): *верени ехтемъ*: отъ Хиджра 39: отъ Хр. 659 май 29. — 660 май 16.

Съграждането на Прѣславъ (Чаталарския надписъ): *шегоръ алемъ*: отъ Хиджра 206: отъ Хр. 821 юний 6. — 822 май 26.

Покръщенето на българитѣ: *тохъ вечемъ*: отъ Хиджра 251: отъ Хр. 865 февруарий 2. — 866 януарий 21.

За сравнение съ тая таблица ние ще приведемъ тукъ и резултатитѣ отъ нашитѣ изчисления:

Отъ Р. Хр. сѣ се изминали пълни слѣдѣщи септемврийски години:

до показването на <i>Авитогола</i>	<i>диломъ твиремъ</i> = 145; показилъ се прѣзъ 146 год. отъ Хр.
" " <i>Ирника</i>	<i>диломъ твиремъ</i> = 445; " " " 446 " " "
" " <i>Гостуна</i> намѣст. <i>дохъ твиремъ</i>	= 566; " " " 567 " " "
" " <i>Курта</i>	<i>шегоръ вечемъ</i> = 578; " " " 579 " " "
" " <i>Безмѣра</i>	<i>шегоръ вечемъ</i> = 638; " " " 639 " " "
" " <i>Испериха</i>	<i>верени алемъ</i> = 641; " " " 642 " " "

До прѣминаването на Дунавъ и

до началото на българската ера 659-95 окръжлено *тутомъ* = 660 септемврийски години.Отъ българск^{та} ера

Отъ Р. Хр.

сѣ се изминали пълни години:			Отъ Р. Хр.	
сѣ се изминали пълни години:	лунни слѣдѣщи;	година на показването:		
до <i>Тервеля</i> [верени алемъ] <i>текъ вечемъ</i>	= [41]	39-77	16. май 700 — 4. май 701	
" <i>Неизовѣстия</i>	<i>двамиз еатемъ</i> =	62	1. окт. 720 — 19. сеп. 721	
" <i>Севара</i>	<i>момъ атомъ</i> =	73	30. май 731 — 18. май 732	
" <i>Кормисоша</i>	<i>шегоръ твиремъ</i> =	88	22. дек. 745 — 10. дек. 746	
" <i>Телеца</i>	<i>соморъ алемъ</i> =	104	1. юн. 762 — 14. юн. 762	
" <i>Винела</i>	<i>шегоръ алемъ</i> =	108	12. май 765 — 1. май 766	
" <i>Умора</i>	<i>диломъ тутомъ</i> =	115	25. фев. 772 — 13. фев. 773	

Основанието на Прѣславъ въ шегоръ алемъ = 168 лун. или 162-96 сл. г. отъ българската ера; отъ Р. Хр. 6. августъ 822 — 24. юлий 823 г.; прѣзъ 15. индиктионъ, т. е. въ августъ 822 г. отъ Хр.

Покръщенето на българитѣ слѣдъ изтичането на *верени вечемъ* = 211 и въ самото начало на 212 лун. или наскоро слѣдъ 204-67 слѣд. год. отъ българ. ера; а отъ Р. Хр. наскоро слѣдъ 8. апр. 865 год.

3. Най-сетнѣ Б. прѣдлага единъ ревизиранъ текстъ на Именика, който за сравнение съпоставяме съ нашия.

Авнтохолъ житъ лѣтъ ї.
родъ емоу доуло. а лѣтъ емоу
днломъ твиремъ.

Нринкъ житъ лѣтъ ѣ н ѣ
лѣ. рѣ емоу доуло. а лѣтъ емоу
днломъ твиремъ.

Гостѣнъ намѣстинкъ сын.
[ї лѣ. рѣ емоу *. а лѣтъ емоу
тохъ алтомъ.

* намѣстинкъ сын.] ѣ лѣ.
рѣ емоу ермин. а лѣ емоу
дохсъ твиремъ.

Кѣр'тъ ѣ лѣ дръжа. рѣ
емоу доуло. а лѣ емоу шегоръ
кеуемъ.

Безмѣръ ї лѣ. а родъ
емоу доуло. а лѣ емоу шегоръ
кеуемъ.

син [ї] кѣназь дръжаше кнѣ-
женне ѡбонѣ страноу Доунаѣ
лѣ ф н ѣ ѡстриженами гла-
вами. н потомъ приде на стра-
ноу Дѣнаѣ. Нсперї кнѣ тоѣ
н доселъ.

Еспернх кнѣ к н ѡдно
лѣто. рѣ емоу доуло. а лѣ
емоу верени алемъ.

[*] к н ѣ лѣ. рѣ емоу доуло.
а лѣ емоу дваншъ ехтемъ.

[* ф лѣ. рѣ емоу доуло. а
лѣ емоу] твиремъ.

Авнтохолъ житъ лѣтъ ї.
родъ емоу Доуло. а лѣтъ емоу
днломъ твиремъ.

Нринкъ житъ лѣтъ ѣ н
ѣ лѣ рѣ емоу Доуло. а лѣтъ
емоу днломъ твиремъ.

Гостѣнъ намѣстинкъ сын.
ї лѣ рѣ емоу Ёрмин. а лѣ
емоу дохсъ твиремъ.

Кѣр'тъ ѣ лѣ дръжа рѣ емоу
Доуло. а лѣ емоу шегоръ
кеуемъ.

Безмѣръ ї лѣ. а родъ емоу
Доуло. а лѣ емоу шегоръ
кеуемъ.

син ѣ кѣназь дръжаше кнѣ-
женне ѡбонѣ страноу Доунаѣ.
лѣ ф н ѣ ѡстриженами гла-
вами. н потомъ приде на стра-
ноу Дѣнаѣ. Нсперї кн[а]съ
тоѣ н доселъ.

Еспернх кн[а]съ ѣ. н ѡдно
лѣто. рѣ емоу Доуло. а лѣ емоу
верени алемъ.

Тѣрвелѣ ꙗ н ѿ лѣ̃. рѣ̃
емоу доуло. а лѣ̃ емоу текъ
веуемъ.

[* ꙗ лѣ̃. рѣ̃ емоу доуло. а
лѣ̃ емоу тохъ ехтемъ].

Секаръ ѿ лѣ̃. рѣ̃ емоу
вокнлъ (?). а лѣ̃ емоу тохъ
алтомъ.

Кормисошъ ѿ лѣ̃. рѣ̃
емоу вокнлъ. а лѣ̃ емоу ше-
горъ твиремъ.

снн же кнѣзь измѣни рѣ̃ доу-
локъ, рекше вхѣтѣнь.

Телецъ ꙗ лѣ̃. рѣ̃ емоу
оуганнъ. а лѣ̃ емоу соморъ
алемъ. н снн нного радъ.

Кинехъ ѿ лѣ̃. а рѣ̃ емоу
оукнлъ. [а лѣ̃] емоу шегоръ
алемъ.

Оуморъ ꙗ днѣи. рѣ̃ емоу
оукнлъ. а [лѣ̃] емоу днломъ
тоутомъ.

Тѣрвелѣ. ꙗ н ѿ лѣ̃. рѣ̃
емоу доуло. а лѣ̃ емоу текъ
веуемъ (верени алемъ).

Твиремъ (?) ѿ лѣ̃. рѣ̃ емоу
доуло. а лѣ̃ емоу дваншъ
ехтемъ.

Секаръ ѿ лѣ̃. рѣ̃ емъ
доуло. а лѣ̃ емоу тохъ ал-
томъ.

Кормисошъ. ѿ лѣ̃. родъ
емоу вокнлъ. а лѣ̃ емоу ше-
горъ твиремъ.

снн же кнѣзь измѣни рѣ̃ доу-
локъ, рекше Вхѣтѣнь.

Телецъ ꙗ лѣ̃. рѣ̃ емоу Оу-
ганнъ. а лѣ̃ емоу соморъ
алемъ. н снн нного рѣ̃да.

Кинехъ. ѿ лѣ̃. рѣ̃ емоу
Оукнлъ. [а лѣ̃] емоу шегоръ
алемъ.

Оуморъ. ꙗ днѣи, рѣ̃ емоу
Оукнлъ. а [лѣ̃] емоу днломъ
тоутомъ.

Всѣ свѣршва статията си съ слѣднитѣ думи:

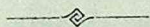
„Съ пълно съзнание мога да кажа, че реконструирането, което прѣдложихъ за периода между Еспериха и Севара, е твърдѣ проблематично. Развалата на тая часть отъ текста прави невъзможно нѣкое извѣстно възстановяване, докато не се явятъ нови доказателства. Но тоя недостатъкъ не обезпѣнява общитѣ резултати, до които съмъ дошълъ съ единъ процесъ на изслѣждане съвсѣмъ чистъ (позволявамъ си пакъ да настоявамъ на тая точка) отъ прѣдположения, базирани на лингвистични сравнения“.

Като сподѣляме напълно послѣдната изказана отъ Б. мисль, ние отъ своя страна считаме за свой дългъ да забѣлѣжимъ, че колкото и да не се схождатъ нашитѣ резултати съ неговитѣ, ние не можемъ да не признаемъ и изтъкнемъ тукъ голѣмото значение и важность на неговото откритие — ключа на българскитѣ думи въ нашия Именикъ — откритие, което хвърля голѣма свѣтлина не само върху хронологията на първитѣ български господари, но и върху културната история на българитѣ въ най-тъмния ѝ периодъ. Затова ние още веднѣжъ изказваме своята дълбока благодарность на г. Вигу за великата услуга, която той направи на българската историческа наука.

София, 26. X. 1910.

Притурка I.

Дати, изчислени по българското лѣтоброение.



Сществуването на българското лѣтоброение, което се е почвало отъ 661 г. септемврийска, се потвърждава още и съ това, че то ни дава възможность да обяснимъ произхода на много други непонятни до сега дати, които се свързватъ съ извѣстно събитие, а пъкъ на първъ погледъ се показватъ съвсѣмъ неприемливи.

Къмъ тия дати се отнасятъ:

1. Въ ръкописния сборникъ отъ поучения на педѣлни дни, съставени отъ нашия епископъ Константина, отъ XIII. в., на края е помѣстена една хронологическа таблица подъ заглавие: „Историкни зѣ Бѣ въкрѣтъѣ одрѣжѣни лѣ^ѣ отъ адама до хѣа пришьствѣна. и пакы отъ хѣ. до настоящаго. въ бѣ. индикта продължава: въкоупѣ же отъ адама до хѣа въплѣщенѣа юсть. лѣ^ѣ. ѣѣѣѣ . . . и свършва: василь. бѣ. лѣ^ѣ. лѣвъ сѣѣ юго. ѣ. лѣ^ѣ. въсѣхъ же лѣ^ѣ. ѣ пропатѣа хѣа до льва црѣа нынѣшняаго. декаѣ съѣѣ. ѣѣ. а ѣ адама до настоящаго въ бѣ индикта. юсть лѣ^ѣ. ѣѣ. ѣѣ. ¹⁾ Даденитѣ тукъ 5555 години отъ Адама до Хр., както забѣлѣзватъ Горски и Невоструевъ, не се срѣщатъ нито у грѣцкитѣ, нито у рускитѣ лѣтописци, па сигурно, можемъ да кажемъ, и у нашитѣ, тѣѣ че очевидно тукъ имаме погрѣшна година отъ С. М. Обаче Константинъ самъ ни дава и други хронологически данни, по които ние можемъ да поправимъ тая погрѣшна дата. Той отбѣлѣзва, че

¹⁾ Горскій и Невоструевъ, Описаніе славянскихъ рукописей, Москва, 1859, отд. II, 2, № 163, стр. 421—422. — Ср. О. Бодяскій, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, С.П.Бургъ, 1855, стр. 418.

когато писалъ тая хронологическа таблица, 1. билъ 12. индиктионъ, 2. че отъ царуването на Льва VI. Философъ (886—911) се изминали 7 години и 3. че отъ Адама до „настоящаго“ въ 12. индиктиона има 6406 години. 12-ий индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 893 до 31. августъ 894 г. Осмата година отъ царуването на Льва VI. ще бжде 894, която наистина ни дава 12. индиктионъ, едничъкъ прѣвъ цѣлото негово царуване. И тъй, 894 г. отъ Хр. съответствува, споредъ даннитѣ на еп. Константина, на 6407 г. отъ С. М., понеже прѣвъ 12. индиктионъ се е изминала 6406 год. Но какъ се е получила тая послѣдната дата?

Горски и Новоструев¹⁾, а слѣдъ тѣхъ и Голубински²⁾ допущатъ, че въ първоначалния текстъ на таблицата е стояла 6402 г. и че по-сетнѣ отъ прѣписвачитѣ е била измѣнена на 6406. А. А. Шахматовъ обаче рѣшително отхвърля такава случайна замѣна на 6406 съ 6402. Той „мисли, че цѣлата кратка хронология е прѣвелъ еп. Константинъ отъ грѣцки; тя била доведена до седмата година на царъ Льва и се е свършвала съ думитѣ „късѣхъ же лѣтъ отъ пропатіа Христова до Льва цара нынѣшняго осмь сътъ 14, а отъ Адама до настоящаго 12. индикта естъ лѣтъ 6402“. Славѣнскиятъ прѣводачъ, който е работилъ въ 6406 г., замѣнилъ цифрата 814 съ цифра 818, а 6402 съ цифра 6046. Послѣдната цифра се явява сума отъ 5555 (това число въ хронологията показва годинитѣ отъ С. М. до Р. Хр.) + 33 (отъ Р. Хр. до пропатіа Христова) + 818. Въ синодалния прѣписъ „девятъ сътъ 18“ е погрѣшно вм. „осмь сътъ 18“³⁾. Ние обаче не можемъ да допуснемъ, че еп. Константинъ е смѣталъ съ 5555 г. отъ С. М. и мислимъ, че числото 6406 е получилъ по другъ начинъ.

Както видѣхме, 12. индиктионъ по септемврийска година се е продължавалъ отъ 1. септемврий 893 до 31. августъ 894 г., въ което 12-мѣсечие, споредъ таблицата, е изтекла годината 6406, защото самъ Константинъ пише: „ѿ адама до

¹⁾ Вж. каз. съчин., стр. 422.

²⁾ Вж. „Краткій очеркъ православныхъ церквей“ и пр., Москва, 1871, стр. 247.

³⁾ А. А. Шахматовъ, Сказаніе о преложеніи книгъ на словенскій языкъ въ Zbornik V. Jagića, Berlin, 1903, стр. 175, забѣл. 1.

настоѣщаго въ кѣ. индикта лѣ̃ 6406“, дѣто прѣдлогътъ „въ“ ясно посочва, че годината 6406 се е свършила прѣзъ врѣмето на 12. индиктионъ. При тия данни ние имаме достатъчно основание да твърдимъ, че числото 6406 е изчислено по българското лѣтоброение. И наистина, 894 г. отъ Хр. ни дава $241 (= 894 - 660 = 234 + 7)$ интеркалация) лунна година, или *верени ехтемъ* година отъ българската ера, която отъ Хр. безъ интеркалация се $= 901 (= 660 + 241)$; ако сега отъ 6406 извадимъ 901, то ще получимъ годинитѣ, съ които еп. Константинъ е броилъ отъ С. М., именно 5505 — число, което ясно показва, че дадената въ нашия паметникъ „отъ Адама до Христовото въплощение“ година 5555 е погрѣшна и ще трѣба да се поправи на *ѣ̃ ф̃. п. ѣ̃* (5505), както е стояло сигурно въ първоначалния текстъ и по-сетнѣ при прѣписването съединителното и се прѣвърнало въ цифра ѣ̃ (50). Понататѣкъ, лунната 241 година отъ българската ера не се равнява точно на 234 сл. г., а ни дава само $233.77 (241 \times 0.97)$ сл. години; тогава $233.77 + 659.60 = 893.37$ или 241 лун. години отъ българската ера е изтекла на 15. май 894 г. отъ Хр., т. е. прѣди 31. августъ 894 г. или прѣди изтичането на 12. индиктионъ, що напълно се съгласява съ даннитѣ на еп. Константина, че годината 6406 $(= 5505 + 901)$ е изтекла прѣзъ 12. индиктионъ. И тъй, ако искаме да се изразимъ по-точно, „Историкни въкратцѣ“ сѣ били съставени между 16. май и 31. августъ 894 г. отъ Хр. — Що се отнася до датата: *въскъхъ же лѣ̃ ѿ пропатна хѣа до лѣа цѣа нынѣшняаго дѣкаты сѣтъ ѣ̃*“, то тя, съпоставена съ другитѣ около нея дати, се явява колкото безсмислена, толкова и недопустима, дори ако приемемъ поправката на А. Шахматова. Очевидно, тукъ е погрѣшено изчислението: 918 е получено отъ 885 (изтеклитѣ отъ Р. Хр. години до годината на Львовото покачване 886) + 33 (годинитѣ отъ Р. Хр. до пропатія Христова); ако съставителътъ на таблицата, т. е. еп. Константинъ, е искалъ да изчисли годинитѣ отъ пропатіето на Христа до годината на Львовото покачване, той би трѣбало не да събира, а да извади 33 години, съ други думи, би трѣбало да стои не 918, а 852. Ние не допускаме, че еп. Константинъ е могълъ да направи подобна грѣшка; послѣдната е могла да

се вмъкне по-послѣ, когато прѣписвачитѣ, като не сж могли да разбератъ произхода на 6406 г., сж дотъкмявали искусственно разни числа къмъ погрѣшно прѣписаната 5555, като поставяли произволни цифри, каквато се явява „девятъ сътъ 18“.

И тъй, като сме убѣдени, че обяснението произхода на 6406 г. съ българското лѣтоброение не може да се смѣта за случайностъ, горнитѣ резултати ни даватъ възможностъ да установимъ, че 1. самитѣ **Историкни вѣкратцѣ** сж били съставени въ 894 г. и 2. че въ това врѣме въ България сж смѣтали отъ С. М. до Р. Хр. съ 5505, което число въ сжщностъ е правилното, защото 5508 е наложено отъ индиктионното лѣтоброение.

II. Въ руската прѣработка на славѣнския прѣводъ на патриархъ Никифоровия „**Лѣтописецъ вскорѣ**“, който е влѣзалъ въ състава на рускитѣ хронографи, или се дава годината на българското покръщане, или пъкъ се посочва, че послѣдното е станало 30 години прѣди „преложение книгъ на словенскій языкъ“, или най-сетнѣ се отбѣлѣзва едното и другото. Така:

1. Въ „**лѣтописецъ ѿ созданіа міра вѣкратцѣ**“, помѣстенъ въ хронографа на църковника Никита Александровъ, като се отбѣлѣзва, че седмиятъ вселенски съборъ се отнася къмъ **ѿсѣѣѣ** (6296) отъ С. М., четемъ, че до „**крѣщеніа Болгарскаго**“ се изминали отъ Р. Хр. 1206 г., което отговаряло на **ѿтѣѣ** (6377) отъ Адама; „а ѿ крѣщеніа до преложеніа книгъ на словенскій языкъ стѣ Кирилѣ. ѿ. лѣѣ, ѿ Адама **ѿѣѣ**, а ѿ седмаго собора до преложеніа книгъ **ѣѣ**“¹⁾. Тукъ ни сж дадени слѣднитѣ дати: за покръщането на българитѣ: 1. не обяснима и очевидно погрѣшна дата 1206 отъ Р. Хр. и 2. отъ С. М. 6377 г., а за прѣложението на книгитѣ, че то е станало въ 6407 г. отъ С. М. или до него сж се изминали 6406 пълни години. Сжщата обаче година би трѣбало да получимъ и по даннитѣ за седмия вселенски съборъ, т. е. 6296 + 77, обаче тукъ излиза само 6373, слѣдов. тукъ има грѣшка, която да

¹⁾ О. Бодянский, каз. съч., стр. 119. — Сжщитѣ тия дати се срѣщатъ и въ „Лѣтописчикъ вкратцѣ“, въ тѣй нареченія „Хронографъ 1-ой редакціи“, и въ „Хронографъ особаго состава“. Вж. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ, I, стр. 98 и 218.

се поправи не е мжно. Споредъ най-разпространената таблица за врѣмето отъ единъ съборъ до други, отъ възнесение Христово до седмиятъ съборъ се наброяватъ 796 г. или отъ Р. Хр. 829 ($= 796 + 33$)²⁾, оттука 6296 г. се е получила очевидно отъ $796 + 5500$, т. е. лицето, което е изчислявало годинитѣ отъ С. М. до 7-я съборъ, 1. е взело годинитѣ отъ възнесение, а не отъ Рождество Христово и 2. служило си е по александрийската ера съ 5500 г. отъ С. М. до Р. Хр., съ която сж изчислявани другитѣ дати въ Никифоровия „лѣтописецъ въскорѣ“, слѣдов., ако прибавимъ 33 години — разликата отъ Р. Хр. до възнесението — къмъ 6296 г., ще получимъ годинитѣ отъ С. М. до 7-я съборъ, т. е. $6329 + 77$ (отъ 7-я съборъ до прѣложението на книгитѣ) $= 6406$, или прѣложението на книгитѣ се отнася къмъ 6407 год. отъ С. М. (септемврийска година).

2. Въ Псковската Палей отъ XV. вѣкъ сж помѣстени 3 отдѣлни „лѣтописеца“: а) въ първия е отбѣлзано, че отъ 7-я съборъ „до Мнханлова цѣтва и до преложениа сѣиѣ книгъ на словеньскын мзыкъ Кирилѣ философомъ лѣтъ 77“³⁾. Тукъ прѣложението на книгитѣ се опрѣдѣля отъ 7-я съборъ съ 61, т. е. ние би трѣбало да очакваме за периода отъ 7-я съборъ до прѣложението: или 796 (отъ възнесение Христово до 7-я съборъ споредъ смѣтката на тоя лѣтописецъ) $+ 33$ (отъ Р. Хр. до възнесение) $+ 61 = 890$; или 829 (отъ Р. Хр. до 7-я съборъ) $+ 61 = 890$, или пъкъ само $796 + 61 = 857$; обаче, нито едно отъ добититѣ числа не може да се приеме, 1. защото ни едно отъ тѣхъ не ни дава началната година отъ царуването на Михаила III, било на съвмѣстното съ майка му, било на самостоятелното му царуване, и 2. защото изобщо годинитѣ отъ 7-я съборъ до Михаила III. не могатъ да се = на годинитѣ отъ сѣщия съборъ до прѣложението на книгитѣ, тъй като послѣдното е станало прѣзъ неговото царуване. Оттука ясно става, че числото 61 е погрѣшно и не се сходя съ числото за сѣщия периодъ 77 въ другитѣ „лѣтописци“, затова като такова, ние го съвсѣмъ отхвърляме. — б) Въ втория

2) А. Шахматовъ, каз. ст., стр. 176—174.

3) Бодянский, каз. съч., стр. 120.

„лѣтописецъ“ четемъ: въ лѣ̃тѣ̃ ѿ̃ нѣ̃дѣ̃лкѣ̃ .ѿ̃. нахъншѣ̃ Мн-
ханлѣ̃ црѣ̃тковати, нахъти именоватисѣ̃ Роу̃ска̃ землѣ̃; а ѿ̃ Мн-
ханла̃ до крѣ̃щенїѣ̃ Болгарьскїѣ̃ землѣ̃ в лѣ̃тѣ̃ ѿ̃ ѿ̃ (вм. ѿ̃); ѿ̃
крѣ̃щенїѣ̃ Болгарьскѣ̃ до преложенїѣ̃ книгѣ̃ лѣ̃тѣ̃ .ѿ̃. бѣ̃ѣ̃¹⁾. Тукъ по-
крѣ̃щането на болгаритѣ̃ се опрѣ̃дѣ̃ли по началато на Михаил-
ловото царуване въ 6360 + 17-годишнината му = 6377 год.,
която напълно се сходя съ годината за сжщото стѣ̃битие въ
другитѣ̃ „лѣ̃тописци“, а прѣ̃ложението на книгитѣ̃ се поставя
29 години слѣ̃дъ покрѣ̃щането, т. е. въ (6377 + 29) = 6406 г.
отъ С. М.; измѣ̃нението на числото 30 г., което срѣ̃щаме и
въ другитѣ̃ „лѣ̃тописци“ за сжщия периодъ, на 29 ще трѣ̃ба
да обяснимъ съ това, че прѣ̃правячѣ̃тъ е счелъ, че 6377 г.
сж се изминали отъ Адама до годината на покрѣ̃щането, и
за да може да получи 6406 г. за прѣ̃ложението на книгитѣ̃,
измѣ̃нилъ числото 30 на 29. И тѣ̃й, тукъ основни години се
явяватъ 6377 за покрѣ̃щането и 6406 за прѣ̃ложението на
книгитѣ̃. — в) Въ третия „лѣ̃тописецъ“, който напълно се
сходя съ „лѣ̃тописеца“, напечатанъ при Никоновия лѣ̃тописъ,
четемъ: „въ .ѿ̃. лѣ̃тѣ̃ црѣ̃тка ѿ̃го (Василиѣ̃ Македонецѣ̃) крѣ̃ща
бѣ̃ землѣ̃ Болгарьскѣ̃ ѿ̃ Адама лѣ̃тѣ̃ ѿ̃ .ѿ̃. н .тѣ̃ѣ̃“. Въ края:
„Лекъ н Александръ, сїѣ̃ Василя̃ црѣ̃лѣ̃, лѣ̃тѣ̃ .ѿ̃. Въ .ѿ̃. є̃ лѣ̃тѣ̃
црѣ̃тка ѿ̃го преложены бѣ̃ша книги ѿ̃ Греу̃ескаго̃ азѣ̃ка (въ
Палеѣ̃ята: ѿ̃ Грѣ̃къ) на Словеньскѣ̃и (въ Пал.: на̃зѣ̃къ), а ѿ̃
крѣ̃щанїѣ̃ Болгарьскаго̃ до преложенїѣ̃ книгѣ̃ (въ Пал.: на̃ Роу̃)
лѣ̃тѣ̃ .ѿ̃.; а ѿ̃ .ѿ̃. собора̃ до преложенїѣ̃ книгѣ̃ (последнитѣ̃ двѣ̃
думи липсватъ въ Палеѣ̃ята) лѣ̃тѣ̃ .ѿ̃., а ѿ̃ Адама лѣ̃тѣ̃ ѿ̃ .ѿ̃. н .ѿ̃. н .ѿ̃.“²⁾
Тукъ годината на покрѣ̃щането 6377 отъ С. М. се прирав-
нява на 2-та година отъ царуването на Василиѣ̃ Македонецѣ̃
869 г. Такова приравнение е могло да стане само, защото
прѣ̃правячѣ̃тъ е смѣ̃талъ по византийската ера съ 5508 отъ
С. М., и наистина 5508 + 869 = 6377, слѣ̃дов. датата — 2-та
година отъ царуването на Василиѣ̃ Македонецѣ̃ е имала за
основа послѣ̃дната година — 6377. Сжщо така е работилъ прѣ̃-

¹⁾ Пакъ тамъ, стр. 120.

²⁾ Пакъ тамъ стр. 124. — Ср. „Никифора патриарха Царяграда лѣ̃топи-
сѣ̃ць въскорѣ̃“ въ Пълн. Собр. Рус. Лѣ̃т., т. I, стр. 251.

писвачѣтъ и при опрѣдѣлението годината за прѣложението на книгитѣ съ 12-та година на Лѣва VI. Философъ. За *прѣложението на книгитѣ* сѣ дадени три дати: 1. отъ покръщането на българитѣ 30 год. или $6376 + 30 = 6406$; 2. отъ 7-я съборъ — 77 г. или $6329 + 77 = 6406$, и 3. отъ С. М. 6405 год. Последнѣята година, която въ другитѣ „лѣтописци“ стои 6406, е произлѣзла отъ това, че прѣписвачѣтъ е смѣталъ пълни 6405 г. отъ С. М. до годината 6406 на прѣложението, оттука $6406 - 5508 = 898$ год., която е тъкмо 12-та година отъ царуването на Лѣва VI. Философъ ($886 + 12 = 898$). И тъй, при опрѣдѣлението на датитѣ въ тоя „лѣтописецъ“ основнитѣ години сѣ били: за покръщането 6377 и за прѣложението на книгитѣ 6406, която прѣправячѣтъ я обърналъ въ 6405 по посочената причина.

3. Въ друга една руска прѣработка на Никифоровия лѣтописецъ срѣщаме между другитѣ и слѣднитѣ думи: „а до крещенїа Болгарскаго ѿ Адама лѣтъ .сѣѡс., а ѿ крещенїа Болгарскаго до преложенїа кїѣ Кирилѡ лѣтъ .л., а ѿ Адама .сѣѣз., а ѿ седмаго собора лѣтъ .бѣз.“¹⁾ Тукъ за покръщането сѣ означени изтеклитѣ отъ Адама 6376 г., слѣдов. покръщането се отнася къмъ 6377 г., къмъ която е прибавено 30, и се получила 6407 г. за прѣложението на книгитѣ, т. е. изминали се пълни 6406 г.; сѣщата година се получва и съ годинитѣ отъ 7-я съборъ $6329 + 77 = 6406$ г. пълни. И тъй, и тукъ като основни години се явяватъ пакъ 6377 и 6406 г.

4. Въ руския тъй нареченъ „Хронографъ первой (древней) редакціи“ се срѣщатъ въ гл. 167 подъ общъ надсловъ „О словенскомъ языкѣ и о рускомъ“ три статии за покръщането на българитѣ, заимствувани отъ различни извори, — статии, отъ които третата носи надсловъ: „ѿ дръзѣмъ кїѣзѣ Болгарскомъ и ѿ крещенїа Болгаръ, иже крѣстишася въ лѣто .сѣѡс.“²⁾ Тукъ

1) Бодянский, пакъ тамъ, стр. 128.

2) Бодянский, пакъ тамъ, стр. 116. — Ср. А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ, стр. 165, дѣто надсловѣтъ гласи: „О дръзѣмъ кнѣзѣ Болгарскомъ и о крещенїи кѣѣхъ болгаръ, иже крѣстишася въ лѣто .сѣѡс.“ Тукъ годината за покръщането е очевидно погрѣшна вм. .сѣѡс., както стои въ другитѣ прѣписи отъ сѣщия видъ хронографи. Ср. Бодянский, пакъ тамъ, стр. 364—365. — А. По-

годината на покръщането, спроти другитѣ „лѣтописци“, дори и спроти „лѣтописчика вкратцѣ“ въ сѣщия тоя хронографѣ,¹⁾ е намалена на една единица, по какви съображения трудно е да се каже; въ всѣки случай несъмнено е, че прѣправячѣтъ е пакъ ималъ за основа 6377 год. и, може би, е искалъ да посочи пълнитѣ отъ С. М. години. — Но тукъ ние считаме за нужно да се поспремъ върху хронологическитѣ данни, които ни дава ст. „О преложении книгъ отъ греческаго языка на словенскій“, помѣстена въ 171 гл. на сѣщия хронографѣ.²⁾ Тая статия се почва: „Въ лѣто второенадесатъ црѣтѣхъ Льва Премздраго бы преложение книгъ. а до преложениа книгъ отъ Адама ꙗꙋѣ ѿ. а отъ седмаго собора ꙗꙋ лѣта, а отъ крещениа Болгарскаго ꙗꙋ лѣтъ“. Тукъ нито една дата не се сходя съ датитѣ за сѣщитѣ събития отъ другитѣ хронографи, освѣнъ послѣдната дата; очевидно, тукъ сж съвсѣмъ убъркани всички дати, защото всички възможни комбинации не могат да ни дадатъ за покръщането нито 6376, нито 6377 г. Нанстина, въ другъ единъ прѣписъ (Толстовски) на хронографа отъ сжщата редакция³⁾ статията за прѣложението на книгитѣ се почва: „Въ кѣ лѣто царства Льва премздраго, а отъ Адама въ лѣто ꙗꙋѣ ꙗꙋ преложени быша сѣѣхъ книги зъ Греческаго языка на Словенскій“ и пр., и тукъ обаче имаме съвършено друга година за прѣложение на книгитѣ.⁴⁾ Но нека видимъ, дали

попъ, Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, Москва 1869, стр. 135—136. — Въ другъ пъкъ прѣписъ отъ сжщата редакция, Шаповския, редомъ съ 6371 год. срѣщаме въ края на статията и годината 6377. А. Поповъ, Изборникъ, стр. 4. — Тая статия е съставена по разказа на Г. Амартоловия продължителъ и се отличава съ това, че българскиятъ князь, който е билъ кръстенъ отъ Михаила III, билъ нареченъ Симеонъ (и приатъ его (князя) ѿ крѣпѣхъ црѣ Михаилъ и нарече имя емо Симеонъ). Това извѣстие е взето отъ „Еллинскія лѣтописецъ“ отъ втората редакция, дѣто се чете: „царь князъ крѣпѣхъ и ѿ сѣѣхъ крѣпѣхъ приатъ съ сѣѣхъ и нарече имя емо Симеонъ“. — А. Поповъ, Обзоръ, стр. 167, забѣл. 1.

¹⁾ Вж. по-горѣ, стр. 62, забѣл. 1.

²⁾ А. Поповъ, Обзоръ, стр. 171. — Изборникъ, стр. 5. — Ср. Бодянский, пакъ тамъ, стр. 112—113.

³⁾ А. Поповъ, пакъ тамъ, стр. 172.

⁴⁾ О. Бодянский, пакъ тамъ, стр. 112, посочва на други прѣписи отъ сжщия хронографъ, дѣто годината е означена 6409. — Ср. А. Поповъ, Изборникъ, стр. 138.

посоченитѣ тукъ години отговарятъ на другата дата. 12-та година отъ царуването на Лѣва VI. Философъ е 898 г.; ако извадимъ послѣдовно отъ 6414 и 6408 по 898, ще получимъ 5516 и 5510 отъ С. М. — години, съ които никога не сѣ си служили нито въ Византия, нито въ Русия, нито пъкъ у насъ; напротивъ, ако къмъ 898 г. прибавимъ 5508 отъ С. М., ще получимъ 6406, т. е. годината отъ С. М. до прѣложеніето на книгитѣ, която срѣщаме и въ другитѣ „лѣтописци“; оттука може да се заключи, че тоя, който прѣвъ е опрѣдѣлялъ датата на прѣложеніето на книгитѣ споредъ 12-та година отъ царуването на Лѣва VI. работилъ е съ 6406 год. отъ С. М. до годината на прѣложеніето и си е служилъ съ 5508 г. отъ С. М. Ако сега се обърнемъ къмъ 6414 год. и почнемъ да изчисляваме съ 5508 (па дори и съ 5505 и 5500), то ще се убѣдимъ, че тя е съвсѣмъ погрѣшна и произволна и че нейниятъ произходъ се дължи на смѣсането цифрата 77, като година отъ 7-я съборъ до прѣложеніето, както е въ всички „лѣтописци“, съ 82 и съ 88 като години отъ 7-я съборъ до покръщането на Русь, защото 5508 (г. отъ С. М.) + 823 (г. отъ Р. Хр. до 7-я съборъ) + 82 (г. отъ 7-я съборъ до прѣложеніето) = 6413 или 6414, ако се брои и годината на прѣложеніето. Сѣщото ще трѣба да кажемъ и за г. 6408 или 6409 г., които сѣ получили отъ запазването на числото 77 безъ измѣнение: $5508 + 823 + 77 = 6408$ или 6409, ако се брои и годината на прѣложеніето. И тъй ние видимъ, че и тукъ основнитѣ години за изчисленіето на датитѣ пакъ се явяватъ 6377 за покръщането и 6406 г. за прѣложеніето, и че посоченитѣ необикновенни дати сѣ получени, защото прѣправячтъ си е служилъ съ 5508 год. отъ С. М. или пъкъ е смѣсилъ 82 съ 77.

5. Въ руския лѣтописъ „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ срѣщаме двѣ дати за покръщането на българитѣ: една 6366, подъ която се прѣдава разказа за сѣщото събитіе споредъ продълженіето на Амартола (= Симеонъ Логотетъ) въ съкратенъ видъ, и друга 6377, подъ която е само отбѣлзано: „**Кръщеніе бысть всѣа земля Болгарьская**“.¹⁾ Какъ се обяснява сѣществуването на тия двѣ различни дати за едно и сѣщото събитіе

¹⁾ По Ипатскому списку, С.П.Бургъ, 1871, стр. 10 и 12.

въ руския лѣтописъ? Разбира се, най-простото и най-естествено обяснение ще бѣде, че тѣ сж били заимствувани отъ съставителя на лѣтописа отъ два различни извора, въ които сж били поставени и двѣ различни дати за покръщането на българитѣ. Но дали това е така? По-горѣ казахме, че текстътъ на лѣтописа подъ 6366 год. е заимствуванъ отъ продължението на Амартола, обаче въ послѣдното нѣма изобищо никаква дата при извѣстието за покръщането на българитѣ, слѣдов. годината 6366, както се е догаждалъ и Голубински¹⁾, е поставена отъ съставителя на лѣтописа произволно: нему е било извѣстно, че това събитие е станало при императоръ Михаила III, обаче изворътъ му не давалъ никаква дата; отъ друга пкъ страна той води своя лѣтописъ по години и затова трѣбало да го подведе подъ извѣстна година; понеже е зналъ, че управлението на Михаила III. се е продължавало до 6367, той и поставилъ разказа за покръщането въ прѣдпослѣдната година на царуването му. — Що се отнася до другата дата 6377 г., то тя се явява сжщата, както и въ другитѣ по-горѣ посочени паметници. Но въ руския лѣтописъ ние срѣщаме сжщо и годината 6406, подъ която се помѣсти освѣнъ нашествието на угритѣ противъ Киевъ, още и съдържанието на статията „**О преложенїи книгъ ѿ грецескаго языка на словенскїи**“, слѣдов. съставателътъ на руския лѣтописъ е ималъ подъ рѣка сжщия изворъ, по който сж работили и другитѣ руски прѣправячи — „лѣтописци“.

Всичкитѣ, приведени до тукъ отъ разни руски паметници, (които имахме възможность за сега да съберемъ), комбинирани дати за покръщането на българитѣ и за прѣложението на книгитѣ сж имали, както посочихме, за основа двѣ главни дати: за първото 6377 г. и за второто 6406 г., която още се опрѣдѣля съ 30 год. отъ покръщането и съ 77 год. отъ 7-я вселенски съборъ. Това показва, че тия дати сж заимствувани отъ единъ общъ изворъ. За такъвъ обикновенно се посочва на „Никифора патриарха Царяграда лѣтописецъ въскорѣ“, въ чиято основа наистина е влѣзълъ славянскиятъ прѣводъ на Никифоровата *χρονογραφία συντομος*, продължена и попълнена съ дати отъ българската и главно отъ руската ис-

¹⁾ Голубинскій, каз. съч., стр. 247—248.

тория. Но дали тоя прѣводъ и това продължение сж направени въ Русия? За да може да се отговори на тоя въпросъ въ единъ или другъ смисълъ, доста е да разгледаме какъ сж добити означенитѣ по-горѣ години за покръщането и за прѣложението на книгитѣ. Ние ще почнемъ съ датата на послѣдното.

Ние вече по-горѣ казахме, че за прѣложението на книгитѣ трѣбва да вземемъ тъкмо 6406 г. спроти другитѣ 6405, 6407, 6408, 6409 и 6414. Обаче не само тия послѣднитѣ години, но и самата 6406 год. не ни дава вѣрно годината на българското покръщане споредъ даденитѣ 30 години за врѣмето отъ покръщането до прѣложението на книгитѣ, съ каквата и да било година отъ С. М. до Р. Хр. да работимъ (5500, 5505, 5508). Напослѣдъкъ А. А. Шахматовъ, като посочи, че и въ руския лѣтописъ подъ 6406 г. се разказва за прѣложението на книгитѣ, доказа, че най-вѣрната дата е именно тая (6406) и че това число е получено съгласно съществуващата въ Русия традиция да се опрѣдѣля годината на прѣложението споредъ годината на 7-я вселенски съборъ, отъ слѣднитѣ числа: 5506 (год. отъ С. М. до Р. Хр.), 823 (год. отъ Р. Хр. до 7-ия съборъ) и 77 (год. отъ 7-ия вселенски съборъ до прѣложението на книгитѣ).¹⁾ Тоя изводъ, може би, да е правилентъ, по той малко може да ни помогне въ случая, защото, ако дори да приемемъ това обяснение произхода на 6406 г. за възможно, все пакъ при опрѣдѣлението годината на покръщането споредъ даденитѣ 30 г. тя си остава пакъ повидимому невѣрна дата, слѣдов. ще трѣба да признаемъ, че годината 6406 е била изведена по другъ нѣкой начинъ.

И наистина, първоначалниятъ авторъ на тая дата не си ли е послужилъ при изчислението ѝ съ българското лѣтоброение? А. Шахматовъ въ споменатата статия отлично доказва, че влѣзлото въ руския лѣтописъ „сказаніе о преложеніи книгъ“ е заимствувано отъ другъ чуждъ паметникъ, който е билъ специално написанъ отъ ученицитѣ на Кирила и Методия въ свързка отъ една страна съ изгонването на славѣнското писмо отъ Моравия, а отъ друга съ нашествието на угритѣ (маджаритѣ) и послѣдвалото слѣдъ това разкъсване на славѣнитѣ, за да се докаже единството, общия произходъ на

¹⁾ А. Шахматовъ, *каз. ст.*, стр. 175—177.

славѣнскитѣ народи.¹⁾ Оттука ясно става, че това „сказаніе“ е могло да бѣде написано само въ България, дѣто ученицитѣ на славянскитѣ първоучители слѣдъ смъртта на Методия намѣриха подслонъ и почва както да продължаватъ дѣлото на своитѣ учители, тѣй и да развиватъ идеята за единството и общия произходъ на славѣнитѣ. Затова ние имаме доста основание а ргіогі да твърдимъ, че и годината 6406, която е била сигурно отбѣлѣзана въ самото „сказаніе“, могла е да бѣде изведена по бѣлгарското лѣтоброение.

Ние вече видѣхме по-горѣ при обяснението на датитѣ въ „Историкни вѣкратъцъ“, че 6406 год. отъ С. М. по бѣлгарското лѣтоброение отговаря на 901 год. отъ Хр. или на 241 л. г. отъ бѣлгарската ера, която се е продължавала отъ 27. май 893 до 15. май 894 год., слѣдов. прѣложението на книгитѣ би трѣбало да отнесемъ къмъ не по-късно отъ 15. май 894 г. Обаче да приемемъ тая дата не ни позволяватъ даденитѣ за вѣрмето отъ покръщането до прѣложението на книгитѣ 30 години, които + 6377 (годината на покръщането) = 6407 г., а това ни подсеща, че числото 6406 показва пълнитѣ години, които сж се изминали до годината на прѣложението, слѣдов. послѣдното се отнася къмъ 6407 г. или къмъ 242 (6407—5505 = 902—660 = 242) год. отъ бѣлгарската ера, която се е продължавала отъ 893·37 до 894·34 или отъ 16. май 894 до 4. май 895 год. Тоя нашъ изводъ би билъ вѣренъ, ако той се оправдаеше отъ другитѣ данни: отъ покръщането до прѣложението се изминали 30 год., т. е. ако отъ годината 894—895 извадимъ 30 год., ще получимъ годината на покръщането. И така е. Ние имаме случай да посочимъ, че покръщането на Бориса е станало на-скоро слѣдъ 8. априлъ 865 год. (вж. по-горѣ стр. 52—53); прѣложението на книгитѣ е станало прѣзъ 242 лун. год. отъ бѣлгар. ера, т. е. не по-късно отъ 4. май 895 г., слѣдоват. ако отъ тая дата извадимъ 30 год., то ще получимъ, че покръщането е станало не по-късно отъ 4. май 865, що напълно отговаря на горнята дата, съ други думи, *покръщането е станало между 8. априлъ и 4. май 865 год. отъ Хр.* Що се отнася до числото 77, то е било изведено, както вече посочихме, по

¹⁾ Иакъ тамъ, стр. 178—181.

другъ начинъ: 6406—6329 (година отъ С. М. до 7-ия вселенски съборъ) = 77 (вж. по-горѣ, стр. 63). И тъй *приложението на книгитѣ се отнася къмъ 6407 г. отъ С. М. по българското лѣтоброение, или къмъ 902 отъ Хр. по българското лѣтоброение, или къмъ 242 л. г. отъ началото на българската ера или най-сетнѣ то е било написано не по-късно отъ 4. май 895 г. отъ Р. Хр.*; а понеже къмъ пролѣтѣта 895 год. се отнася нашествието на маджаритѣ въ България (вж. по-долу), и въ „сказанието“ не се споменува за това събитие, за което авторътъ едвали би умълчалъ, то *написването на сказанието ще трѣба да отнесемъ къмъ зимата 894/95 година.*

Възъ основа на тоя изводъ могатъ да се направятъ слѣднитѣ заключения: 1. въ първоначалния текстъ на „сказаніе о предложеніи книгъ“ е била означена 6406 г. като послѣдния пълна отъ С. М. до годината, когато е било написано „сказанието“; 2. авторътъ на „сказанието“ си е служилъ съ българското лѣтоброение и съ 5505 год. отъ С. М., т. е. той е живѣлъ и писалъ несъмнѣнно въ България, и при това надали ще бѣде твърдѣ смѣло, ако прѣдположимъ, че то ще да е излѣзло изъ-подъ перото на сѣция еп. Константина, защото сѣщата идея за общността на славѣнскитѣ народи ние срѣщаме и въ неговитѣ „Прогласъ“ и „Молитва“, дѣто той говори за цѣлото „Словѣнско племе“ и се обрѣща къмъ „вси Словени“ — това отъ една страна, а отъ друга — къмъ това прѣдположение ни насочватъ още 1. еднаквостѣта на датитѣ и на способа въ изчислението имъ както и въ „**Историкни въкрѣтъцѣ**“, и 2. споменуването въ „сказанието“ за съврѣмenni събития: самото „сказаніе“ се прѣдхожда съ съобщение за нашествието на угритѣ, защото тъкмо около това врѣме се бѣха почнали нападенията на маджаритѣ върху „волохитѣ и словенитѣ“, и още въ 892 год., както е извѣстно, ние ги виждаме да дѣйствуватъ по покана на нѣмския кралъ Арнулфа противъ Чехо-Моравия — тия тъкмо съврѣмenni събития сѣ и послужили като изходна точка за автора при написването на „сказанието“; и 3. рускитѣ прѣправячи на Никифоровия „лѣтописецъ“, като не сѣ знаели за сѣществуването на българското лѣтоброение, не сѣ могли да си обяснятъ произхода на 6406 год. и затова сѣ я измѣнявали, като я намаля-

вали или уголѣмвявали, или пъкъ сж я дотѣмвявали съ разни измислени произволни дати.

Но тукъ изпъква другъ единъ важенъ въпросъ: възможно ли е, щото самото „прѣложение на книгитѣ“ да бѣде отнесено къмъ 6407 г. отъ С. М. или къмъ 894—895 год. отъ Хр.? При изричното и най-достовѣрно свидѣтелство на черноризца Храбъръ, че прѣложението е станало въ 6363 г., разбира се, тукъ не може да има два отговора на поставения въпросъ; на и самото съдържание на „сказанието“ не допуска такава късна дата за „прѣложението на книгитѣ“. Тукъ, очевидно, има нѣкое недоразумѣние, и ние го съглеждаме въ това, че въ първоначалния текстъ на „сказанието“ датата, когато то е било написано, да е стояла въ самото му заглавие, дѣто била означена 6406 год. отъ Адама и дори може би и 30 години отъ покръщането на българитѣ, и по-сетнѣ тия дати сж били прѣхвърлени и върху самото прѣложение. Затова ние мислимъ, че не прѣложението, а написването на „сказаніе о преложении книгъ“ ще трѣба да отнесемъ къмъ 6406 г. отъ С. М. или 894—895 г. отъ Хр.

Сега нека разгледаме, какъ е произлѣзла другата основна дата — 6377 г. отъ С. М., която ни се дава като година за покръщането на българитѣ. Но прѣдварително ще трѣба да установимъ, къмъ коя година собственно се отнася покръщането на българитѣ: къмъ 6376 ли, или къмъ 6377 г., защото, както видѣхме, макаръ че въ повечето отъ приведенитѣ по-горѣ паметници и да се срѣща годината 6377, но въ нѣкои и то по-старитѣ, наприм., въ „хронографъ первой редакціи“ е показано изрично, че българитѣ „крѣтнѣхася въ лѣто 5765“ а въ други стои „до крещеніа колгарскаго ѿ Адама лѣтъ 5765“ (вж. стр. 65). Вече това колебание между двѣтъ тия дати ни показва, че рускитѣ прѣправячи различно сж схващали годината 6376: едни въ смисълъ, че сж се изминали толкова години отъ С. М. и затова отнесли покръщането къмъ 6377, а други — че самото събитие се е случило въ 6376 год. Кое отъ тия двѣ схващания е по-правилно, ще ни покаже извѣстието отъ другъ единъ паметникъ, който по своята авторитетностъ стои много по-високо, отколкото приведенитѣ по-горѣ. Това е житието на св. Климента Охридски, дѣто въ края на IV. глава четемъ: „Тѣй българскитѣ народъ,

като остави скитското заблуждение, позна истинския и правия пѣть, който е Христосъ, и най-сетнѣ, макаръ и късно, въ 11 или 12 часъ влѣзе въ Божия вертоградъ, „благодатію призвавшаго нхъ“. *Призванието (покрѣщането) на тоя народъ стана въ лѣто отъ създаването на свѣта, шестъ хиляди и триста и седемдесетъ и седемъ* (ἐν ἔτει γὰρ ἑξακισχίλιστοϕ τριακκοσιοστϕ ἑβδόμηκοστϕ ἑβδόμϕ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως ἢ τοῦτου τοῦ γένους κλήσις γεγένηται.¹⁾ Отъ тоя текстъ се ясно види, че покрѣщането на българитѣ е станало въ 6377 год., при това годината е отбѣлѣзана не съ цифрови букви, а съ пълни думи, що отстранява всеко прѣдположение за каквито и да било изопачения въ текста отъ страна на прѣписвачитѣ. И тѣй не остава никакво съмнѣние, че отъ двѣтѣ приведени по-горѣ схващания ще трѣба да се приеме първото, че отъ С. М. до годината на покрѣщането сж се изминали 6376 г. и че самото покрѣщане се отнася къмъ 6377 г.

Обаче тая година, както и 6406, не ни дава вѣрно годината на покрѣщането, съ която година отъ С. М. (5500, 5505 и 5508) и да работимъ, слѣдов. и тя ще да е изчислена сжщо по българското лѣтоброение. И така е: 6377—5505 = 872 г. отъ Р. Хр. по бѣлг. лѣтоброение, или 212 (= 872—660) л. год. отъ бѣлг. ера; но ние вече доказахме по други данни и други начини, че покрѣщането на българитѣ е станало наскоро слѣдъ 8. априлъ 865 (вж. по-горѣ стр. 52—53) и 2. не по-късно отъ 4. май 865 (вж. по-горѣ стр. 70), т. е. *покрѣщането се отнася къмъ самото начало на 6377 год. отъ С. М. или на 872 отъ Хр. по бѣлг. лѣтоброение, или на 212 лун. год. отъ бѣлгар. ера, или между 9. априлъ и 4. май 865 г. отъ Р. Хр..²⁾*

¹⁾ Вж. „Чудесата на св. отецъ нашъ Климентъ, българскій архиепископъ“, прѣвелъ Д. Матовъ, Сръдецъ, 1885, стр. 12. — *Бодянский*, казъ сѣч., стр. 365.

²⁾ Установяването българския произходъ на 6377 год., които намираме въ пространното житие на св. Климента Охридски, иде, ако не все още, да подкрѣпи миѣнието на старитѣ слависти (Шафарика, Бодянский и Миклошича), че това житие първоначално е било написано въ X. вѣкъ на български языкъ и въ България отъ нѣкой Климентовъ ученикъ и сетнѣ прѣведено на грѣцки отъ Охридския архиепископъ Теофилакта, както е казано въ заглавието му, то поне най-очевидно да потвърди друго едно миѣние (на Воронова), че съставителътъ на това житие, билъ той архиепископъ Теофилактъ, или другъ нѣкой, несъмнено се е ползувалъ отъ по-стари български наметници отъ X. вѣкъ, които сж съдържали подробни биографически данни за живота и дѣйността на св. Климента, но които не сж достигнали до насъ; най-сетнѣ то окончателно отхвърля третото

III. Напълно удовлетворителното обяснение на приведенитѣ дати както отъ „Историкии въкратѣцѣ“, тъй и за покръщането на българитѣ и „сказанието“ за прѣложението на книгитѣ, най-ясно ни доказва, не само че наистина е съществувало собствено българско лѣтоброение, но и че по това лѣтоброение българитѣ сж продължавали да броятъ годинитѣ и слѣдъ покръщането си прѣзъ врѣмето на първото българско царство. Да се убѣдимъ въ това, доста е да се обърнемъ и къмъ другитѣ дати, които ни дава руския лѣтописъ за събитията отъ българската история.

1. Подъ 6410 г. се разказва за нашествието на угритѣ (маджаритѣ) въ България по покана на императоръ Лѣва VI. Философъ. Събитието е изложено тукъ съкратено споредъ продължението на Георгия Амартола; обаче въ послѣдното не е показана никаква дата за това събитие, слѣдов. съставителятъ на руския лѣтописъ не е могълъ да я заимствува отъ свой изворъ, нито пъкъ самъ да я изчисли; очевидно и тукъ ще да е ималъ подъ рѣка изворъ, отдѣто я взелъ готова, но въ какъвъ видъ? — Ако послѣдователно извадимъ отъ 6410 по 5500, 5505 и 5508, то за събитието ще получимъ годинитѣ 910, 905 и 902, отъ които нито една не ни дава подходяща дата, защото, споредъ извѣстнитѣ досега хронологически данни отъ други извори, това събитие може да се отнесе само къмъ 895 г.;¹⁾ ако пъкъ работимъ съ сжщитѣ числа само по българското лѣтоброение, ще получимъ послѣдовно 903 [6410—5500=910—660=250 лун. г. отъ Б. Е. или 902·10 сл. г.=903 сл. година], 898 [6410—5505=905—660=245 л. год. отъ Б. Е. или 897·25 сл. год.=898 сл. година] и 895 [6410—5508=902—660=242 лун. години отъ Б. Е. или или 894·34 сл. год.=895 сл. год.] сл. години отъ Хр., т. е.

миѣние (на Голубински) по сжщия въпросъ, че пространното Климентово житие не е съчинено нито въ X. вѣкъ, нито пъкъ отъ Теофилакта, а е съставено по-сетнѣ, не по-рано отъ края на XII. вѣкъ, откакъ охридскитѣ архиепископи почнали да се титулуватъ и съ името на първа Юстиниана, — за туй, защото единъ съставитель грѣкъ и при това въ края на XII. вѣкъ, никога не би употребилъ въ хронологията си дати изчислени по българското лѣтоброение (Вж. разборъ на всички миѣния по тоя въпросъ у А. Воронова, Главниѣше источники для исторіи св. Кирилла и Меѡдія, Кіевъ, 1877, стр. 111 и сл. и неговото миѣние стр. 125 и сл.)

¹⁾ Вж. подробно у В. Златарски, Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Логотета, София, 1908, стр. 90—101.

ако смѣтаме съ 5508 г. отъ С. М., ще получимъ истинската дата за събитието, или 6410 г. = 5508 + 902 (отъ Хр. по бълг. лѣтоброение). Но тогава ще трѣба да признаемъ, че въ България (ако допуснемъ, че изворътъ, отдѣто е взета тая дата (6410) е български) сж смѣтали въ края на IX. вѣкъ не съ 5505 г. отъ С. М., както видѣхме по-горѣ, а съ 5508 по византийското лѣтоброение. Едничка възможность да се обясни това противорѣчие може да ни даде само прѣдположението, че на съставителя на 6410 г., билъ той самиятъ руски лѣтописецъ, или другъ нѣкой прѣди него, е била извѣстна само по българското лѣтоброение отъ Хр. 902 год., къмъ която и прибавилъ употребителната у византийцитѣ година отъ С. М. 5508. Ако това прѣдположение е приемливо, тогава нашествието на маджаритѣ въ България при Симеона се отнася къмъ 242 л. г. отъ българската ера или къмъ врѣмето между 16. май 894 и 4. май 895 отъ Хр., а понеже възъ основа на други извори знаемъ, че това събитие се отнася къмъ 895 г., по-точно ще трѣба да го отнесемъ къмъ пролѣтътъ 895 г., която напълно отговаря на общия вървежъ на събитията.¹⁾

2. Подъ 6422 год. рускиятъ лѣтописъ ни разказва за първия походъ на Симеона срѣщу Цариградъ, който походъ се отнася обикновенно споредъ византийскитѣ хроники къмъ есенъта 913 год.

3. Подъ 6423 год. въ руския лѣтописъ се разказва за втория походъ на Симеона противъ Византия, за несполучливитѣ прѣговори на византийското правителство съ печенѣзитѣ за съвмѣстно нападение на България и за прѣвземането на Одринъ отъ Симеона, — събития, които споредъ византийскитѣ хроники се отнася къмъ 2-та половина на 914 год. и къмъ началото на 3. индиктионъ.²⁾

И двѣтъ тия дати сж изчислени само по византийското лѣтоброение, т. е. съ 5508 г. отъ С. М. споредъ дадения въ продължението на Георгия Амартола 3. индиктионъ. Поради това може да се прѣдполага, че съставителътъ на руския лѣтописъ ги е изчислилъ самъ.

¹⁾ Вж. В. Златарски, пакъ тамъ, стр. 105—107.

²⁾ Ср. *Geor. Hamart.*, ed. Muralti, p. 804—805. — *Theophanis Contin.* ed. Bon. 386—387. — *Symeon Magister*, ed. Bon. 734—735.

4. Подъ 6437 г. пакъ тамъ четемъ: „**Принде Симеонъ на Царьградъ, и поплъни Фракнию и Македонью, и принде къ Царюградъ въ силъ кълнѣ и къ горьдостѣ, и сотвори миръ с Романомъ царемъ, и къзвратиса къ сколси**“. — Тукъ се говори за похода на царь Симеона противъ Византия, прѣдприетъ прѣзъ 12. индиктионъ, и за знаменитата срѣща на българския царь съ византийския императоръ подъ стѣнитѣ на Цариградъ, — срѣща станала на 9. септемврий сѣщия 12. индиктионъ.¹⁾

Тоя индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 923 до 31. августъ 924 год. Но нека видимъ първомъ, дали нашата 6437 г. ни дава тая година споредъ византийското лѣтоброение: $6437 - 5508 = 929$ год. септемврийска, която се е продължавала отъ 1. септемврий 928 до 31. августъ 929 — дата съвършено неподходна, защото въ тая година Симеонъ не е билъ вече живъ, слѣдов. тя не ще да е била изчислена по византийското лѣтоброение; сѣщо така тя не могла да бѣде изчислена и по александрийската ера, защото тогава ще получимъ още по-неподходна дата 937 г. Остава да видимъ, не е ли тя изведена по българското лѣтоброение, а именно: $6437 - 5505 = 932$ безъ 660 = 272 лун. година отъ българската ера, която се е продължавала отъ 922·47 сл. г. до 923·44 сл. г., или отъ 22. юний 923 до 10. юний 924 г. отъ Хр., т. е. напълно съгласно съ датата на византийскитѣ хроники, защото 9. септемврий 12. индиктионъ се пада тъкмо прѣзъ това 12-мѣсечие.

5. Подъ 6450 г. пакъ тамъ четемъ: „**Симеонъ иде на Хорваты, и побѣденъ бысть Харваты, и оумре, оставиъ Петра, сына своего, княжеть**“, и най-сетнѣ

¹⁾ Всички почти византийски хронисти отнасятъ горнитѣ събития къмъ 2. индиктионъ погрѣшно (*Georg. Hamart. ed. Murilt. p. 824; Theoph. Cont. ed. Bon. p. 405, Sym. Mag. ibid. p. 435; Leo Gramm. ed. Bon. p. 710; Cedrenus, ed. Bon. II, p. 303*), вмѣсто 12. индиктионъ, както ние вече имаме случай на друго мѣсто подробно да посочимъ и изобищо да разгледаме въпроса за датата на царската срѣща (Вж. *В. Н. Златарски, Писмата на византийския императоръ Романа Лакапина до българския царь Симеона, въ Сб.Н.У.К., кн. XIII, стр. 298, забѣл. 1*), като доказахме, че срѣщата е станала не въ септемврий 924 г., както приематъ всички нови историци слѣдъ Круга, а въ септемврий 923 г. Разгледваната тукъ 6437 год. на руския лѣтописъ, както ще видимъ, иде още веднажъ да потвърди нашитѣ заключения.

6. Подъ 6451 г. се продължава: „Паки приидоша (болгары) на Царьградъ, и миръ сотворишю с Романомъ, възвратишася късколси“.

Византийскитѣ хронисти отбѣлѣзватъ смъртта на царъ Симеона подъ 27. май 15. индиктионъ,¹⁾ който се е продължавалъ отъ 1. септемврий 926 до 31. августъ 927 г. отъ Хр. Обаче означената въ руския лѣтописъ 6450 г. отъ С. М. не ни дава тая година нито по византийското, нито по българското лѣтоброение, защото по първото ще получимъ 942 (= 6450—5508), а по второто — 936 (= 6450—5505 = 945—660 = 285 л. г. отъ Б. Е. или 276 сл. г. + 660 = 936) отъ Хр.; не може да се прѣдполага сжщо, че тая година е изведена по друго лѣтоброение, напр. александрийското, защото ще се получи още по-неподходна дата — 950 год.; остава, слѣдов. да прѣдположимъ, че годината е погрѣшна въ самия лѣтописъ. Най-лесна и твърдѣ допустима поправка може да бѣде, ако вм. 6450 четемъ 6440, т. е. да допуснемъ, че първоначално, ако не въ руския лѣтописъ, то поне въ неговия оригиналъ, е стояло *ϛϣϣ*, което отпослѣ е било изкривено при прѣписването на *ϛϣϣ*. Обаче и тая поправка нѣма да ни помогне, защото 6440 г. по българ. лѣтоброение ще ни даде 275 л. г., която се е продължавала отъ 19. априлъ 926 до 7. априлъ 927 отъ Хр., т. е. 27. май остава вънъ отъ това 12-мѣсечие. Затова извора на грѣшката, споредъ насъ, ще трѣба да търсимъ на друго мѣсто. Тя е могла да стане още при прѣвърщането на дадената 927 г. византийска въ българска и то по слѣдния начинъ: 927—660 = 267 сл. г., които смѣтачътъ е трѣбало да прѣвърне въ лунни години; обаче, той по погрѣшка вм. числото 267 е взелъ 276, което обърнато въ лунни години, ще ни даде 285 + 660 = 945 + 5505 = 6450.²⁾ Веднажъ направена тая грѣшка при прѣвърщането на 927 г. въ българска година, тя се е отразила и върху слѣдната 6451 г., защото сключването на мира между България и Византия, както

¹⁾ *Georg. Hamart.*, *ibid.* p. 830; *Theoph. Contin.*, *ibid.*, p. 411; *Sym. Magister.*, *ibid.* p. 740; *Leo Grammat.* *ibid.* p. 315; *Cedrenus*, *ibid.* II, p. 307.

²⁾ Че подобна грѣшка е могла да стане именно при прѣвърщането на византийската 927 г. въ българска, ни кара да мислимъ още и това съображение, че нашата дата е била изчислявана въ X. вѣкъ, когато въ българската книжнина е било употрѣблявано вече и византийското лѣтоброение наравно съ българското, както ще видимъ по-долу, и, може би, подъ византийско влияние първото да е имало вече по-широко употрѣбление, отколкото второто.

и бракът на царь Петра съ Марил, внучката на Романа Лакашина, се отнасят къмъ 8. октомврий сжщата година или въ 928 год. (септемврийска) по византийското лѣтоброение, т. е. смѣтачтъ не се заемъ да изчислява отново годината, а просто къмъ невѣрно изчислената 6450 прибавилъ единица. — Щомъ това се установява, сега вече лесно ще ни бѣде да намѣримъ истинската и точна година за смъртъта на царь Симеона по българското лѣтоброение: $927 - 660 = 267$ сл. год., която ни дава $275 \cdot 25$ л. г.; ако къмъ $275 \cdot 25 + 660 = 935 \cdot 25$ или отъ С. М. $935 \cdot 25 + 5505 = 6440 \cdot 25$ год., слѣдов. Симеонъ не е умрѣлъ въ 6440, а въ 6441 г. въ началото, или, както видѣхме, между 275 и 276 лунни години отъ българската ера, т. е. между 8. май 927 и 26. априль 928 год., или напълно съгласно съ хронологическитѣ данни на византийскитѣ хроники, защото както 27. май, тъй и 8. октомврий 927 влизатъ тъкмо въ означеното 12-мѣсечие.

И тъй, отъ разгледанитѣ до тукъ 9 дати, които руския лѣтописецъ ни дава за събитията отъ българската история, именно: 6366, 6377, 6406, 6410, 6422, 6423, 6437, 6450 (? 6440) и 6451 (? 6341), една (6366) е изчислена отъ самия лѣтописецъ, двѣ (6422 и 6423) сж изведени по византийското лѣтоброение, а останалитѣ *шестъ* по българското. Тоя резултатъ ни довежда до слѣднитѣ заключения: 1. че съставительтъ на руския лѣтописъ е черпалъ тия свои хронологически данни несъмнѣнно отъ български изворъ и 2. че тоя изворъ е прѣдставлялъ ако не нѣкой български лѣтописъ въ истинския смисълъ на думата, то сигурно нѣкоя хронологическа таблица, подобна на „*Историкни за ба въкратцѣ*“ на еп. Константиноу, въ основата на които е легналъ прѣводътъ на *хроноуграфия сѹборос* на патриархъ Никифора, допълнена и продължена въ България отъ разни лица, които сж изчислявали годинитѣ различно. Тия наши изводи за хронологията на руския лѣтописъ донѣдѣ косвенно потвърждаватъ изказаната отъ А. А. Шахматовъ мисль, че руския лѣтописецъ между другитѣ си извори е ималъ подъ рѣка и български лѣтописи.¹⁾

¹⁾ А. А. Шахматовъ, Одинъ изъ источниковъ лѣтописнаго сказанія о крещеніи Владиміра, въ Сборникъ статей по славяновѣденію въ честь М. С. Дринова, Харьковъ, 1903, стр. 63—74. — *Сжщий*. Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, С.-Петербургъ, 1908, стр. 120—133, 152—157, особ. 465—468.

IV. Най-сетнѣ считаме за нужно да се спремъ и върху други двѣ дати, които и до днесъ все още оставатъ необясними.

Въ споменатата вече приписка на черноризеца Тудора Доксовъ къмъ прѣвода на „словата“ на Атапасия Александрийски противъ арианитѣ, четемъ слѣдното: „сѣа книги бѣгоуестныа; наручемыа ѿѿанасѣн. повелѣнїемъ княза нѣшого болгарска. ѿменемъ Сѣмеона преложи ѿ епископа Константины; въ словенскъ языкъ; ѿ грецъска ꙗ въ лѣто ѿ наумала мира. 854 ѿдъ нѣ ѿ, напса же ѿ Тоддоръ черноризецъ Доксовъ. тъмъже кѣземъ повелѣлъ; на 854 Тыха въ лѣтъ 854 ѿ нѣдѣкта ѿдъ въ се 854 лѣто 854 рабъ вѣнъ сего княза ѿѿ . . . велнкѣн ѿ ѿтѣнъ ѿ бѣговѣрныъ госпоѣ нашъ князъ болгарскъ. ѿменемъ Борнсъ; христѣаное же ѿмѣ ѿмѣ Мнѣхана. мѣца мѣа въ ѿ дѣнъ; въ свѣотныъ вѣсѣр“¹⁾. Тукъ ни сж дадени двѣ дати: 1. за прѣвода на еп. Константина 6414 г. отъ С. М., която, споредъ приписката, отговаря на 10. индиктионъ и 2. за смъртъта на княза Бориса и за прѣписа на Тудора черноризеца Доксовъ 6415 г. отъ С. М., която отговаря на 14. индиктионъ. Обаче, нито една отъ двѣтъ тия дати не отговаря на посочения при тѣхъ индиктионъ, защото 6414 съотвѣтствува на 9. индиктионъ, а 6415 г. — на 10. Очевидно погрѣшенъ е 14. индиктионъ, защото разликата между двѣ слѣдващи една слѣдъ друга години не може да бѣде 4 индиктиона. Но съ това не се изчерпватъ повидимому грѣшкитѣ: ако къмъ 6414 г. е посоченъ въ приписката 10. индиктионъ, то къмъ 6415 г. би трѣбало да бѣде 11. индиктионъ, а пъкъ въ сжщность 6415 г. отговаря на 10. индиктионъ, слѣдов. би трѣбало да прѣдположимъ, че и дадениятъ 10. индиктионъ за 6414 г. е сжщо така погрѣшенъ; но такова прѣдположение да правимъ нѣмаме никакво основание. Отъ друга пъкъ страна неоспоримо вѣрна се явява 6415 г. или отъ Хр. 907 г. за смъртъта на Бориса и за прѣписа на Тудора Доксовъ, защото 2. май прѣзъ тая година се пада тъкмо въ сжбота. Отгукъ ясно става, че изчислението на даденитѣ двѣ дати (6414 и 6415) не е било направено по византийското лѣтоброение съ

¹⁾ Горскій и Новоструевъ, Описаніе рук. Моск. Синод. библиотеки, отдѣлъ II, 2. № 111, стр. 32—33.

5508 отъ С. М. Нѣма да получимъ удовлетворителенъ резултатъ, ако смѣтаме съ 5505 и 5500, защото въ таквъ случай ще получимъ послѣдовно за 6414 год. 12. и 2., а за 6415 — 13. и 3. индиктиони.

Остава слѣдов. да видимъ, не сж ли изчислени тѣ по българското лѣтоброение. Но и тукъ, ако смѣтаме съ 5505 година отъ С. М., ще получимъ: за 6414 година — 249 ($6414 - 5505 = 909 - 660 = 249$) лунна година отъ българската ера, която се е продължавала отъ 23. мартъ 901 до 17. февруарий 902, която година отговаря на 4./5. индиктионъ, а за 6415—250 ($6415 - 5505 = 910 - 660 = 250$) л. година отъ бълг. ера, която се е продължавала отъ 18. февруарий 902 до 6. февруарий 903, която отговаря на 5./6. индиктионъ. Обаче, ако смѣтаме съ 5500 год. отъ С. М. ще получимъ тъкмо търсеното. И наистина, 6414 ще ни даде 914 г. ($= 6414 - 5500$) отъ Хр. по бълг. лѣтоброение, или 254 г. ($= 914 - 660$) л. г. отъ бълг. ера, която се е продължавала отъ 3. януарий 906 до 27 декемврий 906 г., т. е. отъ 1. септемврий до 27. декемврий тя е съвпадала съ 907 септемврийска (византийска) година, или съ 10 индиктионъ, слѣдов. еп. Константинъ е свършилъ прѣвода си между 1. септемврий и 27. декемврий 906 г. Тогава смъртъта на князь Бориса на 2. май, както и прѣписътъ на Тудора Доксовъ се отнасятъ къмъ 255 л. г. отъ българската ера ($6415 - 5500 = 915 - 660 = 255$), която се е продължавала отъ 28. декемврий 906 г. до 16. декемврий 907, т. е. отъ 1. септемврий до 16. декемврий 907 г. тя е съвпадала съ 908 г. септемврийска (византийска) година или съ 11. индиктионъ, оттука става явно, че 10. индиктионъ при 6414 г. е вѣренъ, а дадениятъ къмъ 6415 г. въ приписката 14. индиктионъ ще трѣба да се поправи на 11, което е могло твърдѣ лесно да се обърне при прѣписването на 11. И тъй, Тудоръ Доксовъ е свършилъ своя прѣписъ между 1. септемврий и 16. декемврий 907 г., а смъртъта на князь Бориса, която очевидно е прѣдхождала свършека на прѣписа, се наистина отнася къмъ 2. май 907 г., защото тая дата влиза тъкмо въ 12-мѣсечието отъ 28. декемврий 906 до 16. декемврий 907 г.

Добититѣ тукъ резултати идатъ да ни посочатъ на още една особенностъ въ нашата стара хронология, а именно, че въ Х. вѣкъ у насъ редомъ съ 5505 г. отъ С. М. сж смѣтали

и съ 5500 г., когато сж изчислявали годинитѣ отъ С. М. по българското лѣтоброение. На първъ погледъ това би ни се показало странно, но ние мислимъ, че това ще трѣба да обяснимъ съ непосредственото влияние на Византия, т. е. че както въ Византия сж смѣтали съ 5508 и съ 5500, тъй и въ България при царь Симеона сж почнали да смѣтатъ както съ 5505, тъй и съ 5500 г. отъ С. М.; освѣнъ това самитѣ разгледани дати отъ приписката сж били очевидно изчислени не отъ епископъ Константина, който въ случая би употребилъ може би сжщия способъ за изчислението, както и при съставянето на „Историкни въкрътъцѣ“, а отъ Тудора черноризецъ Доксовъ, който, като братовчедъ на царь Симеона,¹⁾ се е намилъ подъ силното негово книжовно влияние и прокарвалъ византийскитѣ тенденции на своя царь-книжовникъ. Сжщото византийско влияние се проявява у Тудора Доксовъ и въ означението на числата отъ 2-ия десеткъ — $\text{їд} = 14$ по гръцки образецъ їδ' , когато еп. Константинъ пише, както видѣхме, $\text{кї} = 12$, $\text{пї} = 18$, — начинъ, който е билъ усвоенъ завинаги само за числата отъ 11—19 и въ който ние съглеждаме остатъкъ на българския способъ за означение числата съ единицитѣ на първо мѣсто.

Но изводътъ, че въ Х. вѣкъ у насъ сж смѣтали редомъ съ 5505 и съ 5500 отъ С. М. ни навожда на нови съображения за значението на израза „етхъ бехти“, който Тудоръ Доксовъ ни дава въ горѣприведената приписка за годината на покръщането.

Ние вече посочихме, че по аналогия съ българскитѣ числа отъ Именика въ израза „етхъ бехти“ ще трѣба да видимъ сжщо така едно българско число, въ което единицитѣ сж изразени съ *етхъ*, а десетицитѣ — съ *бехти*; сжщо така видѣхме, че обяснението на „бехти“ съ *вечемъ* се явява твърдѣ правдоподобно, още повече като знаемъ, че въ годината на покръщането влиза десетицата *вечемъ*. Обаче, за единицитѣ „етхъ“ се оказа неприемливо нито прѣдложеното отъ Бьори „тохъ“ ($= 3$), защото тогава нѣма да получимъ истинската година на покръщането 865, нито пъкъ посоченото отъ насъ „текъ“ ($= 9$),

¹⁾ Вж. В. Златарски, Кой е билъ Тудоръ черноризецъ Доксовъ? „Български Прѣгледъ“, год. IV (1897), кн. 3, стр. 8—11.

защото въ такъв случай ще трѣба да отстѣпимъ отъ установеното правило за съставянето на българскитѣ числа (вж. погорѣ стр. 52—55). Сега слѣдъ окончателното установяване, че истинската година на покръщането отъ С. М. по българското лѣтоброение е 6377, и че Тудоръ черноризецъ е изчислявалъ другитѣ дати (6414 и 6415) въ приписката си съ 5500 отъ С. М. по бѣлг. лѣтоброение, ние сме наклонни да мислимъ, че при изчислението на „етхъ бехти“ Тудоръ е опериралъ по сѣщия начинъ и върху готово изведената 6377 г. на покръщането. И наистина $6377 - 5500 = 877 : 60$ дава въ остатъкъ 37, т. е. 7 *вечемъ*. И тъй ние получихме едно число, въ което десетицитѣ напълно се посрѣщатъ съ десетицитѣ въ „етхъ бехти“, тогава въ Тудоровитѣ единици „етхъ“ ще трѣбва да видимъ цифрата 7, оттука *етхъ* = 7, което не само не противорѣчи на основнитѣ български бройни принципи, но и съпоставено, напр., съ турското „еди“, се явява твърдѣ възможно и приемливо. Ако тоя нашъ изводъ е вѣренъ, а пъкъ да се съмнѣваме въ него нѣмаме основание, то съ него се запълва една блѣзна въ реда на българскитѣ единици, останала отъ Именика, тъй че послѣднитѣ могатъ да се прѣдставятъ въ слѣдния видъ:

1 — верени	6 — дохсъ
2 — дванъ (дваншъ)	7 — етхъ
3 — тохъ	8 — шегоръ (сигоръ)
4 — соморъ	9 — текъ
5 — диломъ	10 — шехтемъ (ехтемъ).

Притурка II.

Къмъ стр. 50.

На една отъ прѣднитѣ страници ние имяхме случай да изтъкнемъ, че поставениятъ отъ г. Бьори въпросъ за разногласието между нашия Именикъ и византийскитѣ хронисти за хронологията на събитията отъ българската история не може да се обясни съ това, че авторътъ на Именика билъ партизанинъ на Винеха-Сабина и затова го считалъ за законенъ ханъ, дори когато послѣдниятъ се намиралъ въ изгнание въ Цариградъ, а съ това, че у самитѣ византийски хронисти събитията отъ врѣмето на Телеца сж убъркани и не сж поставени на мѣстото си.

За да се убѣдимъ въ това, доста е да посочимъ на слѣднето: Теофанъ подъ 30. юний 1. индиктионъ = 763 год. ни разказва за поражението на Телеца, за неговото убийство, за покачването на Винеха-Сабина, абдикирането и побѣгването му въ Цариградъ и за покачването на Пагана.¹⁾ Всичкитѣ тия събития, очевидно, не сж могли да станатъ само въ продължение на 2 мѣсеца, защото 1. индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 762 до 31. августъ 763 г., а това най-добрѣ ни показватъ хронологическитѣ данни на Именика. Впрочемъ това може да се докаже и по другъ начинъ. Патриархъ Никифоръ отнася сжщитѣ тия събития така сжщо къмъ 1. индиктионъ.²⁾ Обаче веднага слѣдъ това подъ 3. индиктионъ = 765 г., ни разказва слѣднето: „На третия индиктионъ Константинъ (Копронимъ) потегли въ България, задѣто

¹⁾ *Theophanes*, ed. de Boor, p. 433 1—20.

²⁾ *Nicephorus*, ed. de Boor, p. 70 1—19.

българитѣ лишиха отъ властѣта своя князь (*ἀρχηγόν*), поставения отъ Сабина на име Умаръ, а назначиха на нея (властѣта) Токту, мъжъ българинъ, братъ на Баяна; българскитѣ бѣглеци отидоха въ горитѣ при рѣка Истъръ, немалко отъ тѣхъ загинаха, между които били убити и Токту наедно съ брата си Баяна и други. Другъ единъ князь (*ἄρχων*) тѣхенъ, когото наричали Кампаганъ, избѣгалъ въ Варна, както се види, за да се спаси, билъ убитъ отъ собственитѣ си слуги. Тогава много български области били изгорени отъ ромеитѣ и изтрѣбени.¹⁾ Тоя разказъ, който ние не намираме у Теофана, слѣдов. Никифоръ го е заимствувалъ не отъ общия тѣхенъ изворъ, не може да се смята съвсѣмъ отдѣленъ, самъ за себе си; очевидно, той ни прѣдава подробности, които се отнасятъ къмъ прѣднитѣ събития, отнесени и отъ двамата автори къмъ 1. индиктионъ. И наистина, тукъ се говори за похода, прѣдприетъ отъ Константина Копронима, задѣто българитѣ свалили поставения отъ Сабина князь Умара, който несъмнѣнно е Уморъ отъ Именика; но Уморъ, споредъ Именика, е билъ непосредственъ приемникъ на Винеха-Сабина и е управлявалъ слѣдъ него всичко 40 дена, и при това прѣди покачването на Пагана, както това се доказва и отъ туй, че името на Пагана не фигурира въ Именика. Отъ друга пъкъ страна Паганъ у Теофана и Баянъ у Никифора не сж една и сжщата личностъ; очевидно тоя Паганъ трѣба да видимъ въ Никифоровия *Καμπαγάνος*, който е *καὶν-Παγάνος*, т. е. ханъ Паганъ, както го обясни твърдѣ сполучливо Mauguart,²⁾ защото Никифоровиятъ Баянъ не е билъ вече живъ, когато Паганъ е станалъ князь, слѣдов. както избираването, тѣй и убиването на Токту е станало сжщо прѣди покачването на Пагана, а оттука ясно става, че, ако Никифоръ отнася изброенитѣ по-горѣ събития къмъ 3. индиктионъ = 765 г., които очевидно сж станали наскоро едно слѣдъ друго и сж въ непосредствена свръзка съ споменатия походъ на Конст. Копронима, то и покачването на Пагана се отнася не къмъ 1. ин-

¹⁾ Пакъ тамъ, стр. 70 25-28 — 71 1-3.

²⁾ Вж. Die Chronologie der alttürk. Inschriften, Leipzig, 1898, S. 40. забѣл. — Ср. нашитѣ „Студии по Българската история“, София 1903, стр. 74 (= Период. Списание, кн. 63 (1903) стр. 645).

диктионъ = 763, а къмъ 765 г. най-рано; къмъ тая година ще трѣба да отнесемъ и убійството на Пагана, което е станало прѣзъ врѣмето на сполучливия Копронимовъ походъ, за който Теофанъ разказва, че билъ прѣдприетъ съ измама, и българскитѣ земи били опустошени и изгорени, както това и Никифоръ потвърждава.⁵⁾ Обаче и 765 г. е съвсѣмъ неприемлива, защото, споредъ Именика, къмъ тая година, както видѣхме, се отнася едвამъ убійството на Телеца, слѣдов. и изброенитѣ по-горѣ събитія се отнасятъ къмъ врѣмето слѣдъ 765 г. Че това е така, ще ни покаже и слѣдната съпоставка, отъ която ясно ще стане, че послѣдвалиятъ слѣдъ това походъ на Копронима, който се намира въ свѣръзка съ прѣдния отъ 765 г. и който Теофанъ поставя подъ 4. индиктионъ = 766 г., е единъ и сѣщия съ оня, който сѣщиятъ Теофанъ разказва подъ 773 г.

Theophanes

p. 437 19—25

Nicephorus

p. 73 10—20

Theophanes

p. 446 26 — 447 1—9

. τῇ δὲ καὶ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῆς δ' Ἰνδικτιῶνος ἐκίνησε κατὰ Βουλγάρων καὶ ἀπέστειλεν ἐπὶ Ἀχελὸν βχ' χελάνδια ἐξοπλίσας αὐτὰ ἐκ πάντων τῶν θεμάτων. τούτων δὲ ἐν ταῖς ἀκταῖς προσορμισθέντων, καὶ τοῦ βορρᾶ πνεύσαντος, συνετρίβησαν μικροῦ δεῖν ἅπαντα, καὶ ἐπνίγη λαὸς πολὺς, ὥστε τὸν βασιλέα κελεῦσαι γρίπους ἐκτείνειν καὶ τοὺς νεκροὺς ἀναλέγεσθαι καὶ θάπτειν.

Τῷ δὲ αὐτῷ ἔτει ἐπιστρατεύει Κωνσταντῖνος κατὰ Βουλγάρων καὶ παραγίνεται σὺν τῷ περιόντι λαῷ ἐγγύτατα τῆς Βουλγάρων γῆς καὶ σκηνοῦται παρὰ τὴν λεγομένην ἐμβολὴν Βεριγάβων. πλοῖμον δὲ ἐξοπλίσας συντελοῦν περὶ τὰ δισχίλια καὶ ἑξακόσια σκάφη, ναυτικὸν δὲ πλῆθος καὶ στρατιωτικὸν ἔκ τε τῶν πλοῦμων στρατηγίδων καὶ ἐτέρων χώρων ἐμβαλὼν ἐν αὐτοῖς ἀπέ-

Τούτῳ τῷ ἔτει μηνὶ Μαΐῳ Ἰνδικτιῶνος ιβ' ἐκίνησε Κωνσταντῖνος στόλον χελανδίων β' κατὰ Βουλγαρίας καὶ εἰσελθὼν καὶ αὐτὸς εἰς τὰ Ρούσια χελάνδια ἀπεκίνησε πρὸς τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὸν Δανούβιον ποταμὸν κατὰ λιπῶν καὶ τοὺς τῶν καβαλλαρικῶν θεμάτων στρατηγούς ἔξω τῶν κλεισсурῶν, εἴ πως δυνηθῶσι τῶν Βουλγάρων εἰς αὐτὸν ἀσχολουμένων εἰσελθεῖν εἰς Βουλγαρίαν. ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ ἕως

⁵⁾ *Theophanes*, p. 436 21—24; — *Nicephorus*, p. 71 6—8.

καὶ τῇ ιζ' τοῦ Ἰου-
λίου μηνὸς εἰσῆλθεν
ἀδόξως ἐν τῇ πόλει.

στελεν, ὥστε παρα-
γενέσθαι περὶ τε Με-
σήμβρειαν καὶ Ἀγ-
χίαλον τὰ πολίσμα-
τα καὶ προσπελάζειν
Βουλγάροις. ἐντεῦθεν
οὖν περικτυπηθέντες
οἱ Βούλγαροι τότε,
τὸ ἱππικὸν καὶ πλοῖ-
μον θεασάμενοι πλῆ-
θος, εἰς συμβάσεις
τῷ βασιλεῖ ἐτράποντο.
ἐπεὶ δὲ τὸ πλοῖμον
πρὸς ταῖς ἀκταῖς τῆς
ἐκείνῃ θαλάσσης κα-
θωρμίζετο (ἀλίμενος
γὰρ ὁ τόπος καὶ τοῖς
πλέουσι δυσφορώτα-
τος), πνεῦμα βίαιον
καὶ σκληρὸν κατ'
αὐτῆς πνεῦσαν (βο-
ρέας δ' ἦν ἄνεμος)
τάς τε ναῦς πρὸς
ταῖς ἀκταῖς περι-
τρέφας συνέτριψε καὶ
πλήθῃ τῶν εἰσπλε-
όντων οὐκ ὀλίγα τῇ
ρόθῃ κατεπόντισεν.
ἐν τούτοις ἄγαν θο-
ρυβηθέντα τὸν βασι-
λέα κελεῦσαι τοὺς ἄρ-
χοντας δικτύοις περι-
βαλεῖν τὴν θαλάσσαν,
ὥς ἀνελέσθαι τῶν
ἀποπνιγέντων τὰ σώ-
ματα καὶ τῇ γῇ πα-
ραδιδόνται, οὕτω τε
πρὸς τὰ βασιλεία ὑπο-
στρέφαι.

τῆς Βάρνας, ἐδειλίασε
καὶ ἐμελέτα ὑποστρέ-
φαι. ἰδόντες δὲ οἱ
Βούλγαροι καὶ δει-
λιάσαντες ἀπέστειλαν
βοῦλᾶν καὶ Τζιγάτον,
αἰτούμενοι εἰρήνην γε-
νέσθαι. οὗς ἰδὼν ὁ βα-
σιλεὺς καὶ περιχαρὴς
γενόμενος ἐποίησεν εἰ-
ρήνην. καὶ ὤμοσαν
ἀλλήλοις, μήτε Βουλ-
γάρους ἐξελθεῖν κατὰ
Ῥωμανίας, μήτε τὸν
βασιλέα ἐπιτηδεῦσαι
εἰσελθεῖν εἰς Βουλγα-
ρίαν. καὶ ἐποίησαν
ἑγγράφα ἐπὶ τούτῳ
πρὸς ἀλλήλους. καὶ
ὑποστρέφας ὁ βασι-
λεὺς εἰσῆλθεν ἐν τῇ
πόλει ταξάτους ἀφείς
ἐκ πάντων τῶν θεμέ-
των καὶ εἰς τὰ κάστρα
ἅπερ ἔκτισεν.

Отъ приведенитѣ тукъ три разказа на нашитѣ хронисти първиятъ Теофановъ и Никифоровиятъ сѣ до толкова близки единъ къмъ други въ пѣкои подробности, че не остава никакво съмнѣіііе, какво тѣ ни съобщаватъ за едно и сѣщото събитіе, макаръ че Никифоръ 1. не отбѣлѣзва точно годината, кога е станало събитіето, а се ограничава само съ думитѣ τῷ αὐτῷ ἔτει и 2. че е изложилъ събитіето много по-подробно, отколкото Теофанъ, който очевидно е съкратилъ общия и за двамата хронисти изворъ, като е пропусналъ такава важна данна, каквато е обръщането на българитѣ къмъ императора съ прѣдложение за миръ прѣзъ врѣмето на похода. Теофанъ поставя тоя походъ на Копронима противъ българитѣ между 21. юний и 17. юлий 4. индиктионъ, т. е. подъ 766 год.

Другче донѣйдѣ стои въпросътъ за отношението на третия разказъ — втория Теофановъ — къмъ двата първи. Но прѣди да разгледаме това отношение, ние ще се спремъ първомъ върху хронологическитѣ данни въ него.

Началото на похода, за който се говори въ третия разказъ, Теофанъ отнася къмъ м. май 12. индиктионъ, т. е. къмъ 774 год. Но очевидно това е грѣшка, защото веднага слѣдъ приведенія трети разказъ Теофанъ ни разправя за събитія, които сѣ станали прѣзъ октомврий 11. индиктионъ.¹⁾ Ако се сѣди по мѣсецитѣ (май и октомврий) споредъ септемврийската година, ние бихме очаквали въ това мѣсто не 11., а 13. индиктионъ; обаче събитіята, разказани подъ 11. индиктионъ нѣматъ нищо общо съ онова подъ 12. индиктионъ; напротивъ, първитѣ се намиратъ въ непосредствена връзка съ прѣдпоследния Копронимовъ походъ срѣщу България, който така сѣщо се отнася къмъ 774 г.,²⁾ слѣдов., тукъ повидимому е станало размѣстване на индиктионитѣ, т. е. вм. 12, трѣба да стои 11. и наопаки. — Че походътъ на Копронима, за който се говори въ третия разказъ, е прѣдхождалъ похода, отбѣлѣзанъ у Теофана подъ 11. индиктионъ и прѣдприетъ отъ императора, слѣдъ като той узналъ за сношенията на българския князь съ славѣнското племе Берзити, ни посочва и това обстоятелство, че докато

¹⁾ *Theophanes*, пакъ тамъ, р. 447₁₀.

²⁾ Пакъ тамъ, р. 447₂₂—448.

Константинъ се готвѣлъ за тоя послѣдния походъ, въ Цариградъ се намирали български апокриснари,¹⁾ които сигурно сж дошли въ столицата по дѣлото на мира, за който ни се говори въ края на нашия, третия разказъ; за нарушението на тоя сжщия миръ Теофанъ говори и подъ 774 г., слѣдов. той ще да е билъ сключенъ въ прѣдната 773 год. И тѣй, и тукъ дохождаме къмъ сжщото заключение, т. е. въ нашия трети разказъ трѣба да стои 11. вм. 12. индиктионъ, или събитията изложени въ него се отнасятъ къмъ 11. индиктионъ = прѣзъ лѣтото 773 год.

Нека сега разгледаме съдържанието на въпросния разказъ. Ако го сравнимъ съ първия Теофановъ разказъ, то едва ли ще можемъ да намѣримъ нѣщо общо между тѣхъ; напротивъ, ако го съпоставимъ съ разказа на Никифора, то не ще бжде трудно да се подбѣлѣжи, че не малко сходство има между двата текста. Най-първо ще посочимъ на това, че докато Теофанъ въ първия си разказъ говори само за морската експедиция на Константина, въ втория ни съобщава и за сухопѣтната война, — фактъ, който намираме и у Никифора съ тая само разлика, че послѣдниятъ по-напрѣдъ говори за движението на сухопѣтната войска и сетиѣ за морската експедиция. Въ отдѣлнитѣ подробности намираме сжщо сходство: както въ Никифоровия текстъ, тѣй и въ нашия Константинъ потеглилъ въ походъ начело на сухопѣтната войска и дошълъ до българската граница, защото, споредъ Никифора, той се разположилъ на лагеръ при Верегавския проходъ, а, споредъ нашия разказъ, Константинъ, като оставилъ конницата си *ἐξω τῶν κλεισούρων*, сѣдналъ на руски кораби съ цѣлъ да навлѣзе въ рѣка Дунавъ, та докато българитѣ бждатъ завзети съ него, конницата да нахѣлта въ България, — подробности, които не намираме у Никифора, но които сжщо изтичатъ отъ неговия разказъ, защото, ако императорътъ е присѣствувалъ на мѣстото на катастрофата и се е разпореждалъ, какъ да се постѣпи съ труповетѣ на удавенитѣ войници, то очевидно той ще да е оставилъ сухопѣтната войска и въ даденото врѣме се е намиралъ на морето. — По-нататѣкъ, докато Никифоръ разказва за катастрофата, която бѣ постигнала византийската флота,

¹⁾ Пакъ тамъ, 447₁₅₋₁₉.

нѣйдѣ около Месемврия и Анхиалѣ, нашиятъ разказъ ни съобщава, че Константинъ достигналъ до Варна и тукъ се изплашилъ и рѣшилъ да се върне назадъ. На първъ погледъ тукъ се забѣлѣзва извѣстно разногласие между двѣтъ извѣстия, но въ сжщность такова нѣма, защото Теофанъ въ втория разказъ не ни дава причинитѣ на изплашването и бързото връщане на Константина назадъ, а пъкъ отъ даннитѣ на Никифора тия дѣйствия на императора се обясняватъ съ станалата на морето катастрофа: очевидно тая послѣдната е била причина, която го е изплашила и принудила да се върне назадъ. — Най-сетнѣ и двата разказа (Никифоровиятъ и 2-риятъ Теофановъ) съгласно ни говорятъ, че българитѣ се обърнали къмъ императора съ прѣдложение за миръ и то при едни и сжщитѣ обстоятелства. Никифоръ, наистина, не споменува нищо за резултатитѣ отъ прѣдложението на българитѣ и за сключването на мира, както това се излага подробно въ нашия разказъ, но затуй пъкъ той, както и Теофанъ въ първия си разказъ, особено подробно ни описва катастрофата на морето, тъй като за двамата автори, защитници на иконитѣ, послѣдната е имала много по-голѣмо значение, защото въ тая злополука тѣ виждали Божие наказание върху жестокия императоръ-иконоборецъ и върлъ гонителъ на духовенството. Направената тукъ съпоставка на Никифоровия разказъ съ втория Теофановъ ни дава доста основание да твърдимъ, че и въ третѣ приведени погорѣ извѣстия се говори за едно и сжщото събитие.

Къмъ сжщото заключение ще дойдемъ, ако разгледаме отношението на третия разказъ къмъ прѣднитѣ извѣстия на Теофана за събитията отъ българската история. Отъ 766 г. Теофанъ прѣзъ цѣли 7 години не ни дава никакви извѣстия за отношенията на византийския императоръ къмъ България, затова и съобщеното въ третия разказъ събитие подъ 773 г. се явява съвършено отдѣлно, само за себе си, безпричинно, що е съвсѣмъ недопустимо прѣдъ видъ на оная важна роля на Константина Копронима въ българскитѣ работи, която той бѣ достигналъ чрѣзъ намѣсата си въ вжтрѣшнитѣ работи въ България съ сполучливия си походъ прѣдприетъ срѣщу българитѣ, задѣто тѣ бѣха свалили Умара, — отъ една страна, а отъ друга — прѣдъ видъ на отдавна породилия се въ него планъ за окончателното покорение на България подъ своята

власть. Такъвъ единъ грандиозенъ походъ, за който ни говори нашиятъ трети разказъ, който е ималъ, по всичко се види, за цѣль да изпълни неговия планъ, Константинъ Копронимъ едва ли би прѣдприелъ слѣдъ 7 години, прѣзъ които България би се вътрѣшно успокоила, каквато наистина я виждаме при Телерига; напротивъ, такъвъ походъ той би могълъ да прѣдприеме наскоро слѣдъ похода си въ полза на Умара, слѣдов. той може да бѣде тѣсно свързанъ само съ прѣднитѣ събития тѣй, както се явява свързанъ похода ^{и тѣ} (изложенъ въ първитѣ два отъ приведенитѣ по-горѣ разкази, но не и съ послѣдующитѣ, спрѣмо които той стои съвсѣмъ отдѣлно; а оттука ясно става, че третиятъ разказъ ни съобщава за сѣщото събитие, както и първитѣ два.

За потвърждение на тоя нашъ изводъ ние считаме за нужно да посочиме тукъ още на едно обстоятелство. Подобенъ разказъ, какъвто е нашиятъ, третиятъ, ние не намираме нито у одного отъ по-близкитѣ по врѣме до Теофана хронисти: не го намираме у Георгия Амартола (кратка редакция), който се е ползувалъ отъ Теофана, нито у Симеона Логотета (споредъ разпр. ред. на Г. Амартола), нито у Льва Граматика;¹⁾ той обаче е билъ извѣстенъ на по-къснитѣ хронисти, Кедрина и Зонара, които сж го значително съкратили.²⁾ Това тъкмо обстоятелство ни кара да мислимъ, че на нашия разказъ трѣба да гледаме като на интерполация въ първоначалния текстъ на Теофана, въ чиято хроника той е билъ внесенъ по-сетнѣ отъ нѣкой неговъ прѣписвачъ-прѣправячъ; послѣдниятъ го е заимствувалъ вѣроятно отъ нѣкой другъ изворъ, несъмнѣнно по-пъленъ, но чийто авторъ, може би умишлено, е избѣгналъ да посочи истинската причина за изплашването и безуспѣшното връщане на Константина Копронима слѣдъ катастрофата, що е и накарало прѣписвачътъ-прѣправячъ да мисли, че това е билъ съвсѣмъ отдѣленъ и другъ походъ отъ тоя, за който както Никифоръ, тѣй и Теофанъ ни съобщаватъ подъ 766 г. Че нашиятъ разказъ е по-сетнѣшния интерполация въ хрони-

¹⁾ *Georgius Monachus*, ed. C. de Boor., II, p. 758—760; ed. Muralti, p. 653—654. — *Leo Grammaticus*, ed. Bon. p. 187—188. — Срав. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр. стр. 22—25.

²⁾ *Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 17. — *Zonaras*, ed. Dindorfi, III, p. 353.

ката на Теофана, ни посочва и забъркването на индиктионитѣ, за което по-горѣ говорихме.

И тъй, идентичността на Константиновия походъ, за който ни говори нашиятъ разказъ, съ она, който ни даватъ първиятъ Теофановъ и Никифоровиятъ, става несъмненна и слѣдъ приведенитѣ по-горѣ съображения. Щомъ това се доказва, сега вече не е мъчно да се опрѣдѣли, къмъ коя отъ двѣтъ дадени отъ Теофана години 766 и 773 се отнася самото събитие. Ние вече посочихме по-горѣ, че събитията, послѣдвали слѣдъ убийството на Телеца до убийството на Пагана, не могатъ да се отнесатъ къмъ врѣме по-рано отъ 765 год. вече възъ основа на хронологическата данна у Никифора; но отъ друга страна се явява недопустимо, че тѣ всички сж станали въ единъ такъвъ късъ срокъ — по-малко отъ една година, защото, споредъ Именика, само за управлението на Винеха-Сабина сж дадени 7 години. Като виждаме въ 7-годишното (765—772) мълчание на Теофана именно 7-годишното управление на Винеха-Сабина, при когото, по всичко се види, България се е намирала въ мирни отношения съ Византия, затова и хронистътъ нищо не е отбѣлѣзвалъ прѣзъ това врѣме, то оттука ясно става, че всички други събития, слѣдъ абдикацията и побѣгването на Винеха-Сабина до убийството на Пагана, ще трѣба да отнесемъ къмъ 772 год., слѣдов. и походътъ, за който ни говорятъ приведенитѣ три разказа, не може да се отнесе по-рано отъ 773 г. По тоя начинъ съ доказването идентичността на походитѣ отъ 766 и 773 г. се отстранява видимото разногласие между хронологическитѣ данни на византийскитѣ хронисти и Именика, и ние сме въ положение да дадемъ слѣдната хронология на събитията отъ Телеца възъ основа на даннитѣ отъ Именика и нашитѣ хронисти:

Избирането на Телеца за князь¹⁾ . . между 1. и 14. юний 762
Походътъ (трети) на Константина

Копронима и поражението на Телеца на Анхиалското поле²⁾ на 30. юний 763

¹⁾ *Theophanes*, p. 432 25—27. — *Nicephorus*, p. 69 4—7. — Вж. по-горѣ стр. 46—47.

²⁾ *Theoph.* p. 433 4—14. — *Niceph.* 69 9—13.

Убийството на Телеца и избирането на Винеха-Сабина ¹⁾	слѣдъ 12. май 765
Абдикацията и побѣгването на Винеха-Сабина ²⁾	въ нач. (слѣдъ 25. февр.) на 772
Свалянето на Умара и избирането на Токту ³⁾	прѣзъ пролѣтѣта 772
Убийството на Токту и избирането на Пагана ⁴⁾	прѣзъ лѣтото 772
Отиването на Пагана въ Цариградъ и присторниятъ миръ между Византия и България ⁵⁾	въ края на лѣтото 772
Четвъртиятъ походъ на Константина Копронима въ България и убийството на Пагана ⁶⁾	прѣзъ есеньта 772
Избирането на Телерига за князь е станало	въ края на 772 или нач. на 773
Петиятъ (несполучливъ) походъ на Копронима и сключването на мира съ българитѣ ⁷⁾	май—юлий 773
Неочакваното нападение — „благодарната война“ на Копронима срѣщу България (шестиятъ походъ) ⁸⁾	прѣзъ есеньта 773
Седмиятъ походъ на Копронима ⁹⁾	прѣзъ 774
Послѣдниятъ му (осмиятъ) походъ ¹⁰⁾	августъ—септемврий 775

1) *Theoph.* p. 433 14—18. — *Niceph.*, 70 1—5. — Вж. по-горѣ стр. 49.

2) *Theoph.*, 433 18—21. — *Niceph.*, 70 5—8. — Вж. по-горѣ стр. 50.

3) *Niceph.*, 70 25—28.

4) *Niceph.*, 71 1—4. — *Theoph.*, 433 21—22.

5) *Theoph.*, 436 9—14, — *Niceph.*, 70 14—18.

6) *Theoph.*, 436 21—24 — *Niceph.*, 70 28; 71 4—8.

7) *Theoph.*, 437 19—25; 446 27—31 — 447 1—9. — *Niceph.*, 73 10—29.

8) *Theoph.*, 447 14—26.

9) *Theoph.*, 447 29—31 — 448 1—4.

10) *Theoph.*, 448 12—21.

5



23237



A white rectangular label with a barcode and the number 23237 printed vertically to its left.